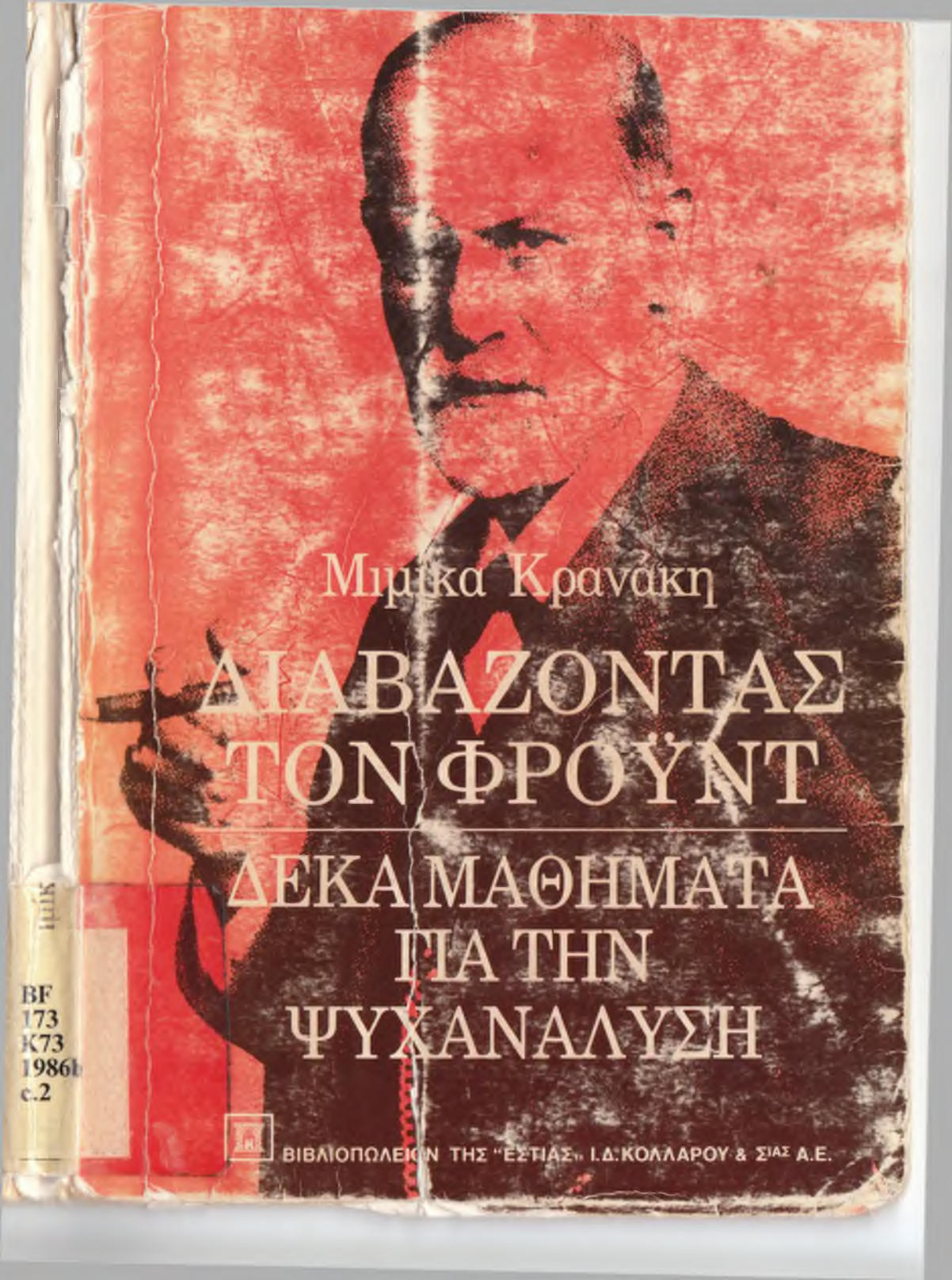

Μιρέκα Κρανάκη

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ
ΤΟΝ ΦΡΟΥΝΤ

ΔΕΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ
ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

BF
173
K73
1986
c.2

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*Prends l'éloquence
et tords-lui son cou,
Si l'on n'y veille
elle ira jusqu'ou?
Verlaine*

Σημείο τοῦ καιροῦ μας, τό βιβλίο ἐτοῦτο, στήν ἀρχική του μορφή, δέν προοριζόταν γιά τόν Γαλαξία τοῦ Γκούτεμπεργκ, μά τοῦ... "Ἐδισον: τό πρωτότυπο ἀποτελεῖται ἀπό πέντε κασέτες –μιά εἰσαγωγή στόν Φρόνυντ– πού ἠχογράφησα στό Πανεπιστήμιο τῆς Ναντέρ τό 1983-84, γιά ὅσους φοιτητές δέν ἦταν σέ θέση νά παρακολουθήσουν τίς παραδόσεις, γιά τόν ἄλφα ἢ βῆτα λόγο, συνήθως ἐπειδή δουλεύουν ἐπαγγελματικά. Προετοιμάζονται λοιπόν γιά τίς ἐξετάσεις σ' ἄλλο κρατικό ἴδρυμα «Διδασκαλίας μέ Ἀλληλογραφία» (C.N.E.C.) κι ὁ ἀπαραίτητος συντονισμός τῶν μαθημάτων ἐξασφαλίζεται μέ τήν κασέτα, τό σύγχρονο «λούκ» τῶν παλιῶν πολυγραφημένων παραδόσεων. Δέν ἀποκλείεται κάποτε ν' ἀντικαταστήσει καί τόν καθηγητή καί νά μιλάει μόνη της ἀπό καθέδρας...

Πρός τό παρόν τέτοια πρόοδος μοῦ φαίνεται μάλλον ἀπίθανη, ἄν κρίνω ἀπ' τίς σχέσεις ἀμοιβαίας δυσπιστίας κι ἀλλεργίας ἀνάμεσα στό Πανεπιστήμιο καί τή ραδιοτηλεόραση, ὅσο καί νά βελτιώθηκαν τόν τελευταῖο καιρό. "Υστερ' ἀπό μία πρώτη φάση ὅπου τό ραδιόφωνο παραχώρησε λίγες ὥρες τή βδομάδα γιά τή μετάδοση μαθημά-

των, ἄρχισαν μερικά Πανεπιστήμια, ὅπως ἡ Ναντέρ (Παρίσι Χ), νά παράγουν τά ἴδια ἐκπομπές καί κασέτες, πάντα διδακτικές, σέ δικά τους στούντιο, μέ δικά τους μέσα, πενιχρότατα βέβαια. Στήν προσπάθεια αὐτή συνεργάστηκα κι ἐγώ καί γιατί ἔτυχε νά ἔχω κάποια πείρα ραδιο-παραγωγῶ καί γιατί τή βρίσκω ἐνδιαφέρουσα. Μέ τή στρατηγική τῆς στρουθοκαμήλου δέ λύνεται σήμερα τό τεράστιο πρόβλημα τῆς τηλεπικοινωνίας.

Αὐτά γιά τή ραδιο-πανεπιστημιακή προῖστορία ἐτοῦ-του τοῦ βιβλίου. Εἶναι, λοιπόν, μιά διπλή, ιδιότυπη αὐτο-μετάφραση ἀπ' τόν προφορικό λόγο στό γραπτό κι ἀπ' τά γαλλικά στά ἑλληνικά. Μετάφραση, τρόπος τοῦ λέγειν. Δέν ἀκολούθησα τυφλά τό πρωτότυπο. "Εγγραφα τό κείμενο ἑλληνικά. Γιατί κάθε γλώσσα ἔχει τή δική της ψυχή, δικιά της μουσική κι ἡ μετάφραση εἶναι πάντα ἀνάπλαση τοῦ πρωτότυπου, ἓνα εἶδος μεταφορᾶς τῶν μουσικῶν του ἀξιῶν ἀπό μιά κλίμακα σ' ἄλλη, κάτι τέτοιο.

Τό σοβαρότερο πρόβλημα πού συνάντησα στή μεταγραφή ἦταν, τί ἄλλο, ἡ ἑλληνική θεωρητική ὁρολογία, γενικά, κι ἡ ψυχχαναλυτική ιδιαίτερα. Ἡ δυσκολία, ἐξάλλου, δέν ἔγκειται τόσο στήν ἔλλειψη λέξεων καί ὄρων, ὅσο στήν ἔλλειψη τῶν ἀντίστοιχων πραγμάτων.

Τά 'πανε κι ἄλλοι ἄς τά ξαναπῶ κι ἐγώ: τό πολιτιστικό κενό πού ἄφησε πέντε αἰώνων τουρκοκρατία, νά μὲν χρησιμοποιεῖται σήμερα σάν «ἄλλοθι» καί φορτώνεται ὅλες τίς ἁμαρτίες καί τίς κακοδαιμονίες τῶν νεοελλήνων, ὥστόσο δέν παύει νά 'ναι καί πραγματικότητα. Καί σήμερα, ἐπὶ ΕΟΚ, ὅπως καί χτές, ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἡ ἱστορία γράφεται ἀπ' τούς νικητές, στά κέντρα ἐξουσίας.

Πλαστογραφείται, ἔστω. Καί σήμερα, ὅπως καί χτές, ἀπ' τήν Ἀναγέννηση ὡς τήν πυρηνική ἐποχή μας, στή «Δύση» διαμορφώνονται ὅλες οἱ δομές κυριαρχίας, πολιτικές, τεχνολογικές, γλωσσικές. Πῶς νά καλυφθεῖ τό κενό στήν Ἑλλάδα; Γεφυρώνεται πρόχειρα – χωρίς νά γεμίζει, κάθε ἄλλο – μέ τή μεταφορά, τή μετάφραση, καλοῦ-κακοῦ, ὄρων ἐπιστημονικῶν, λέξεων, ἐνῶ λείπουν οἱ ἀντίστοιχες πραγματικότητες τῆς «Δύσης», γιατί χρειάστηκαν καιρό ν' ἀναπτυχθοῦνε καί μόνο μέσα στήν ἱστορία μποροῦν νά ὀριμιάσουν. Δηλαδή τό γλωσσικό πρόβλημα συμπλέκεται μέ τό ἱστορικό, ὅπως συμβαίνει καί σ' ἄλλους ἐξαρτημένους λαούς.

Ὡς ἓνα σημεῖο ἡ Ἑλλάδα θυμίζει τή Γερμανία τοῦ 1843 πού περιγράφει ὁ Μάρξ, καθυστερημένη ἱστορικά σέ σύγκριση μέ τήν Ἀγγλία καί τή Γαλλία. «Οἱ Γερμανοί, λέει, ἔζησαν μέ τή σκέψη, μέ τή φιλοσοφία, τήν ἱστορία τῶν ἄλλων, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔζησαν τήν προῖστορία τους στή μυθολογία». Λόγου χάρι, ἡ μαρξιστική, ἀκριβῶς, ἔννοια τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου εἰσήχθη στήν Ἑλλάδα πολύ πρὶν ὑπάρξει ἐδῶ τό ἀντίστοιχο πραγματικό ἀντικείμενο, ἐνῶ συγχρόνως ἔμενε ἀκάλυπτη θεωρητικά καί πολιτικά ἡ πραγματικότητα τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου, πού εἶναι ὁ μισός πληθυσμός ὅχι μόνο τῆς ὑπὸ ἀνάπτυξη Ἑλλάδας, ἀλλά καί τῆς ἐκβιομηχανισμένης Εὐρώπης.

Στά πλαίσια, λοιπόν, τῆς ἐξάρτησης διαμορφώνεται σιγά-σιγά ἓνα νεο-αποικιακό ἰδίωμα, ἀπρόσιτο σ' ὅποιον δέν ξέρεي τή γλώσσα τῆς μητρόπολης κι ἀκόμα πιο ἀκατάληπτο σ' ὅποιον τύχει νά τήν ξέρει. Γιατί λέξεις ἀπλές καί καθημερινές στή χώρα προέλευσης, *evidence*, *immanence*, *pulsion*, γίνονται ἀγνώριστες ἑλληνικά, τόσο ἐξωτικό κι ἐπίφοβο ὕφος παίρνουνε, προφάνεια, ἐμμένεια,

ἐνὸρμηση. Μέσ' ἀπ' τὸ δούρειο ἵππο τῆς τρομοκρατικῆς ἐτούτης νεο-καθαρεύουσας περνᾶνε ἄνετα ὅλες οἱ ἰδεολογίες τοῦ κέντρου, γιατί ἡ διάλεκτος μέ τόν ἴδιο τρόπο λειτουργεῖ, κι ἐδῶ καί κεῖ, σάν ὄργανο ἐξουσίας κι ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀνίδεων. Τά διάφορα «σημαίνοντα» – ἡ ἐλίτα, ὁ ἐξορθολογισμός κι ἄλλες διαφορετικότητες – κυκλοφοροῦνε σάν ἀφηρημένες, ἀνταλλακτικές ἀξίες, σάν σύμβολα κοινωνικά, ὅπως ὁ κροκόδειλος στά πουκάμισα Λακόστι, γίνονται ταξικό ἔμβλημα ὑπεροχῆς τῆς ἐγχώριας ἐγκεφαλοκρατίας. Δέν ἀντιπροσωπεύουν ἀξίες χρήσης, δέν ἱκανοποιοῦν ἀνάγκες ἄμεσες, συγκεκριμένες, δέν πηγάζουν ἀπό καμιά τάση ἐπαφῆς μέ τά πράγματα κι ἐπικοινωνίας μέ τούς ἀνθρώπους, εἶναι μονάχα ἀγωγοί ἐξουσίας. Ἡ θεωρητική γλώσσα εἶναι κατά τοῦτο σχιζοφρενική, λέει ὁ Φρόντ: διατηρεῖ μέν τή σχέση μέ τίς λέξεις, ἀλλά τῆς λείπει ἡ σχέση, ἡ ἐπαφή μέ τά πράγματα.

Ἔτσι, ὁ διάλογος μέ τή «Δύση» ἀντ' ἡ νά φέρει τή δια-λογή τῶν γόνιμων στοιχείων πού μποροῦν νά ὀριμᾶσουν στόν ἐλληνικό χῶρο, ἀντί ν' ἀφομοιώσει τή δημιουργική, ἐρωτική διάσταση τοῦ λόγου πού πάντα συνυπάρχει μέ τήν ἄλλη, περιορίζεται στήν εἰσαγωγή μηχανισμῶν ἐξουσίας. Εἶναι, ἄραγε, τυχαῖο τ' ὅτι μέσα σέ τόσο κοσμοπολιτισμό δέν ὑπάρχει οὔτ' ἓνα ἐλληνο-ξενικό λεξικό τῆς προκοπῆς;

Χαρακτηριστικά, στήν τιτανομαχία πού φούντωσε, καί πάλι, ἀνάμεσα στούς διάφορους γλωσσαμύντορες, δέ βρέθηκε οὗτ' ἓνας κουλτουριάρης νά πεῖ πῶς πρίν νά 'ναι μαζικιά, λαϊκή, ἐλιτίστικη, καθαρεύουσα, δημοτική, κ.λπ. ἡ ἐλληνική γλώσσα εἶναι «βασικά» (μέ τό συμπάθιο) φαινόμενο αἰσθητικό, εἶναι ὑπόθεση γεύσης, γού-

στου. Ξεχάστηκε ὁλωσδιόλου κεῖνο πού ὁ Ἑλύτης τοῦ «Μικροῦ Ναυτίλου» ὀνομάζει «λιγωσύνη» της, τήν ἀρχοντιά καί τή σβελτάδα της. Ἕνα πλαδαρό, δυσκίνητο ἰδίωμα κατέκλυσε ὅλο τόν ἐθνικό χῶρο καί τελικά θεσμοποιήθηκε μέ τή διά νόμου ρύθμιση τῆς ... ὁμιλίας, παρ' ὅλο πού ξέφυγαν, πάλι, οἱ ἐπιτήδριοι τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τί περιμένει, λ.χ., τό κράτος τῆς δημοτικῆς γιά νά ξηλώσει ὅλες τίς πινακίδες τῶν δρόμων τῆς Ἀθήνας, ὥστε νά πάψουν πιά νά λένε «ὁδός-εἰκοστῆς-ὀγδόης-Ὁκτωβρίου» τρία ἑκατομμύρια ἀντιδραστικοί στήν πρωτεύουσα;

Ὡς κι ἡ ξύλινη γλώσσα τῆς πολιτικῆς γέμισε βαρῶνους καί δελφίνους που κονταροχτυπιούνται ἐπὶ μονίμου βάσεως κι ἐπισημαίνουν καί ψυχανεμίζονται διασυνδέσεις, διεργασίες κι ἄλλες μεθοδεύσεις βασικά γιά τήν υλοποίηση των πλαισίων καί το μετασχηματισμό των σχημάτων, ἐνῶ ἡ πρώτη προτεραιότητα εἶναι νά παλευτεῖ ὁ νόμος καί τι φιντ μπακ θα υπάρξουν.

Ἡ διπλή ἐτούτη ἀναρχία σημαίνοντος καί σημαιόμενου ἔχει ἐπιδεινωθεῖ στήν ψυχαναλυτική ὁρολογία, γιὰτί οἱ ἑλληνικές μεταφράσεις τοῦ Φρόντ γίνανε, κατά κανόνα, ἀπ' τίς ... γαλλικές, πού ὥς χτές ἀκόμα ἦταν ἄθλιες. Λές καί τά γερμανικά εἶναι καμιά γλώσσα ἰδιαίτερα ἐξωτική. Ἐκτός ἀπό τό παλιό ἐκεῖνο «ὕποσυνειδήτο», πού θά ἔκανε τά κόκαλα τοῦ Φρόντ νά τρίξουνε, ἐπικράτησαν ὅροι ὅπως ἡ «ἐπένδυση» πού ἀντιστοιχεῖ στό γαλλικό (καί οἰκονομικό) *investissement* κι ὄχι στό πρωτότυπο (καί στρατιωτικό) *Besetzung* (= κατοχή λιμπιντική), πού οἱ Ἀγγλοι μεταφράζουν ... ἑλληνικότατα «κάθε-

ξη». 'Επίσης ἄστοχη μοῦ φαίνεται ἡ ἀπόδοση τοῦ *Es* μέ τό «*Αὐτό*» ἢ «*Ἐκεῖνο*», δηλ. μέ μόρια δεικτικά πού καθορίζουν τό ἀσυνείδητο στό χῶρο καί στό χρόνο, ἐνῶ εἶναι ἀπ' τῆ φύση του ἄοριστο.

Καί τά λοιπά. Τί πρέπει νά γίνει, δέν εἶναι βέβαια τοῦ παρόντος. Κεῖνο πού προσπάθησα ἐδῶ, εἶναι νά ἐκφραστῶ ὅσο τό δυνατόν πιό ἄμεσα, νά περιορίσω στό ἐλάχιστο τούς τεχνικούς ἢ κουλτουριάρικους ὅρους, νά μείνω κοντά στά πράγματα, τά καθημερινά. 'Απόφυγὰ τόν περιττό ἐξωτισμό, ἀντλώντας ἀπ' τό ἀρχαιο-ελληνικό ἀπόθεμα, ἀφοῦ ἀπό κεῖ κατάγεται τό τεχνικό λεξιλόγιο τῆς Δύσης. 'Η ἴδια ἡ βάση τῆς ψυχανάλυσης, ἡ λίμπιντο, ὑπῆρχε ἐλληνικά πρίν ἀπ' τόν Φρόυντ. Πόσες φορές δέ λέμε: «Κεῖνο τό φροῦτο τό λιμπίστικα καί τό 'φαγα».

Γιά λόγους σαφήνειας, γιά νά βρῶ μιὰ κοινή βάση συνεννόησης, παραθέτω, συχνά, ὅλους τούς τεχνικούς ὅρους, ἐλληνικούς καί ξένους, ἀκόμα καί τούς, κατά τῆ γνώμη μου, ἐσφαλμένους. «'Επισήμανα» λοιπόν κι ἐγώ, κάπου-κάπου, τί νά κάνω, κι ἄλλα ἀνάλογα διέπραξα γιά νά γίνω ἀντιληπτή ἀπ' τό εὐρύτερο, λεγόμενο, ἀναγνωστικό κοινό, κάπως νά προσαρμοστῶ στίς συνήθειές του. Γιατί σ' αὐτούς ἀπευθύνεται τό κείμενο κι ὄχι στούς εἰδικούς, τούς παντοειδεῖς «Ψυ». Κύριος στόχος μου εἶναι ἡ ἀξία χρήσης τῆς ψυχανάλυσης, ἡ θεραπευτική της διάσταση, στήν εὐρύτατη ἔννοια τοῦ ὅρου, οἱ λύσεις πού προτείνει στά προβλήματα μας γιά νά γίνουν οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις πιό ὑποφερτές, εἰδικά οἱ ἐρωτικές.

Τά περιορισμένα πλαίσια μιᾶς εἰσαγωγῆς μοῦ ἐπέβαλαν ἐπιλογές ὁδονηρές. 'Αποτέλεσμα, ὄχι μόνο τίς μετα-ἀντι-para-νεο-φροῦδιανές σχολές τῆς ψυχανάλυσης δέν ἀνέφερα (Γιούνγκ, 'Αντλερ, Λακάν, Ράιχ κ.λπ.), ἀλλ' οὔτε οὐσιώδη φροῦδιανὰ θέματα δέ μπόρεσα νά θίξω, τήν

ανάλυση τῆς θρησκείας, τοῦ ἔργου τέχνης, τὴν ψυχολογία τῆς μάζας καὶ τόσα ἄλλα. «Δέ γίνετ' ἄλλιῶς», λέει κάθε μέρα ἡ κλεψύδρα τῆς ζωῆς. Μόνη ἐλπίδα εἶναι νὰ δώσει ἀφορμὴ στὸν ἀναγνώστη ἐτοῦτη ἢ ἐπιλογὴ νὰ γνωρίσει καλύτερα τὸ φροῦδιανό ἔργο.

Ἐπίσης, κοίταξα, ὅσο μπόρεσα, ν' ἀποφύγω τὸ διδακτικό ὕφος, γιατί ἡ ψυχανάλυση, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο κλάδο τοῦ ἐπιστητοῦ, δέν εἶναι «διδακτόν ... ὥσπερ ἄλλα μαθήματα», μᾶλλον μέ τὴν τέχνη μοιάζει, εἶναι κάτι σάν τὸ μουσικό αὐτί. Προσπάθησα, ἀλλά... Ἀλλά κάθε εἶδος ἔχει τοὺς δικούς του κανόνες, δικά του ὅρια καὶ δέν εἶχα σκοπὸ, στά εἰσαγωγικά ἐτοῦτα μαθήματα, ν' ἀνατρέψω τὴν καθιερωμένη μέθοδο καὶ βάση τῆς παιδαγωγικῆς. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἓνα ἀπλό μνημοτεχνικό βοήθημα μέ τά στοιχεῖα, τὸ ἄλφα-βῆτα τῆς ψυχανάλυσης, πού ὄχι μόνο δέ μπορεῖ νὰ ὑποκατασταθεῖ στήν ἀμνηστία ἐπαφῇ μέ τὸ φροῦδιανό ἔργο, ἀλλ' ἀντίθετα τὴν προϋποθέτει.

Μοῦ μένει, τέλος, νὰ εὐχαριστήσω ὅσους μέ βοήθησαν στήν ἀπόδοση πολλῶν τεχνικῶν ὄρων, τοὺς Γιάννη Καλιόρη, Ἑβη Παπαδάκου, ψυχολόγο, Ἀριστέα Σκούλικα καὶ Βασίλη Παπαδάκο, ψυχίατρος. Οἱ συζητήσεις κι οἱ διαφωνίες μας ἦτανε, νομίζω, γόνιμες.

Μ. Κρανάκη
Παρίσι, Ἀνοιξη τοῦ 86

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τό 1900, όταν ο είκοστός αιώνας μόλις έχει αρχίσει, κανένας, βέβαια, δέν είναι ακόμα σέ θέση νά προβλέψει τί θά φέρει στήν ανθρωπότητα. 'Ωστόσο, ήδη τή χρονιά εκείνη, διαγράφεται τό θέμα πού μέ διάφορες παραλλαγές θά επικρατήσει στίς επόμενες δεκαετίες, τό διπλό θέμα τοῦ "Έρωτα καί τοῦ Θάνατου, μέσ' ἀπό δύο συμβολικά γεγονότα. Τό πρῶτο ἀπ' τά δύο εἶν' ὁ θάνατος τοῦ Νίτσε, πού ἔσβησε στή Βαϊμάρη στίς 25 Αὐγούστου 1900 ὕστερ' ἀπό μιά μαρτυρική νύχτα δέκα χρόνων, τήν ἀγωνία τῆς ψυχικῆς λεγόμενης ἀρρώστιας. Τό δεύτερο στοιχεῖο, τό ἐρωτικό, ἔρχεται σάν ἀπάντησι ἀπ' τή Βιέννη. Μιά φωνή διαμαρτυρίας ὑψώνεται γι' αὐτή τή μοίρα τοῦ 'Εσταυρωμένου (κι ἡ λέξι κι ἡ ἔννοια εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Νίτσε). 'Ο ψυχικός πόνος τοῦ ἀνθρώπου, λέει, δέν εἶναι νόμος ἀναπότρεπτος. "Ενα μέρος μπορούμε κάλλιστα νά τ' ἀποφύγουμε, φτάνει ν' ἀναγνωρίσουμε στόν ἔρωτα τή θέση πού τοῦ ἀνήκει δικαιωματικά. Τέτοιο μήνυμα ἐλπίδας φέρνει στόν κόσμο ἡ γέννησι τῆς ψυχανάλυσης, πού συμπίπτει μέ τοῦ είκοστοῦ αἰώνα. 'Η σχετική ληξιарχική πράξι ἔχει καταχωρηθεῖ σ' ἓνα βιβλίο: Ζίγκμουντ Φρόυντ, «'Η ἐρμηνεῖα τῶν ὀνείρων», 1900.

Βέβαια, στήν ἀρχή, ἡ φωνή πού 'ρθε ἀπ' τή Βιέννη ἔπεσε λίγο πολύ στό κενό, ἀφοῦ πέρασαν κάπου δέκα

χρόνια πρίν ἐξαντληθοῦν τὰ 600 ἀντίτυπα τῆς πρώτης ἐκδοσης τοῦ βιβλίου. Ἐξάλλου ἐνδέχεται ἡ ἀντίδραση πού συναντάει ἡ φροῦδιανή ἐπανάσταση νά 'ναι σύμφυτη μέ τήν οὐσία καί τό σκοπό της. Μπορεῖ. Ὅπως δὲ ποτε ἓνα εἶναι βέβαιο: μετὰ τήν ἀνακάλυψη τοῦ ἀσυνείδητου καί τῇ διχοτόμηση πού ἔφερε στήν ἱστορία τῆς σκέψης, κανένα πρόβλημα δέ μπορεῖ πιά νά τεθεῖ ὅπως πρίν, εἴτε θεραπευτικό εἴτε φιλοσοφικό εἶναι, εἴτε τῇ θρησκείᾳ εἴτε τήν πολιτική κ.λπ. ἀφορᾷ. Τήν τομή πού σήμαινε ἡ συμβολή του, ὁ ἴδιος ὁ Φρόυντ τήν εἶχε τόσο καθαρά ἀντιληφθεῖ, ὥστε τῇ χαρακτηρίζει σάν «τρίτο τραῦμα τοῦ ἀνθρώπινου ναρκισσισμοῦ».¹ Τό πρῶτο, κοσμολογικό, προέρχεται ἀπ' τήν ἀνακάλυψη τοῦ Κοπέρνικου, στόν 16ο αἰώνα, πώς κέντρο τοῦ κόσμου εἶναι ὁ ἥλιος κι ὄχι ἡ γῆ, ὅπως τό φαντάστηκε ἡ ἀνθρώπινη ἐπαρση. Ἀκολουθεῖ ὕστερα, στόν 19ο αἰώνα, δεύτερο πλήγμα, βιολογικό. Μέ τόν Ντάρβιν μαθαίνουμε πώς ὁ ἄνθρωπος κατάγεται ἀπ' τόν πίθηκο, εἶναι δηλαδή ἓνα ζῶο σάν τ' ἄλλα, ἓνα στάδιο στήν ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν κι ὄχι δημιούργημα τοῦ θεοῦ πλασμένο κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση. Καί νά τώρα, στόν 20ό αἰώνα, τό τρίτο, ψυχολογικό τραῦμα τοῦ ναρκισσισμοῦ μας, τό σοβαρότερο ἀπ' ὅλα. Πρέπει στό ἐξῆς ν' ἀναγνωρίσουμε πώς δέν εἴμαστε ἀπόλυτα κύριοι τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου, πώς ἓνα σημαντικό μέρος ἀπ' ὅ,τι μᾶς συμβαίνει δέν τό ἐλέγχουμε γιατί διαφεύγει ἀπ' τό συνειδητό μας ἐγώ.

Ἄν ὅμως τό ἐπιστημονικό κύρος τοῦ Κοπέρνικου καί τοῦ Ντάρβιν, δηλ. τῆς ἀστρονομίας καί τῆς βιολογίας, εἶν' ἀναμφισβήτητο, δέν ἰσχύει τό ἴδιο καί γιά τήν φροῦδιανή ἐπανάσταση. Ποιό εἶναι τό λογικό της θεμέλιο; Ποῦ στηρίζεται ὁ ἐπιστημονικός της τίτλος; Πῶς διαγράφεται ὁ γνωσιολογικός χῶρος τῆς παράδοξης

αὐτῆς ἀν-επιστήμης τοῦ ἀ-συνείδητου, πού θυμίζει, κατὰ τρόπο δυσάρεστο, παλιότερους σκοταδισμούς; Μὲ δυό λόγια, πῶς ὀρίζεται τὸ ἀσυνείδητο ἢ τὸ Es (= "Ἴντ, Αὐτό, Ἐκεῖνο), ὅπως θὰ τ' ὀνομάσει ὁ Φρόυντ μετὰ τὸ 1923, στὴν τελευταία τοπικὴ θεωρία;

"Ἀς ἀρχίσουμε ἀπ' τὴν ἀρνητικὴν πρόσβαση, ν' ἀποκλείσουμε, πρῶτα-πρῶτα, αὐτό πού δέν εἶναι. Λοιπόν, τὸ ἀσυνείδητο δέν εἶναι μιὰ ἔννοια καινούρια, ὅπως λ.χ. τὸ «ὑπερβατολογικόν» (Transzendental) στὸν Κάντ. Οὐτε ἐγκαινιάζει ἓνα νέο ὑποκείμενο γνῶσης, σὰν τὸ κόγκιτο τοῦ Ντεκάρτ. Ἐπίσης, δέν ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀρνητικὸ μιᾶς φωτογραφίας, δὲ δείχνει τὴν ἀντίθετη, τὴν ἀνάστροφη ὅψη τῆς συνείδησης, «ὅ,τι - συμβαίνει - πίσω - ἀπ' - τὴ - ράχη - της», ὅπως λέει ὁ Χέγκελ στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς «Φαινομενολογίας τοῦ Πνεύματος». Γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: στὴν ἐγελιανὴ διαλεκτικὴ ὅ,τι ἢ συνείδηση ἄγνοεῖ *προσωρινά*, τὸ δυνάμει ὄν, τὸ λαμβάνον, τὸ ὄν-καθ' ἑαυτό» (Ansichsein), εἶναι προορισμένο ἀναγκαῖα νὰ φανερωθεῖ, νὰ ἐκ-δηλωθεῖ, ν' ἀναπτυχθεῖ σ' ὅλη του τὴν ἀλήθεια. "Ὅπως ξέρουμε, στὸ ἐγελιανὸ σύστημα ὁ λόγος ὀρίζεται σὰν ἀπόλυτη γνῶση, καθολικὴ, περίπου ὀλοκληρωτικὴ, ὥστε ἡ ἄγνοια ἀποτελεῖ μιὰ στιγμή, μιὰ μεταβατικὴ φάση, ἓνα ἀπλό ἐπεισόδιο στὴν πορεία τῆς ἀλήθειας. Ἐνῶ τὸ φροῦδιανὸ ἀσυνείδητο δέν εἶναι καθόλου πρόσκαιρο, εἶναι δεδομένο μόνιμο πού δέ μπορεῖ ποτὲ νὰ ξεπεραστεῖ ἀπ' τὴν ἔλλογη σκέψη, νὰ διαλυθεῖ, ν' ἀπορροφηθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου.

"Ἀν προσέξουμε ὅμως ἡ τελευταία ἀποφατικὴ κρίση περιέχει ἤδη μιὰ θετικὴ διατύπωση. Ὅρίζει τὸ ἀσυνείδητο σὰν *χῶρο*, σὰν *τόπο* "Ἄλλο, ἀλλιώτικο, ποιοτικὰ

διαφορετικό, ασύμμετρο μέ τό συνειδητό ἐγώ. Πρόκει-
ται γιά κάποιο στοιχείο πού λείπει μόνιμα κι ἀναγκαῖα
ἀπ' τήν ἀλήθεια τοῦ λόγου μου, τό σκοτεινό του,
ἀδιαπέραστο τμήμα πού μ' ἐμποδίζει νά ξέρω τί
ἀκριβῶς λέω καί τί κάνω. Πρόκειται δηλ. γιά μιά νέα
διάσταση τοῦ Εἶναι. Κι αὐτό τόν πρῶτο χαρακτηρισμό
τόν συναντᾶμε στόν Φρόντ πού μιλάει γιά «τοπική»
περιγραφή τοῦ ψυχικοῦ συστήματος, ἀνάλογα μέ τό
χῶρο, μέ τόν τόπο ὅπου ἐγγράφονται τά διάφορα
περιεχόμενα, μέ τό ἄν εἶναι δηλ. συνειδητά ἢ ἀσυνεί-
δητα.²

Ἄπ' τήν πρώτη, τοπική πρόσβαση, ἔπεται, συμπλη-
ρωματικά, καί μιά δεύτερη, δυναμική. Γιατί ὁ τόπος
τοῦ ἀσυνείδητου δέν εἶναι χῶρος γεωμετρικός. Θυμίζει
μᾶλλον πεδίο μάχης, ἕνα θέατρο, μία σκηνή ὅπου
ἐνστιχτα κι ἐπιθυμίες συγκρούονται ἀδιάκοπα γιατί,
ἀκριβῶς, στό χῶρο ἐτοῦτο βρίσκεται τό ἀπόθεμα τῆς
λίμπιντο, τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίχτου. Κι ἄν ὑπάρχει
κάποιος κατά προσέγγιση ὁρισμός τῆς φροῦδιανῆς ἀνα-
κάλυψης μέσ' ἀπ' αὐτά τά δύο σημαίνοντα, μπορεῖ,
νομίζω, νά διατυπωθεῖ, τό ἀσυνείδητο καί τή λίμπιντο.

Ἡ διπλή ἐτούτη ἀναφορά χρειάζεται μιά διευκρίνι-
ση. Τό ἀσυνείδητο δέν ταυτίζεται μέ τό ἀπωθημένο,
εἶναι ἔννοια εὐρύτερη. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ προϋφίσταται
μέσα μας κάτι πού ὁ Φρόντ παρομοιάζει μέ τήν
παρουσία μιᾶς πρωτόγονης φυλῆς, κάτι ἀνάλογο μέ τό
ἐνστιχτο τῶν ζώων — ὁ πυρήνας τοῦ ἀσυνείδητου —
ἀκριβῶς γι' αὐτό μπορούμε ν' ἀπωθήσουμε ἐκεῖ ὀρι-
σμένες ἐπιθυμίες μας πού ἡ ἔλλογη σκέψη ἀπαγορεύει
καί λογοκρίνει. Ἐπίσης, πρέπει νά τονιστεῖ καί κάτι
ἄλλο: «σεξουαλικό» καί «γενετήσιο» δέ συμπίπτουν. Ἡ

λίμπιντο, ή σεξουαλικότητα είναι έννοια πολύ εύρύτερη άπ' τό ένστιχτο άναπαραγωγής, άφοϋ τή συναντάμε, όπως θά δοϋμε, όχι μόνο στόν ψυχισμό τοϋ παιδιοϋ, αλλά και σέ κάθε δημιουργία, καλλιτεχνική ή πνευματική και στήν ίδια τή σκέψη.

Γενικά, μέ τόν Φρόντ άνακαλύπτουμε μιά διπλή ύφή τοϋ "Οντος, ένα Λόγο διπλοδιάστατο όπου λίμπιντο και έννοια λογική, επιθυμία και σκέψη συνδέονται άναπόσπαστα. Κατά συνέπεια τό άσυνείδητο δέν ταυτίζεται μέ τό άλογο.³ Έγκαινιάζει μιά ratio εύρύτερη, όχι μόνον άλλη, τό ξανατονίζω, μά ποιοτικά διαφορετική, γιατί συμπεριλαμβάνει στή δομή της τήν αίσθηση και άνατρέπει τούς συμβατικούς και παραδεγμένους κανόνες γιά τό τί είναι έπιστήμη και γνώση. 'Απ' τίς άναρίθμητες και σοβαρές συνέπειες τής νέας τοπογραφίας τοϋ όντος σημειώνω τρείς:

Πρώτα-πρώτα ένα δίδαγμα θεωρητικό. Στο έξής, ή αλήθεια δέν έχει πιά μέτρο και κριτήριο τήν άφηρημένη, τήν τυπική, συνοχή ενός εϋθύγραμμου λόγου, ενός κλειστοϋ συστήματος σκέψης. Κρίνεται και όρίζεται μέσ' άπ' τή θεραπευτική τής άνάλυσης, υπόκειται δηλ. στόν άδιάκοπο έλεγχο και τή δοκιμασία τής πράξης. "Αν ό Φρόντ δέ δίστασε νά τροποποιήσει, κατά καιρούς, τίς διάφορες θεωρητικές του κατασκευές, λ.χ. τήν πρώτη τοπική γιά ν' άναπτύξει τή δεύτερη, τό 'καμε γιά ν' άποδώσει πιστότερα τήν αλήθεια τής κλινικής του έμπειρίας. 'Απ' αύτή τήν άποψη ή ψυχανάλυση έρχεται ν' άποκαταστήσει, κατά τόν δικό της τρόπο, τήν «πρωταρχία τοϋ πραχτικοϋ λόγου», τό αίτημα τοϋ Κάντ. Μέ τή διαφορά ότι έδω ή δομή τοϋ λόγου περιλαμβάνει τώρα και τό στοιχείο τής αίσθησης, ένστιχτα, όρμές, επιθυμίες κ.λ.π. πού ό Κάντ είχε αποκλείσει γιατί τά

θεωρούσε κίνητρα «παθολογικά» τῆς ἀνθρώπινης βού-
λησης καί πρακτικῆς, ἐλατήρια τυχαῖα καί ἐμπειρικά.

Ἀπ' τῆ ριζικῆ ἀντιστροφή τῆς νέας ratio προκύπτει
καί μιὰ δευτέρη συνέπεια. Ἄν, στήν πρακτικὴ τῆς
ἀνάλυσης, ἡ ὁμιλία, οἱ λέξεις τῆς ἀλήθειας φέρνουν
ἀποτελέσματα θεραπευτικά, θά πεῖ πῶς ἡ γλώσσα δέν
εἶναι φαινόμενο ἄσχετο μέ τό σῶμα, ἐξωτερικό, μά ἔνα
στοιχεῖο συνυφασμένο μ' αὐτό, πού τό κινεῖ, τό διατρέ-
χει καί τό ἐκφράζει. Ἐνα ὑστερικό σύμπτωμα, παράλυ-
ση ἢ ὅ,τι ἄλλο, «μιλάει», κάτι σημαίνει, κάτι θέλει νά
πεῖ, ὅπως καί τῶναιρο πού βλέπουμε. Ἐτσι, αὐτό πού
ζητοῦσε ὁ Roland Barthes, νά «σκεφτόμαστε μέ τό
σῶμα», ἡ ψυχανάλυση τό ἐπικυρώνει στό δικό της
ιδιότυπο χῶρο.

Τέλος, θέλω νά ἐπισημάνω κι ἕνα τρίτο στοιχεῖο
πού ἀφορᾷ τήν ἀκοή μας, τήν πολυφωνική ἀκρόαση. Ἡ
ἀνακάλυψη τοῦ ἀσυνείδητου μᾶς καλεῖ ν' ἀκοῦμε δυό
φωνές συγχρόνως, ν' ἀκολουθοῦμε δυό δίκτυα λόγου, ν'
ἀκοῦμε κεῖνο πού λέγεται, μέ φόντο κεῖνο πού δέ
λέγεται, ἢ, γιά τήν ἀκρίβεια, πού λέγεται διαφορετικά.
Προσοχή, ὅμως, πολυφωνία δέ σημαίνει κλασική ἁρμο-
νία. Γιά νά τό πῶ μεταφορικά, πάλι μέ μουσική εἰκόνα,
τό ἀσυνείδητο δέ συνοδεύει τή λογική σκέψη σάν ἁρμο-
νικό διάστημα τρίτης, ἢ σάν τέλεια συγχορδία. Ἡ
σχέση τους μοιάζει μᾶλλον μέ παραφωνία καί σύγκρου-
ση. Εἶναι ἄραγε τυχαῖο τ' ὅτι ἡ ψυχανάλυση γεννήθηκε
στή Βιέννη, τήν πόλη ὅχι μόνο τοῦ Γκούσταβ Μάλερ,
πού εἶχε γνωρίσει τόν Φρόυντ, καί τῶν διάφορων Στρά-
ους, ἀλλά στή Βιέννη ὅπου γεννήθηκε κι ἡ δωδεκαφωني-
κή μουσική, τήν ἴδια περίπου ἐποχή; Συνθέτες σάν τόν
Schönberg, τόν Ἄλμπαν Μπέργκ καί τόν Ἄντον Βέ-
μπερν ἔρχονται ν' ἀνατρέψουν τίς βάσεις τῆς κλασικῆς

άρμονίας και καταργούν την αρχή της τέλειας συγχорδίας, ακριβώς τη στιγμή που ή ψυχανάλυση, απ' τη δική της πλευρά, πάει να κλονίσει και κείνη τη λογική αρχή της ταυτότητας $A=A$, τό θεμέλιο και της γνώσης και του δυτικού πολιτισμού, γενικά.

Απ' τό σύντομο τουτο προοίμιο θά 'γινε, πιστεύω, αντιληπτό πώς ό λόγος ό θεωρητικός περί του άσυνείδητου, έξω απ' τό ειδικό θεραπευτικό πλαίσιο, δέν εΐναι και λόγος του άσυνείδητου, άρα ώς ένα σημείο εΐναι άπρόσφορος. Πώς νά περιγράψεις μιάν άλφα ψυχική ποιότητα μέ στοιχεΐα ποσοτικά, πώς νά μεταφράσεις ένα αΐσθημα, μιá συγκίνηση, μέ λογικές έννοιες, ούδέτερες έξ όρισμοϋ, απ' όπου ή λιμπιντική διάσταση έχει έξοστρακιστεί; Πώς ν' άποδώσεις μιá πολύπλοκη διαδικασία, ταυτόχρονη, μέ την περιγραφή μιās χρονικής διαδοχής; Τό πρόβλημα πού βασανΐζει τόν Φρόυντ και πού προσπαθει νά λύσει στή μεταψυχολογία του παραμένει και σήμερα άκέριο κι επίκαιρο. Σκόπιμο εΐναι λοιπόν νά τό 'χουμε υπόψη μας, άν θέλουμε νά τοποθετήσουμε τό πανεπιστημιακό μάθημα της ψυχανάλυσης στα σωστά του όρια.

Απ' την άλλη πλευρά, τό νά διδάσκεται ό Φρόυντ σά μάθημα, σάν ύλη φιλοσοφίας, εΐναι προτιμότερο, έχει λιγότερα μειονεκτήματα απ' τό νά μή διδάσκεται καθόλου. Γιατί έτσι άγνοείται ένα έργο ούσιαστικό απ' αυτούς πού κυρίως άφορā, από σās, μέλλοντες γονείς, καθηγητές, δάσκαλους και, γενικά, άτομα των δύο φύλων, ανεξάρτητα από άλλες ιδιότητες.

Τώρα, τό έργο αυτό πώς νά τό συγκροτήσουμε; Μέ τί βάση, τί κριτήρια προσέγγισης; Πώς νά προσανατο-

λιστοῦμε στό νέο χῶρο πού ἐγκαινιάζει; Σέ μιάν αὐτο-βιογραφία τοῦ 1925 ὁ Φρόντ δίνει κάποια κατεύθυνση.⁴ Ἡ ἱστορία τῆς ψυχανάλυσης, λέει, χωρίζεται στά δυό, μιὰ πρώτη περίοδο πού ἦταν ὁλομόναχος, ὡς τά 1906-1907, καί μιὰ δεύτερη πού ἔπαψε νά 'ναι μόνος... "Ὅσο πολύτιμη, ὅσο ἔγκυρη κι ἂν θεωρήσουμε τή μαρτυρία του, μποροῦμε, ὥστόσο, νά προτείνουμε μιάν ἄλλη διχοτόμηση, λιγότερο ὑποκειμενική: 1) Μιὰ πρώτη φάση, ἡ προἱστορία τῆς ψυχανάλυσης, λήγει τό 1900 μέ κύριους σταθμούς τίς «Μελέτες γιά τήν ὕστερία» (1895), σέ συνεργασία μέ τόν γιατρό Γιόζεφ Μπρόυερ, κι ἕνα χειρόγραφο τῆς ἴδιας χρονιᾶς, «Σχέδιο γιά μιὰ ἐπιστημονική ψυχολογία», πού δημοσιεύτηκε στό Λονδίνο τό 1950, μετά τό θάνατο τοῦ συγγραφέα. Πρόκειται γιά ἕνα προκαταρκτικό στάδιο, ἀνάλογο μέ τήν προ-κριτική περίοδο τοῦ Κάντ ἢ τή φάση τοῦ «νέου» Μάρξ, Χέγκελ κ.λπ. 2) Τή δεύτερη ἐποχή, τῆς ὀριμότητας, ἀπ' τό 1900 ὡς τό θάνατο τοῦ Φρόντ τό 1939, μποροῦμε νά τήν ὑποδιαιρέσουμε σέ τρεῖς φάσεις: α) Ἡ πρώτη (1900-1912) εἶναι ἡ ἥρωική ἐποχή τῶν βασικῶν ἀνακαλύψεων, ὅπως ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων, ἡ σεξουαλική αἰτιολογία τῶν νευρώσεων, ἡ σημασία τῶν κάθε λογῆς παραδρομῶν, γλώσσας, μνήμης, καί ἄλλων «παρaprάξεων», β) "Ἐρχονται ὕστερα, ἀπ' τό 1912 ὡς τό 1920, τά πρῶτα σχίσματα κι οἱ διαιρέσεις μέσα στό ψυχαναλυτικό κίνημα. 'Αποστάτες, ὅπως ὁ "Αντλερ κι ὁ Γιούνγκ, ἐνῶ κατά τ' ἄλλα διαφέρουν μεταξύ τους, συμφωνοῦν σ' ἕνα σημεῖο, ἀπορρίπτουν τή σεξουαλική ὑφή καί προέλευση τῆς λίμπιντο, πού τή θεωροῦν σά μιὰ γενική ψυχική ἐνέργεια. 'Εγκαταλείπουν λοιπόν καί τήν Ψυχαναλυτική 'Εταιρεία καί τόν Φρόντ πού στή δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰῶνα προσπαθεῖ νά κατοχυρώσει

θεωρητικά, νά ἐμβαθύνει τό ἔργο του, ὥστε νά ἐξασφαλίσαι τήν, ἄς πῶ, αὐθεντικότητά του, γιά ν' ἀποφύγω κείνη τήν ἀπαίσια λέξη «ὀρθοδοξία». Ἐκεῖ τείνουν τά κείμενα τῆς «Μεταψυχολογίας» (1915) κι ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ στή θεωρία τῆς λίμπιντο. γ) Στήν τελευταία φάση (1920-1939) ἡ φροῦδιανή σκέψη στρέφεται γύρω ἀπό ἕνα κεντρικό ἄξονα, τό ἔνστιχτο θανάτου, πού εἰσάγεται μ' ἕνα ἀπ' τά βαθύτερα κείμενα τοῦ δυτικοῦ στοχασμοῦ: «Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς».

Περιττό νά προσθέσω, βέβαια, πώς πρόκειται γιά ἕνα πολύ γενικό σχεδιάγραμμα μιᾶς πορείας πού ἡ ἐσωτερική της ἐνότητα μόνο μέσ' ἀπ' τήν ἀνάπτυξη τῆς προβληματικῆς μπορεῖ νά φανεῖ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) *Gesammelte Werke*, Fischer Verlag, Frankfurt, XI, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς στήν ψυχανάλυση*, 18ο μάθημα, XII, *Μιά δυσκολία τῆς ψυχανάλυσης*, σελ. 7-9, XIV, *Οἱ ἀντιστάσεις στήν ψυχανάλυση* κ.λπ. Οἱ παραπομπές ἀναφέρονται στό γερμανικό πρωτότυπο, καθὼς κι οἱ μεταφράσεις, πού εἶναι δικές μου.

2) G.W., X, *Τό ἀσυνείδητο*, κεφ. 2, XVI, *Ὁ Μωυσῆς κι ὁ μονοθεϊσμός*, κεφ. 5 καί *passim*.

3) Ἡ φροῦδιανή μεταψυχολογία, λέει ὁ Μαρκούζε, ὀρίζει τήν οὐσία τοῦ εἶναι σάν "Ἐρωτα, κι ὅχι μέσ' ἀπ' τόν παραδοσιακό δυτικό Λόγο (*Ἐρως καί πολιτισμός*, I, 5, Φιλοσοφικό Ἰντερμέτζο).

4) G.W., XIV, *Αὐτοπροσωπογραφία*, κεφ. 5.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

I

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ

Ἀνάμεσα στήν «Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων» (1900) καί στίς «Μελέτες γιά τήν ὑστερία» πού εἶχαν κυκλοφορήσει πέντε χρόνια πρίν, σέ συνεργασία μέ τόν ψυχίατρο Γιόζεφ Μπρόουερ, ὑπάρχει μιὰ λογική συνέχεια κι ἐνότητα πού ὁ Φρόυντ τονίζει ιδιαίτερα: «Οἱ ἀπόψεις μου γιά τήν κατανόηση τοῦ ὀνείρου στηρίχτηκαν σέ προηγούμενες ἐργασίες μου πάνω στήν ψυχολογία τῶν νευρώσεων ... ἐνῶ τώρα θά κάνω τήν ἀντίστροφη πορεία, θά ἤθελα, ξεκινώντας ἀπ' τ' ὄνειρο, νά μπορέσω νά τό συνδέσω μέ τήν ψυχολογία τῶν νευρώσεων».¹

Κι ἡ σύνδεση ἐτούτη ἔχει σημασία ἀποφασιστική. Σημαίνει πώς οἱ μηχανισμοί πού διαμορφώνουν τά διάφορα παθολογικά συμπτώματα τῆς νεύρωσης καί κεῖνοι πού προκαλοῦν ἕνα ὁμαλότατο, καθημερινό φαινόμενο σάν τ' ὄνειρο εἶναι ἴδιοι, κι ἴδιοι οἱ κανόνες τῆς λειτουργίας τους. Δίκαια λοιπόν τ' ὄνειρο θεωρεῖται αὐσιολογικό πρότυπο τῆς νεύρωσης, τό κατ' ἐξοχήν ἀρχέτυπο τῆς ψυχανάλυσης, «βασιλική ὁδός, (via regia) γιά τήν ἐξερεύνηση τοῦ ἀσυνείδητου», λέει μιὰ περιβόητη φράση στό προτελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου. Μᾶς ἀφορᾷ ὅλους στή γενικότητά του, ὑγιεῖς καί μή, κι ἀπό δῶ ἀντλεῖ τή θεωρητική καί πρακτική του ἀξία. Στήν

έρωτηση «πῶς μπορείς νά γίνεις ψυχαναλυτής;» ὁ Φρόνυτ ἀπαντᾷ ἀργότερα στούς γιατρούς: «ἀναλύοντας τὰ ὄνειρά σου»² καί σπεύδει ἀμέσως, βέβαια, νά προσθέσει πῶς ὁ καθένας δέ μπορεί νά τᾶ καταφέρει χωρίς τή βοήθεια ἄλλου, κι ὅπωςδήποτε ἡ προπαρασκευή αὐτή, μόνη της, δέν ἀρκεῖ.

Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ 1900 πλουτίστηκε, κατά καιρούς, μέ διάφορες προσθήκες κι ἄλλα κείμενα, ὅπως τό «Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα στήν ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων» (1915), χωρίς ὅμως νά ὑποστεῖ ποτέ καμιά οὐσιαστική ἀλλαγὴ.

Τό ἔργο, στό σύνολό του, παρουσιάζεται σάν ἓνας ἐπαγωγικός συλλογισμός. Δομὴ χαρακτηριστικὴ γιὰ τό στυλ τοῦ συγγραφέα πού συναντᾶμε, φερ' εἰπεῖν, στό «Τοτέμ καί Ταμπού», «Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς», κ.λπ. Ἐξηγοῦμαι: στά πρῶτα 6 κεφάλαια, ὁ Φρόνυτ ἀναπτύσσει τό αἰτιολογικὸ μέρος, τὰ ἐπιχειρήματα ἀπ' ὅπου, ἀναγκαῖα, συνάγεται τό τελικὸ συμπέρασμα, στό 7ο καί τελευταῖο κεφάλαιο, ἡ πρώτη γενικὴ θεωρία τοῦ ἀσυνείδητου, ἡ πρώτη «τοπικὴ».

Ἀπ' τόν καιρό πού ὑπάρχει ἄνθρωπος, τὸνειρο τό θεώρησε πάντοτε σάν φαινόμενο φορτισμένο μέ σημασία καί νόημα, εἴτε ὑπερφυσικὸ εἴτε προφητικὸ εἴτε ἄλλο. Στήν ἀρχαιότητα, πού τό 'χε ἐντάξει στή θρησκεία καί τή μαντική, ὁ Ἀριστοτέλης προσπαθεῖ, ὥστόσο, νά δώσει μιάν ἐξήγηση ἐπιστημονική, σέ δύο σύντομες πραγματεῖες. Τό ἐνύπνιον εἶναι, λέει, πλάσμα τῆς φαντασίας μας, μιά κίνησις τῆς ψυχῆς: «...φάντασμα τι φαίνεται εἶναι... τό ἀπὸ τῆς κινήσεως τῶν αἰσθημάτων... μάλιστα γάρ ἐν τοῖς ὕπνοις ἡ ψυχὴ κινεῖται».³

Ἐργότερα, στρατηγοὶ καὶ ἡγεμόνες δὲν παραλείπουν νὰ συμβουλευτοῦνε τὰ «Ὀνειροκριτικά» τοῦ Ἀρτεμίδωρου (2ος μ.Χ. αἰώνας). Ἀπὸ τότε, πραγματεῖες καὶ θεωρίες, μελέτες, ἔρευνες, θέσεις κι ὑποθέσεις αὐξάνονται καὶ πληθύνονται διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ποιά εἶναι ἡ πρωτότυπη συμβολὴ τῆς ψυχανάλυσης σὲ μιὰ τόσο πληθωρική ὄνειρολογία;

Εἶν' ἡ ἐξῆς, νομίζω: θεωρεῖ πῶς τὸνειρο πραγματοποιεῖ μιὰν ἀσυνείδητη ἐπιθυμία, ἀπωθημένη, μέ μιὰν εἰκόνα πού τήν κάνει ἀγνώριστη, τήν παραμορφώνει. Εἶναι σὰ ν' ἀντικαθιστᾷ, ἡ μεταμφίεση, τὸ κύριο ἄρθρο μιᾶς ἐφημερίδας μέ τήν ἀντίστοιχη εἰκονογράφηση.

Ἄς πάρουμε ἓνα ἀπλό παράδειγμα ἀπ' τόν Ἀρτεμίδωρο, ἓνα ὄνειρο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Εἶχε πολιορκήσει τήν πόλη τῆς Τύρου πού δὲν ἐννοοῦσε νὰ παραδοθεῖ. «Ἀσχάλλων», λοιπόν, κι «ἀνιώνμενος» γιὰ τὴ χρονοτριβὴ νόμισε πῶς εἶδε στ' ὄνειρό του «ἐπὶ τῆς ἀσπίδος Σάτυρον παίζοντα». Τότε ὁ Ἀρίστηνδρος, πού ἔτυχε νὰ βρίσκεται ἐκεῖ, ἔδωσε τήν ἐρμηνεία: ἡ λέξη Σάτυρος σήμαινε «σά-Τύρος» (= ἡ Τύρος εἶναι δικιά σου), ὥστε «προθυμότερον τόν βασιλέα πολεμεῖν ἐποίησεν» κι ἔτσι ἡ πόλη κυριεύτηκε.⁴

Τί βλέπουμε στ' ὄνειρο τοῦ Μεγαλέξαντρου, στὸ «φάντασμα», μέ τήν ἀριστοτελικὴ ἔννοια; Ἡ εὐκτικὴ ἔγκλιση μεταφράζεται μέ ὀριστικὴ, ἡ ἐπιθυμία του νὰ πάρει τήν πόλη ἐκπληρώνεται μέ τὴ μορφὴ τοῦ Σάτυρου, πού χρειάζεται ὅμως ἀποκρυπτογράφηση.

Στὸ παράδειγμα φαίνεται λοιπόν καθαρά πῶς τὸνειρο δὲν παριστάνει ἓν' ἀπλό σχέδιο, μιὰ εἰκόνα, μᾶς προτείνει νὰ λύσουμε ἓνα αἰνίγμα, ἓνα γρίφο, νὰ διαβάσουμε ἓνα ἱερογλυφικό. Εἶναι, μ' ἄλλα λόγια, «ὑπερπροσδιορισμένο», *über-determiniert*, ἀναπτύσσεται σὲ

δυό διαφορετικά επίπεδα, δυό δίκτυα έκφρασης: α) τό φανερό περιεχόμενο, τό κείμενο, τό σενάριο μέ όλες τίς ασυναρτησίες καί τούς παραλογισμούς του καί β) τίς λανθάνουσες σκέψεις τῆς συνειδήτης ἐπιθυμίας πού προσπαθοῦν νά ἐκφραστοῦν σέ κίνη τήν ξένη γλώσσα. Ποῦ νά ὀφείλεται ὁ διχασμός; Εἶναι σημεῖο καί τεκμήριο πώς κάποια λογοκρισία ἀσκήθηκε, πώς κάποιος ἔλεγχος ἀπαγορεύει τή συνειδητο-ποίηση τῆς ἐπιθυμίας. "Άλλος τρόπος διαφυγῆς λοιπόν δέ μένει ἀπ' τό νά παραμορφωθεῖ, νά μεταμφιεστεῖ σέ κάτι ἄλλο, ὥστε νά περάσει ἀπαρατήρητη.⁵

Γιά νά τό πῶ ἄλλιῶς: τὸνειρο παρουσιάζεται διχασμένο ἐπειδή ἐκφράζει ἓνα εἶδος διαιτησίας, ἀντιπροσωπεύει μιὰ σχετική ἰσορρόπηση δυό ἀντίθετων δυνάμεων, τῆς ἐπιθυμίας πού τείνει νά ἱκανοποιηθεῖ καί τῆς λογοκρισίας πού τ' ἀπαγορεύει. Κι ἀκριβῶς ἓνας ἀνάλογος συμβιβασμός διαμορφώνει καί τό νευρωτικό σύμπτωμα. Τί ἄλλο εἶναι μιὰ ὑστερική παράλυση λ.χ. παρά ἓνα συναίσθημα ἀπωθημένο, ἀπαγορευμένο, ἀλλά πού μπορεῖ νά ἐκ-δηλωθεῖ μέ τή γλώσσα τοῦ συμπτώματος, τουτέστι παραμορφωμένο κι ἀγνώριστο;

Ἡ ἀναγωγή τοῦ φανεροῦ περιεχόμενου στίς λανθάνουσες ιδέες εἶναι θέμα πρακτικό, κι ὑπόθεση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας. Οἱ ἐρμηνεῖες στηρίζονται στούς ἐλεύθερους συνειρμούς τοῦ ἀναλυόμενου κι ἀναφέρονται ὄχι στό σύνολο τοῦ ὀνείρου μά στό κάθε τμήμα χωριστά, ἀπομονωμένο ἀπ' τ' ἄλλα. Παραπέμπω σχετικά στ' ὄνειρο τοῦ Φρόυντ «Ἡ ἔνεση τῆς "Ἰρμας» καί τήν ὑποδειγματική του αὐτο-ἀνάλυση.⁶

Ἡ ἀντίστροφη πορεία πού ξεκινάει ἀπό τίς λανθά-

νουςες ιδέες καί καταλήγει στό φανερό περιεχόμενο
εἶναι δουλειά θεωρητική πού ἐξετάζει τήν ὄνειρική
δι-εργασία (Traumarbeit, ὑπογραμμίζω τόν ὄρο «έργα-
σία», Arbeit) καί τούς συναφεῖς μηχανισμούς.⁷ Ἡ νυ-
χτερινή διαδικασία τῆς παραγωγῆς διευκολύνεται ἀπό
τ' ὅτι ἡ λογοκρισία χαλαρώνει ὅσο κοιμόμαστε κι ἀπ'
τήν ἀποψη ἐτούτη τό ὄνειρο γίνεται ἓνα εἶδος ἀσφαλι-
στικῆς δικλείδας, φύλακας καί ρυθμιστής τοῦ ὕπνου.
Γιατί νάί μέν ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται γιά νά μπορέσει νά
ὄνειρευτεῖ, ν' ἀνακουφίσει τήν ψυχή του, ἀλλά καί τό
ἀντίστροφο ἀληθεύει, ὄνειρευόμαστε γιά νά μπορέσουμε
νά κοιμηθοῦμε, μετριάζοντας τήν ψυχική ἔνταση. Ἡ
ἐνέργεια πού ξοδεύουμε γιά νά συντηρήσουμε τήν ἀπώ-
θηση χαλαρώνεται στόν ὕπνο μας καί τότε ἡ ἐπιθυμία
μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ — μεταμφιεσμένη — στό θέα-
τρο τοῦ ἀσυνείδητου, στήν «ἄλλη σκηνή», ὅπως λέει ὁ
Φρόντ νιοθετώντας μιάν ἔκφραση τοῦ Φέχνερ.

Τό «Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα στήν ἐρμηνεία
τῶν ὀνείρων» (1915) φέρνει ὀρισμένες τροποποιήσεις
πού ἐπιβάλλει ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ στή θεω-
ρία. Μέ δύο λόγια: ὁ ὕπνος παρουσιάζεται τώρα σά μιᾶ
ὀπισθοδρόμηση στό παιδικό στάδιο τοῦ πρωτόγονου
ναρκισσισμοῦ καί τῆς εἰκονικῆς σκέψης. Ἀπόδειξη:
πόσες φορές δέν κουλουριαζόμαστε σέ στάση ἔμβρου
γιά νά κοιμηθοῦμε; Κι ἔτσι, μέσα στήν «ἀκίνδυνη
ψύχωση τοῦ ὀνείρου» ἀγνοοῦμε καί τόν ἐξωτερικό
κόσμο καί, μαζί, τή διάκριση ἀνάμεσα στίς σαφεῖς
ἀντιλήψεις καί τίς παραισθήσεις. Παίρνουμε λοιπόν τίς
ἐπιθυμίες μας γιά πραγματικότητες. Κι ἡ ἴδια παλιν-
δρόμηση ἐξηγεῖ γιατί τίς πηγές τοῦ ὀνείρου τίς βρίσκου-
με πάντοτε στήν παιδική ἡλικία παρ' ὅλο πού τό ὕλικό
του ὑπόβαθρο συγκροτεῖται ἀπ' τίς ἐντυπώσεις τῆς

ἡμέρας, ἀπ' τῇ συνειδητῇ ζωῇ. Ἐτοῦτα τὰ ἡμερήσια κατάλοιπα θυμίζουσιν τὸν ἐργολάβον ποῦ βάζει τὰ ὑλικά τῆς οἰκοδομῆς, ἐνῶ ἡ ἀσυνείδητη ἐπιθυμία διαθέτει τὰ κεφάλαια ποῦ ἀπαιτεῖ ἡ ὅλη διαδικασία, ὅπως ὁ καπιταλιστὴς χρηματοδοτεῖ μιάν ἐπιχείρηση.

Καλά, ἔστω. Ὁνειρο = ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας. Τότε ὅμως πῶς ἐξηγοῦνται οἱ ἐφιάλτες, οἱ τρομάρες, τὸ ἄγχος ποῦ μᾶς πνίγει πότε-πότε στὸν ὕπνον μας; Τί εἰδούς ἐπιθυμίες ικανοποιοῦν; Δέ διαψεύδουν τὴν ψυχανάλυτικὴ ἐρμηνεία; Ὁχι, καθόλου. Κι αὐτές τίς περιπτώσεις τίς καλύπτει ἡ φροῦδιανὴ θεωρία, φτάνει νὰ θυμηθοῦμε πῶς τὸ ἄγχος εἶναι μιὰ ἄμυνα τοῦ ἐγὼ ποῦ ξυπνάει τὸν κοιμισμένο κι ἐμποδίζει ἔτσι τὴν ἐκπλήρωση μιᾶς ἰδιαίτερα φορτισμένης ἐπιθυμίας. Ἀφήνω ποῦ ὑπάρχουν μέσα μας κι ἀσυνείδητες τάσεις αὐτοτιμωρίας, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.⁸

Ὡς τώρα τὸν ὅρο «ἐπιθυμία» (κατὰ λέξη «εὐχή», Wuncsh, désir, wish), ποῦ τέτοια καταναλωτικὴ ἐπιτυχία σημειώνει στὸ σύγχρονο παζάρι τοῦ πολιτιστικοῦ τοπίου, προπάντων τοῦ γαλλικοῦ, τὸν χρησιμοποίησαν σάν νὰ ἔταν αὐτονόητος. Κι ὅμως χρειάζεται διευκρίνιση. Πρῶτα-πρῶτα δὲν ταυτίζεται μέ τὴ βιολογικὴ ἀνάγκη, πείνα, δίψα κ.λπ. (Begierde, besoin, appetitus) στὸν Leibniz, ὅρεξις στὸν Ἀριστοτέλη). Ποῦ ἔγκειται ἡ διαφορά; Στό ἐξῆς: ἡ ικανοποίηση τῆς φυσιολογικῆς ἀνάγκης ἀπαιτεῖ ἐν' ἀντικείμενο πραγματικό, τροφή ἢ ὅ,τι ἄλλο, ἐνῶ ἡ ἐπιθυμία πραγματοποιεῖται μέ φαντασ(μα)τικὸ ἀντικείμενο. Σ' αὐτές τίς δύο διαστάσεις τῆς βούλησης ὁ Λακάν πρόσθεσε καί τὴ ζήτηση (demande) ποῦ στόχο δὲν ἔχει κανένα ὑλικὸ ἀντικείμενο, γιατί εἶναι

ζήτηση αγάπης. Τήν τριδιάστατη δομή τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μπορούμε νά τή δοῦμε στόν Προύστ, στό πασίγνωστο παράδειγμα τῆς madeleine. Βρίσκεται στό Παρίσι, χειμῶνα, κι ἔν' ἀπόγεμα βουτάει στό τσάι του κεῖνο τό μπισκότο σέ σχῆμα ἀχιβάδας πού λέγεται μαντλέν. Κι ἀμέσως, «μιά ἐξαίσια ἀγαλλίαση μέ πλημμύρισε. 'Από ποῦ νά 'ρχόταν μιά τόσο ἔντονη χαρά; "Ενιωθα πώς κάποια σχέση εἶχε μέ τή γεύση τοῦ γλυκοῦ καί τοῦ τσαγιοῦ, μά συγχρόνως τήν ξεπερνοῦσε κατά πολύ, δέν ἦταν, σίγουρα, τῆς ἴδιας τάξεως. 'Από ποῦ νά 'ρχόταν; Τί νά σήμαινε;».⁹

Κι ὁ Προύστ ψάχνει, ψάχνει στίς γνωστές σελίδες μέ τήν ἀπαράμιλλη μουσική ὥσπου βρίσκει πώς ἡ εὐτυχία ἐκείνη βαστοῦσε, λέει, τό «τεράστιο οἰκοδόμημα τῆς μνήμης», πώς εἶχε ἀναβλύσει ἀπ' τό βάθος τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, στό Κομπραί, ὅταν τήν Κυριακή τό πρωί ἡ θεία Λεονή τοῦ 'δινε μιά μαντλέν βουτηγμένη στό πρωινό της πρίν πάει στήν ἐκκλησία. Νά λοιπόν ἕνα γλύκισμα πού ἱκανοποιεῖ καί τή φυσική ἀνάγκη, τήν πείνα καί τήν ἐπιθυμία καί τήν ἀρχαϊκή ζήτηση αγάπης.

Τώρα πού ξεχωρίσαμε ἀπό ἄλλες συγγενεῖς ἔννοιες τήν ἐπιθυμία/εὐχή, πρέπει νά τονίσουμε πώς δέν εἶναι μόνο ἡ κινητήρια δύναμη τοῦ ὄνειρου, εἶναι ἡ διαρκῆς ροή (Strömung) τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου, μιά κίνηση ἀδιάλειπτη, μονῆς φορᾶς καί κατευθύνσεως: ἀπό μιά δυσάρεστη αἴσθηση δηλ. ἀπό μιά συσσώρευση ἐνέργειας, τείνει πάντα πρός τήν ἐκκένωση, τήν εὐχάριστη αἴσθηση, τήν ἡδονή. Κίνητρο τῆς ὅλης διαδικασίας εἶναι ἡ ἀνάμνηση τῆς πρώτης ἱκανοποίησης πού νιώσαμε καί στόχος ἡ ἀναπαραγωγή της, ἡ ἐπιστροφή στό πρῶτο ἐρωτικό ἀντικείμενο, δηλ. σέ κάτι ἀνέφικτο, στό μητρικό στῆθος. "Ὡστε ἡ ἐπιθυμία εἶναι πάντοτε στήν ὑφή

της όπισθοδρομική, άρχαϊκή, πηγάζει άπ' τόν παιδικό έρωτισμό και δέ μπορεί νά ικανοποιηθεϊ παρά μέ τή φαντασίωση.¹⁰ Γι' αυτό ό καθένας μας πλάθει διάφορα σενάρια, διηγείται στόν έαυτό του φανταστικές ιστορίες γιά ν' άναπληρώσει τήν έλλειψη πραγματικής ικανοποίησης.

Τέλος, στά παραπάνω χαρακτηριστικά τής έπιθυμίας προσθέστε κι ένα άλλο, ουσιαστικό, τ' ότι είναι κυριολεκτικά άφθαρτη, αιώνια κι άκατάλυτη. Είδεμή, πώς θά μπορούσε ν' άναβιώσει στά όνειρά μας, άργότερα, σά μεγαλώσουμε; "Όπως θά δοῦμε, τό άσυνείδητο άγνοεί, μεταξύ άλλων, και τό χρόνο. Οί άπωθημένες λοιπόν έπιθυμίες μας είναι κυριολεκτικά άθάνατες, έτοιμες νά ξαναφανοῦνε, μόλις συνδεθοῦν μέ μία παράσταση συνειδητή, όπως στό Λ τής 'Οδύσσειας, στή Νέκυια, οί σκιές τοῦ "Αδη άνασταίνονται μόλις πιοῦνε αίμα.¹¹

Η όνειρική διαδικασία

Πώς μπορεί νά παραμορφωθεϊ μιá έπιθυμία; Μέ ποιο τρόπο; Τί τεχνάσματα; Ποιοί μηχανισμοί ρυθμίζουν τή μεταγραφή τών κρυφών, τών λαθραίων ιδεών στό πεντάγραμμο τοῦ φανεροῦ περιεχόμενου; Τί σχήματα λόγου χρησιμοποιεῖ ή «πρωταρχική γλώσσα», όπως χαρακτηρίζει τή γλώσσα τοῦ άσυνείδητου ένας διάσημος ψυχοπαθής, ό πρόεδρος Σρέμπερ;

Οί κυριότεροι ρητορικοί μηχανισμοί τοῦ όνειρου και, κατ' επέκταση τοῦ άσυνείδητου, είναι: 1) ή συμπίκνωση (Verdichtung, condensation), δηλ. ή συσσώρευση πολλών όνειρικών στοιχείων σ' ένα και μόνο, μιá λέξη,

ένα πρόσωπο, ἐν' ἀντικείμενο. Μέ τή λακωνικότητα ἐτούτῃ οἱ λανθάνουσες ιδέες ἐκφράζονται σ' ἕνα εἶδος στενογραφίας μέ ἀποτέλεσμα νά μετατοπισθεῖ τό κέντρο βάρους τοῦ ὄνειρου. Λ.χ. στήν «ἐνίσθησιν τῆς Ἰρμας», πού ἀνέφερα παραπάνω, ἡ ἀνάλυση δείχνει πώς πίσω ἀπ' τό πρόσωπο τοῦ φανεροῦ περιεχόμενου — τήν Ἰρμα — κρύβεται ἡ γυναίκα τοῦ Φρόντ κι ἡ κόρη του καί μιὰ πελάτισσά του κι ἄλλα στοιχεῖα πιθανόν, μιὰ κι ἡ ἐρμηνεία δέν προχώρησε ὥς τό τέλος.

2) Δεύτερος μηχανισμός τοῦ ὄνειρικοῦ ἀσυνείδητου, ἡ μετάθεση (Verschiebung, déplacement)¹². Ἐδῶ, ἡ ψυχική φόρτιση ἀποσύρεται ἀπό ἕνα σημαντικό στοιχεῖο γιά νά μετατοπισθεῖ σέ ἄλλα, ἀσήμαντα κι ἀδιάφορα, μέ ἀποτέλεσμα, καί πάλι, τήν ἀποκέντρωση τοῦ συναισθήματος. "Ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα ἀπ' τή νεύρωση, αὐτή τή φορά, μιὰ καί τά συμπτώματα σχηματίζονται σύμφωνα μέ τούς κανόνες πού ἰσχύουν στό ὄνειρο, δέν εἶν' ἔτσι; Τί συμβαίνει στήν περίπτωση τοῦ μικροῦ Χάνς, μιὰ ἀπ' τίς Πέντε Ψυχαναλύσεις πού δημοσίεψε ὁ Φρόντ; (Βλ. κεφ. 6). Τό ἄγχος τοῦ εὐνουχισμοῦ μετατοπίζεται ἀπ' τό πρόσωπο τοῦ πατέρα σ' ἄλογα, κι ἔτσι, μέσ' ἀπ' τό ὑποκατάστατο τοῦ ζώου, μπορεῖ ἐλεύθερα καί «λογικά» πιά νά ἐκδηλωθεῖ σά φοβία. Στή λακωνική ἀντίληψη, πού θεωρεῖ τό ἀσυνείδητο σά γλωσσολογική δομή,¹³ ἡ συμπύκνωση ἀντιστοιχεῖ στό ρητορικό σχῆμα τῆς μετωνυμίας ὅπου ἕνα μέρος ἐκφράζει τό ὅλο («Νά πάρω τῶν ὀματιῶ μου νά φύγω...», «τέθηκε θεῖον Ἰοκάστης κάραν») κι ἡ μετάθεση ἀντιστοιχεῖ στή μεταφορά ὅπου μιὰ λέξη ἀντικαθιστᾷ μιάν ἄλλη («Ὁ ἐπὶ κεφαλῇς τοῦ στρατοῦ, τῆς ἐκκλησίας κ.λπ., ἀντί ὁ ἀρχηγός, ὁ ἡγέτης).

3) Τρίτο μέσο παραμόρφωσης, ἡ εἰκονικότητα τῆς

ἐπιθυμίας (Rücksicht auf Darstellbarkeit, figurabilité). Τί ἀκριβῶς σημαίνει; Σημαίνει πῶς τὰ διάφορα ψυχικά περιεχόμενα δέν ἔχουν τήν ἴδια ὁρατότητα, δέν προσφέρονται ἐξίσου στήν εἰκονική παράσταση. Γι' αὐτό ἡ διαδικασία τοῦ ὀνείρου κάνει μιάν ἐπιλογή ἀνάμεσα στίς διάφορες ἀσυνείδητες ἐπιθυμίες ἀνάλογα μέ τίς δυνατότητες τῆς συμβολικῆς τους παράστασης. Γιὰ τή δραματοποίηση τῶν «λαθραίων» ιδεῶν ἡ σκηνοθεσία τοῦ ὀνείρου διαθέτει ἕνα πλούσιο ρεπερτόριο ἀπό σεξουαλικά σύμβολα ἔτοιμα, μέ σημασία προκαθορισμένη, πού μποροῦν, γι' αὐτό, νά ξεφύγουν πιό εὐκολά ἀπ' τή λογοκρισία.

“Αλλάστε «σύμβολο» στήν πρώτη, ἀρχαϊκή, κυριολεκτική του σημασία, ἔξω ἀπό κάθε μεταφορική χρήση, αὐτό ἀκριβῶς σημαίνει: τό ἥμισυ ἑνός συνόλου. Στήν ἀρχαιότητα ἦταν ἕνα κομμάτι ἀπό ἀστράγαλο ἡ ὅποιο-δήποτε ἄλλο ἀντικείμενο κομμένο στά δύο. Τά πρόσωπα πού συνδέονταν μέ σχέση φιλίας ἡ ξενίας ἡ ἄλλη, ἔπαιρναν τό καθένα ἓν' ἀπ' τά δύο συμμετρικά τμήματα σάν ἀναγνώριση κι ἀπόδειξη τῆς σχέσης πού τοὺς ἔνω-¹⁴νε. Μ' ἄλλα λόγια τό σύμβολο λειτουργεῖ ὅπως τό γλωσσολογικό σημεῖο πού συνδέει τό σημαῖνον (τή λέξη) μέ τό σημαινόμενο (τήν ἔννοια). Μέ τή διαφορὰ πῶς στή γλώσσα τοῦ ἀσυνείδητου πρόκειται γιά σύμβολα σεξουαλικά, μέ νόημα προκαθορισμένο, ὅπως εἴπα-¹⁵με, κάτι σάν τά σημεῖα τῆς στενογραφίας. Τέτοια σύμβολα ὁ Φρόυντ ἀναφέρει πλῆθος, λ.χ. ξύλα, μαχαίρια, ὀμπρέλες γιά τό ἀντρικό σεξουαλικό ὄργανο, κουτιά, σπίτια, πλοῖα γιά τό γυναικεῖο, τό νερό γιά τή γέννηση κ.ἄ.

Ἀπό τήν πλούσια βιβλιογραφία πάνω στό συμβολισμό, πού ἀκολούθησε τήν πρώτη ἔκδοση τῆς «Ἑρμη-

νείας τῶν ὀνείρων» τοῦ 1900, πρέπει νά ἐπισημάνω τίς ἐρευνες τοῦ Ἑρνεστ Τζόουνς καί τοῦ Λακάν. Εἰδικά γιά τή λακανική σχολή πού ὀρίζει τήν περιοχή τῆς ψυχανάλυσης μέ τρεῖς τάξεις, τρία στοιχεῖα, τό συμβολικό, τό πραγματικό καί τό φανταστικό, τό συμβολικό ἀντιστοιχεῖ στό χῶρο τῆς γλώσσας, ὅπως τόν χάραξε ἡ στρουκτουραλιστική γλωσσολογία τοῦ Ferdinand de Saussure.¹⁶

Φυσικά γιά τήν ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων ἡ θεραπευτική / δέ μπορεῖ νά περιοριστεῖ στήν ἀνάλυση μόνο τῶν προκαθορισμένων συμβόλων. Πρέπει νά στηριχθεῖ προπάλιν στούς συνειρμούς τοῦ ἀναλυόμενου πού ἔχουν πρωτεύουσα σημασία. Εἰδεμὴ ξεπέφτει στὸν ὀνειροκρίτη τοῦ παλιοῦ καιροῦ.

Ἐκτός ἀπ' τίς τρεῖς παραπάνω διαδικασίες πρέπει ν' ἀναφέρουμε καί μιὰ τέταρτη, τή *δευτερογενή κατεργασία* (sekundäre Bearbeitung, élaboration secondaire). Ἡ συνειδητὴ σκέψη τῆς ἐγρήγορης ἐπεμβαίνει στό σχηματισμό τοῦ ὀνείρου γιά ν' ἀποκαταστήσει μιὰ λογική τάξη, μιὰ φαινομενική, ἀπατηλή συνοχή κι ἔτσι νά σκεπάσει τίς λανθάνουσες σκέψεις, νά κρύψει τό ἀληθινό τους νόημα. Ἐτσι λειτουργοῦν οἱ διαφορές φαντασιώσεις τῆς ἡμέρας, οἱ ὀνειροπολήσεις πού προσφέρουν ἓνα ὑλικό ἔτοιμο, κάτι σάν τὰ προκαθορισμένα σύμβολα.

Κλασικό παράδειγμα δευτερογενοῦς κατεργασίας ἡ σκέψη πού κάνουμε συνειδητά «μπά, ὄνειρο ἦταν», μέσα στὸν ὕπνο μας. Τὴν παρεμβάλλουμε μέσα στό κείμενο τοῦ ὀνείρου γιά νά μετριάσει ἢ νά ἐξαλείψει τὴ βαρύτητα τῆς ἀπαγορευμένης ὁμολογίας πού πάει νά ξεφύγει ἀπ' τὴ λογοκρισία.

Συμπέρασμα; Μέσα απ' τις διάφορες μεταμφιέσεις καί τὰ τεχνάσματα τοῦ ἀσυνείδητου — συμπύκνωση, μετάθεση, συμβολική ἀπεικόνιση, δευτερογενή κατεργασία (καί χάρη σ' αὐτά) — ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ μέσα μας τό παιδί πού κάποτε ὑπῆρξαμε. Τό ὄνειρο, λοιπόν, ἐξομολόγηση πού γίνεται σέ ξένη γλώσσα, ἀκατάληπτη, ζωντανεῦει ἓνα τμῆμα παιδικῆς ἡλικίας, γι' αὐτό κι εἶναι ὄργανο πολύτιμο, τό ξαναλέω, γιά τήν ἔρευνα τοῦ ἀσυνείδητου καί τή θεραπευτική.

Τώρα, κεῖνες οἱ παιδικές ἐπιθυμίες, οἱ ἐρωτικές, τί εἶδους εἶναι; Ἀπό ποῦ προέρχονται; Τό 1900 ὅταν πρωτοδημοσιεύτηκε ἡ «Ἑρμηνεία τῶν ὁνείρων», ὁ Φρόυντ δέν εἶχε ἀκόμα λύσει τήν ἀπορία του, οὔτε βρεῖ τήν ἀπάντηση. Μόλις τό 1905 θά ὁλοκληρώσει τήν ἀποψή του γιά τόν παιδικό ἐρωτισμό στή δεύτερη ἀπ' τίς «Τρεῖς πραγματεῖες γιά τή θεωρία τῆς σεξουαλικότητος».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., II-III. *Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὁνείρων*, κεφ. 5, Ε, σελ. 593.
2. G.W., VIII, *Συμβουλές στό γιατρό γιά τήν ψυχαναλυτική θεραπεία*, σελ. 376.
3. Ἀριστοτέλους (Teubner), α) *Περί ἐνυπνίων* Ια, β, γ. β) *Περί τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς* 462a, 30.
4. Ἀρτεμιδώρου Δαλδιανοῦ *Τά ὁνειροκριτικά*, Δ, 24 (Teubner).
5. Entstellung-Verstellung, λέει ὁ Φρόυντ μ' ἓνα λογοπαίγνιο πού, κατά προσέγγιση, μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ ἔτσι: παραποίηση-προποίηση. G.W., II-III, *Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὁνείρων*, κεφ. 4, σελ. 147.
- Στά παιδικά ὄνειρα ἡ ἐπιθυμία ἐκπληρώνεται ἄμεσα, χωρίς μάσκα, γιατί ὁ διχασμός συνειδητό-ἀσυνείδητο δέν ἔχει ἀκόμα ὁλοκληρωθεῖ.
6. G.W., II-III, *Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὁνείρων*, σελ. 110 κ.ἐπ.
7. Ὁ ὅρος τοῦ πρωτότυπου Traumarbeit, «ἐργασία τοῦ ὁνεί-

ρου», ἂν μεταφραστεῖ κατὰ λέξη γίνεται ἀκατάληπτος, γιατί δέν εἶναι γενική ὑποκειμενική, ὅπως ἡ ἐργασία τοῦ τορναδόρου, τοῦ μαραγκοῦ κ.λπ. Σημαίνει τή διαδικασία γιά τήν παραγωγή τοῦ ὄνειρου, δι-εργασία, κατεργασία, ἐπεξεργασία, διαδικασία. Κι ἐδῶ πάλι προτίμησα νά 'μαι σαφές καί κατανοητή, θυσιάζοντας, στήν ἀνάγκη, τήν ἐνότητα τῆς ὀρολογίας, ἀφοῦ, πρὸς τό παρόν, δέν γίνεται νά συνδυαστοῦνε καί τά δύο.

8. "Αρα, ὅλα τά ὄνειρά μας δέν εἶναι σεξουαλικά.

9. *A la recherche du temps perdu*, Pléiade, I, σελ. 47.

10. Στά ἑλληνικά προτίμησα, χωρίς πολύ ἐνθουσιασμό, τόν καθιερωμένο ὄρο «φαντασίωση» ἀπ' τό ἀριστοτελικό «φάντασμα», πού στήν κοινή ἀντίληψη συγγέεται μέ τόν βρικόλακα. Στά γαλλικά μερικοί κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στό *fantasme*, τή συνειδητή κατασκευή τῆς φαντασίας, καί στό *phantasme*, τήν ἀσυνείδητη τοῦ ὄνειρου.

11. G.W., II-III, *Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὄνειρων*, κεφ. 5, σελ. 255.

12. Ἡ μετακίνηση, μετατόπιση, μεταφορά. Προτίμησα τόν ὄρο «μετάθεση», σχετικά πιστό, εὐχρηστο, ἀπλό, πού εἶναι καί γενικά παραδεκτός.

13. Ποιός κουλτουριάρης τῆς 6ης ἢ 7ης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας δέ φύλαγε στό ὀπλοστάσιο τῆς ξύλινης γλώσσας τό γνωστό σύνθημα «*L'inconscient-est-structuré-comme-un-langage?*»

14. Βλ. λέξη «σύμβολον», *Thesaurus linguae Graecae*, Λεξικό Liddel-Scott, Darenberg - Saglio.

15. Ὁ Φρόντ δέν ἀποκλείει καθόλου νά 'χαν οἱ πρῶτες λέξεις τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου σεξουαλική σημασία. Ἡ σημερινή συμβολική, ἔμμεση σχέση μπορεῖ νά 'ναι κατάλοιπο μιᾶς ἀρχέγονης ταυτότητας. G.W., II-III, *Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὄνειρων*, κεφ. 6. Ἡ ὄνειρική δι-εργασία, σελ. 357, XI, *Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση*, κεφ. X, σελ. 169 κ.ἐπ. Γιά τή διπλή, ἀντιφατική ἐννοια τῶν πρώτων λέξεων βλ. G.W., VIII, σελ. 214-221.

16. Γιά τήν ἀκρίβεια, ὁ Ἑλβετός Ferdinand de Saussure ἦταν ὁ ἰδρυτής τοῦ στρουκτουραλισμοῦ στή γλωσσολογία. Τά μαθήματά του δημοσιεύτηκαν μετὰ τό θάνατό του, τό 1915, κι ἡ θεωρία του ἀναπτύχθηκε, ἀργότερα, μέ μικρές ἢ μεγάλες παραλλαγές, ἀπ' τή σχολή τῆς Πράγας, τόν Hjelmslev κι ἄλλους γλωσσολόγους.

II

Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Στήν ἀρχή, τό 1905, τή σεξουαλική ζωή τοῦ παιδιοῦ ὁ Φρόνυτ τήν ἀνακαλύπτει ἑμμεσα, σάν ἀναγκαία ἐρμηνευτική ὑπόθεση, μέσ' ἀπ' τήν κλινική παρακολούθηση ψυχοπαθῶν ἐνηλίκων. Ἀργότερα, ἡ ἀπ' εὐθείας παρατήρηση τῶν παιδιῶν στήν ἀναλυτική θεραπεία ἤρθε νά ἐπαληθεύσει τ' ἀρχικά του συμπεράσματα. Ἐδῶ ὅμως, ἀντίθετ' ἀπ' ὅ,τι συνέβη μέ τήν «Ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων», πολλά καί καίρια σημεῖα ἀναθεωρήθηκαν ἀπ' τή μιά ἔκδοση στήν ἄλλη, γιατί καινούρια δεδομένα ἐπέβαλαν τίς σχετικές τροποποιήσεις. "Ὡστε τό κείμενο γιά τήν παιδική σεξουαλικότητα (ὅπως ἄλλωστε κι ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ φροϋδιανοῦ ἔργου) πρέπει νά διαβάζεται στή διαχρονική του πορεία, σάν παλίμψηστο. Πρέπει, δηλαδή, σέ τοῦτο ἡ ἐκεῖνο τό σημεῖο νά ἐγγράφονται, κάθε φορά, οἱ νέες ἀπόψεις πού ἐξαλείφουν τίς προγενέστερες καί πού ἡ ἐξέλιξη τῆς θεωρίας ἐπιβάλλει.¹

Τήν ἐξέλιξη ἐτούτη, στίς κύριες φάσεις της, θά τή δοῦμε στό δεύτερο μέρος. Προκαταβολικά ὅμως εἶν' ἀνάγκη νά ποῦμε ἀπό τώρα δύο λόγια γιά κεῖνα τά

«μυθικά πλάσματα της ψυχανάλυσης»,² τίς ὁρμές.

Πῶς ἐξηγεῖται, ἀλήθεια, τό ὅτι ἡ ἀπώθηση ἰσχύει ἀποκλειστικά καί μόνο γιά τό σεξουαλικό ἔνστιχτο κι ὄχι, λ.χ., γιά τήν πείνα; Πρώτη ἀπάντηση εἶναι ἐπειδή ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ μιὰ δεύτερη κατηγορία ὁρμῶν, τά ἔνστιχτα τοῦ 'Εγώ ἢ τῆς αὐτοσυντήρησης. Στήν ἀρχή λοιπόν — τό 1905 — τό ψυχοπαθολογικό πρόβλημα ἐρμηνεύεται σά σύγκρουση ἀνάμεσα σέ δύο τύπους ἐνστίχτων, τό σεξουαλικό καί τῆς αὐτοσυντήρησης, πού τά ἀντίστοιχα πρότυπά τους εἶναι ὁ ἔρωτας κι ἡ πείνα, σύμφωνα μέ τήν κλασική διάκριση, τήν πατροπαράδοτη, αὐτοσυντήρησης κι ἀναπαραγωγῆς.

Δεύτερος σταθμός, ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ στή θεωρία τό 1914. 'Εδῶ, τώρα, ἡ παθογόνος σύγκρουση ἐντοπίζεται ἀποκλειστικά στόν ἐρωτικό χῶρο, εἶναι ἐνδο-σεξουαλική: ἡ ναρκισσική λίμπιντο τοῦ 'Εγώ ἔρχεται σ' ἀντίθεση μέ μιάν ἄλλη φάση της, τή λίμπιντο τοῦ ἀντικειμένου. Λεπτομέρειες κι ἐξηγήσεις παρακάτω.³

Στό τρίτο καί τελευταῖο στάδιο τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίχτων, ἀπ' τό 1920 κι ὕστερα, ὁ Φρόυντ μετριάζει τό μονισμό τῆς ἐνιαίας ναρκισσικῆς λίμπιντο πού εἶχε ἀναπτύξει τό 1914, εἰσάγοντας ἕνα νέο ἀνταγωνισμό, μιάν ἄλλη διχοτόμηση: τά ἔνστιχτα ζωῆς (πού περιλαμβάνουν τώρα τά σεξουαλικά + τά ἔνστιχτα αὐτοσυντήρησης) ἔρχονται σέ σύγκρουση μέ τά ἔνστιχτα θανάτου.⁴

Τονίζω πῶς «ὁρμή» (Trieb, pulsion) κι «ἐνστιχτο» δέν εἶναι ταυτόσημα, παρ' ὅλο πού ὡς τώρα δέν ἔκαμα διάκριση.⁵ Τό ἐνστιχτο, λέξη πού σπανιότατα χρησιμοποιεῖ ὁ Φρόυντ, σημαίνει μιὰ ζωική ἀντίδραση πού ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπ' τήν κληρονομικότητα. 'Ενῶ ἡ ὁρμή εἶναι μιὰ ἐννοια ὁριακή, κοινή στόν ψυχικό καί σωματι-

κό χώρο, μιά ώθηση συνεχής πού ὀρίζεται ἀπ' τήν πηγή, τό σκοπό καί τό ἀντικείμενό της.

Ἐνα βασικό ἄρθρο τοῦ 1915, «Οἱ ὁρμές κι ἡ μοίρα τους», διευκρινίζει τίς τρεῖς παραπάνω ἔννοιες κι ἄλλες πολλές.⁶ Ἀναφέρεται, βέβαια, ἀποκλειστικά στό σεξουαλικό ἔνστιχτο, τό μόνο πού προσφέρεται στήν ψυχαναλυτική παρατήρηση κι ἔρευνα, γιατί αὐτό μόνο συναντᾶμε στήν αἰτιολογία τῆς νεύρωσης καί στή θεραπεία.

Πηγή, λοιπόν, τῆς ὁρμῆς λέμε τόν ἐρεθισμό πού προέρχεται ἀπ' τό ἐσωτερικό τοῦ ὁργανισμοῦ, ὁ σκοπός ἀναφέρεται στήν ἱκανοποίηση, στό τέρμα πού κατευθύνει τήν ὅλη ἔνταση κι ἀντικείμενο εἶναι ὅ,τι μέσο μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει τήν ἱκανοποίηση.

Γενικά, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίχτου περνάει ἀπό δύο μεγάλα στάδια: μιά προ-γενετήσια ὁργάνωση πού τερματίζεται στά πέντε-ἕξι χρόνια τοῦ παιδιοῦ καί μιά γενετήσια φάση πού ἀρχίζει στήν ἐφηβεία.⁷ Ἀνάμεσα στίς δύο παρεμβάλλεται μιά περίοδος ὕφεσης, «λανθάνουσας» σεξουαλικότητος⁸ μ' ἐλαττωμένη ἐρωτική δράση, ὅπου ἡ ὁρμή «μετουσιώνεται», δηλ. ἀποκλίνει ἀπό τόν ἄμεσο στόχο της γιά νά τραπεῖ πρός ἄλλα, ἰδεατά ὑποκατάστατα.⁹ Ἀρχίζουν τότε καί σχηματίζονται διάφοροι φραγμοί πού διαμορφώνουν τό ἐρωτικό ἔνστιχτο, τό ἐλέγχουν, τό κατευθύνουν, φραγμοί ὅπως ἡ ἀηδία, τὰ ἠθικά καί κοινωνικά ταμπού κ.λπ. Γι' αὐτό τό λόγο, ἡ «λανθάνουσα» περίοδος, πού λείπει ἀπ' τή γενετήσια ἐξέλιξη τοῦ ζώου, ἔχει πρωτεύουσα σημασία κι ἡ συμβολή της στήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τεράστια.

Πώς ακριβῶς λειτουργεῖ ἡ προ-γενετήσια σεξουαλικότητα; Ποιά εἶναι ἡ πηγή, τὸ ἀντικείμενο, ὁ σκοπὸς τῆς,

Παρουσιάζει τὰ ἐξῆς τρία χαρακτηριστικά ὡς πρὸς τὴν πηγή τῆς συνδέεται ἄμεσα μέ μιά φυσιολογικὴ λειτουργία, τροφή, ἀφόδευση κ.λπ. Ἀντικείμενο δὲν ἔχει, εἶναι αὐτο-ερωτικὴ, ὅπως λέει ὁ Φρόυντ μετὰ τὸν Χάβελσολ Εἰς. Τὴν ικανοποίηση τῆς ὁρμῆς τὸ παιδί τὴ βρίσκει στό ἴδιο τοῦ τό σῶμα. Κι ἓνα τρίτο χαρακτηρι- στικό ἀφορᾷ τὸ σκοπὸ τὸ σεξουαλικό: ἡ ικανοποίηση προέρχεται ἀπ' τὸν ἐρεθισμό ἐνός μέρους τοῦ σώματος, μιας ἐρογόνου ζώνης ποῦ προκαλεῖ τὴν «ἡδονή-τοῦ-ὀρ- γάνου» (Organ-lust). Πρόκειται λοιπὸν γιά ἐπιμέρους ἐνστικτα (Partialtriebe), γιά μεμονωμένες τάσεις τῆς λίμπιντο:¹⁰ ἡ καθεμιά ἐπιδιώκει τὸν δικό τῆς, ἰδιαίτερο σεξουαλικό σκοπὸ, λ.χ. τὴ θέα ἢ τὴν ἐπίδειξη τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ἢ τὴν ἐπαφή, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα, χωρὶς νά συμβάλλει διόλου σ' ἓνα κοινὸ ἀποτέλεσμα.

Ὡστόσο, ἀκόμα καί σέ τούτῃ τὴν παιδική φάση, κάποιες δομές, κάποιες μορφές ὀργάνωσης τῆς λίμπιντο μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε. Συγκεκριμένα, δύο.

Στὸ πρῶτο στάδιο, τὸ λεγόμενον στοματικό ἢ κανι- βαλικό, ἡ λίμπιντο συγκεντρώνεται στὴν ἐρογόνον ζώνη τοῦ στόματος, στὴν περιφέρεια τῶν χειλιῶν. Σεξουαλι- κὸς στόχος εἶν' ἡ τροφή, στὴν ἀρχὴ τὸ μητρικὸ γάλα. Σιγά-σιγά ὅμως ἡ σεξουαλικὴ ἡδονὴ διαχωρίζεται κι ἀπ' τὴ λειτουργία τῆς θρέψης καί ἀπ' τὸ μητρικὸ στῆθος, καί τὸ βρέφος, πιὸ ἀνεξάρτητο, ὑποκαθίστα στὸ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο ἓνα μέλος ἀπ' τὸ σῶμα τοῦ, βυζαίνοντας τὸ δάχτυλό τοῦ.

Ἡ δεύτερη αὐτο-ερωτικὴ φάση, ἡ λεγόμενη σαδο- προωκτικὴ στηρίζεται στὴ φυσιολογικὴ λειτουργία τῆς

3-5
παιδί

αφόδευσης, μέ κέντρο τήν ἐρογόνο ζώνη τοῦ πρωκτοῦ. Ἐδῶ ὁ σκοπός πού ἐπιδιώκεται εἶναι παθητικός, εἶναι ὁ ἡδονικός ἐρεθισμός των ἐσωτερικῶν τοιχωμάτων τοῦ πρωκτοῦ μέ τά κόπρανα, πού τό παιδί θεωρεῖ σάν τμήμα καί προέκταση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἕνα δῶρο πού μπορεῖ, κατά βούληση, νά προσφέρει ἢ ν' ἀρνηθεῖ στά γύρω του πρόσωπα. Διαμορφώνεται ἔτσι, στό πρωκτικό στάδιο, ἡ πόλωση ἐνεργητικό-παθητικό πού συνοδεύει ὁλόκληρη τή σεξουαλική μας ζωή.

Στήν τρίτη φάση, πού τερματίζει τόν αὐτο-ερωτισμό, τό παιδί, γύρω ἀπ' τά τρία ὥς πέντε χρόνια, ἀνακαλύπτει τή σημασία τῆς γενετήσιας ἐρογόνου ζωῆς καί μαζί τό πρῶτο ἐρωτικό ἀντικείμενο, τή μητέρα.

3-5
παιδί

Στή δυαδική σχέση τῆς μάνας μέ τό παιδί ἐπεμβαίνει τότε ἕνα τρίτο πρόσωπο, ὁ πατέρας, πού ἀλλάζει τή σχέση, τή μετατρέπει σέ σχῆμα τριγωνικό, οἰδιπόδειο, ανταγωνιστικό. Ἡ ὅλη ψυχική διαδικασία ἀφορᾷ κατά κύριο λόγο, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, τό ἀγόρι κι εἶναι κρίσιμη γιά τήν ὀριστική ἐκλογή τοῦ σεξουαλικοῦ ἀντικείμενου, ἀργότερα, τήν ἐποχή τῆς ἐφηβείας. Ὡστε ἡ ἐκλογή συντελεῖται σέ δύο χρονικά στάδια, πού διακόπτονται ἀπ' τή «λανθάνουσα» περίοδο. «Βρίσκω τό ἐρωτικό ἀντικείμενο θά πεῖ τό ξαναβρίσκω», λέει μιὰ βασική, βασικότατη ἀρχή — κι ἴσως ἀλήθεια — τῆς ψυχανάλυσης.¹¹ Στήν ἐπαν-εὑρεση ἐτούτη, στόν ἐρωτικό «νόστο», τόν ἀναπόφευκτο, τόν κύριο ρόλο παίζει ἡ παιδική προῖστορία. Στίς ὁμαλές περιπτώσεις τά ἐπιμερῆ ἔνστιχτα ἐντάσσονται στήν προπαρασκευαστική διαδικασία τῆς σεξουαλικῆς πράξης. Κλασικό παράδειγμα τό φιλί, κατάλοιπο τῆς στοματικῆς φάσης. Ὅσο γιά τίς ἄλλες περιπτώσεις, τίς παθολογικές, θά δοῦμε παρακάτω τί συμβαίνει.

Τό τρίτο στάδιο, στήν «Παιδική σεξουαλικότητα», τό 1905, ὁ Φρόυντ τ' ὀνομάζει «γενετήσιο». Ἀργότερα ὅμως σ' ἓνα κείμενο τοῦ 1923, «Ἡ παιδική γενετήσια ὀργάνωση»,¹² τό ἀποκαλεῖ «φαλλικό». Γιατί; Ἐπειδή «καί γιά τά δύο φύλα, ἓνα μόνο γεννητικό ὄργανο ἔχει σημασία, ὁ φαλλός. Δέν ὑπάρχει λοιπόν πρωταρχία γενετήσια, ἀλλά πρωταρχία (Primat) τοῦ φαλλοῦ».¹³

Εἶναι ἓνα ἀπ' τά σπάνια κείμενα ὅπου ὁ Φρόυντ μεταχειρίζεται τή λέξη «φαλλός» κι ὄχι πέος, ὅπως συνήθως. Τί διαφορά ὑπάρχει; Τό πέος, ὅρος ἀνατομικός, σημαίνει τό πραγματικό ὄργανο τοῦ σώματος, ἐνῶ ὁ φαλλός τονίζει περισσότερο τή συμβολική του ἀξία, τή φαντασ(μα)τική του διάσταση.

Κι ὁ Φρόυντ συνεχίζει: «Σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ φαλλικοῦ σταδίου μόνο ἀρσενικό φύλο ὑπάρχει, θηλυκό ὄχι. Ἡ ἀντίθεση ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς: ἡ γεννητικό ὄργανο ἀρσενικό ἢ εὐνουχισμένο. Μόνο ὅταν ἡ ἀνάπτυξη ὁλοκληρωθεῖ, στήν ἐποχή τῆς ἐφηβείας, τότε μόνο ἡ σεξουαλική πόλωση συμπίπτει μέ τή διάκριση ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ. Τό ἀρσενικό συγκεντρώνει τό ὑποκείμενο, τήν ἐνεργό δράση καί τήν κατοχή τοῦ πέους, τό θηλυκό ἀναπαράγει τό ἀντικείμενο καί τήν παθητική στάση. Τό αἰδοῖο ἀποκτᾷ ἀξία ὡς "κατάλυμα" (Herberge) τοῦ πέους, παρουσιάζεται σάν κληρονόμος τοῦ μητρικοῦ σώματος».¹⁴

Ἐπέμενα κάπως σ' αὐτό τό κείμενο, γιατί δείχνει, νομίζω, κατά τρόπο ἀνάγλυφο μιάν ἀναπηρία τῆς φροῦδιανῆς σκέψης: τή συστηματική ἀγνόηση τοῦ dark continent, ὅπως χαρακτηρίζεται ἡ γυναικεία σεξουαλικότητα.¹⁵ Πέρ' ἀπ' τίς φεμινιστικές, ἠθικές κι ὅποιες ἄλλες ἀντιρρήσεις, πρόκειται γιά σοβαρή λογική ἀδυναμία πού μπορεῖ νά κλονίσει τήν ἴδια τή βάση τῆς ψυχανάλυσης,

ὅπως θά φανεῖ καθαρότερα στό θηλυκό οἰδιπόδειο.

Τελειώνοντας τά περί παιδικῆς σεξουαλικότητος, ἔχω νά κάμω τρεῖς παρατηρήσεις.

Τό οὐσιαστικό της περιεχόμενο συνοψίζεται στή γνωστή φράση τοῦ Φρόντ πού ἔγινε πιά κοινός τόπος. Πρόκειται, λέει, γιά μιά διάθεση πολύμορφης διαστροφῆς (polymorph-perverse Anlage).¹⁶ Ἐδῶ κρίνεται ἡ μελλοντική μας ἐξέλιξη, ἐδῶ βρίσκεται ἡ κοινή ρίζα καί τῆς νεύρωσης καί τῆς διαστροφῆς καί τῆς λεγόμενης κανονικῆς σεξουαλικῆς ζωῆς. Δηλαδή τά συστατικά στοιχεῖα καί τοῦ ὁμαλοῦ καί τοῦ ἀνώμαλου ψυχισμοῦ εἶναι ἴδια κι ὅμοια, μόνο πού διαφέρουν στήν ἔνταση τῶν ὁρμῶν καί στούς στόχους πού ἐπιδιώκει καθεμιά. Κι ὅπωςδῆποτε, κοινός παρονομαστής καί τῆς νεύρωσης καί τῆς διαστροφῆς εἶναι ἡ παλινδρόμηση (Regression) σέ παιδικά, ἀρχαῖκά στάδια τῆς λίμπιντο, εἴτε μέ τήν «προσκόλληση» (Fixierung)¹⁷ στά διάφορα ἐπιμέρους ἔνστιχτα σέ περίπτωση διαστροφῆς εἴτε μέ τήν ἀπώθησή τους στό ἀσυνείδητο, σέ περίπτωση νεύρωσης. Ὅπως διαπιστώνει ἐπιγραμματικά ὁ Φρόντ τό 1938, «Τό παιδί εἶναι ὁ πατέρας τοῦ ἐνήλικου».¹⁸

Ἐκεῖνο τό πολύμορφο, διεστραμμένο πλάσμα πού κρύβει μέσα του κάθε παιδί, μᾶς ἐπιτρέπει τώρα ν' ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα πού θέσαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά μέ τίς ἐπιθυμίες τῶν ὀνείρων. Μάλιστα, ἀπ' τό ἀπόθεμα τῶν παιδικῶν σεξουαλικῶν πόθων ἡ ὀνειρική διεργασία ἀντλεῖ ὄχι μόνο τό ὑλικό καί τή δύναμη τῆς ἀπεικόνισης, ἀλλά καί τή θεραπευτική, λυτρωτική της ἀξία. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο πού ἤθελα νά πῶ.

Καί κάτι άλλο, σημαντικό: άφοϋ κάθε τμήμα τοϋ παιδικοϋ σώματος μπορεί νά χρησιμοποιηθεῖ σάν έρογόνος ζώνη, θά πεί πώς ή σεξουαλική όρμή άπ' τή φύση της δέν εἶναι άναπόσπαστα δεμένη μ' ένα όρισμένο άντικείμενο. Δέ συνδέεται μέ τό πραγματικό σῶμα τής άνατομίας, αλλά μέ τό εἰκονικό πού πλάθει ή φαντασίωση.

Τό τρίτο καί τελευταῖο πού θέλω νά έπισημάνω εἶναι τό έξής: ό παιδικός έρωτισμός εἶναι μιά σοβαρή άπόδειξη τοϋ ότι ή λίμπιντο δέν ταυτίζεται μέ τή λειτουργία άναπαραγωγής. Εἶν' έννοια εύρύτερη, άφοϋ τή συναντάμε σέ στάδια προγενέστερα άπ' τή γενετήσια φάση τοϋ άνθρώπου. Σύμφωνοι. Τί συμβαίνει όμως άπ' τήν άλλη πλευρά; Τά προ-οιδιπόδεια στάδια δέ μποροϋν νά ολοκληρωθοϋν παρά μόνο μέσ' άπ' τή δομή καί τήν πρωταρχία τοϋ φαλλοϋ, μέ τήν ύποταγή τῶν επιμέρους ένστίχτων στή σεξουαλική πράξη τής άναπαραγωγής. Τότε όμως τό γενετήσιο στοιχεῖο έπανακτᾷ τήν προνομιακή του θέση, τά πρωτεῖα, κι ή λειτουργία τής άναπαραγωγής ξαναγίνεται άναφορά ύποχρεωτική. Τό οιδιπόδειο άναιρεῖ τήν έννοια τής λίμπιντο καί μαζί καί τή βάση τής ψυχάνάλυσης, όπως διαβάζουμε, μεταξϋ άλλων, καί στόν περιβόητο «'Αντι-οιδίποδα» τοϋ Deleuze (1972).

Κι έδῶ άρχίζει μιά άλλη ιστορία, πανάρχαιη, ένας μεγάλος μύθος τοϋ πολιτισμοϋ μας, ό μύθος τής 'Αρχῆς καί τής 'Εξουσίας. Κι όπως πάντα, στήν άρχή ήταν ένας βασιλιάς...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες γιά τή θεωρία τῆς σεξουαλικότητας*, II.
2. G.W., XV, *Νέα σειρά μαθημάτων εἰσαγωγῆς στήν ψυχανάλυση*, 22ο μάθημα.
3. Βλ. Δεύτερο μέρος, 8ο μάθημα, «Μεταψυχολογία».
4. Βλ. Δεύτερο μέρος, 9ο μάθημα, «Τά ἔνστιχτα θανάτου».
5. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στήν ὁρμή καί στό ἔνστιχτο οὔτε ἀπόλυτη εἶναι οὔτε κι ὁ Φρόντ τή λαμβάνει πάντοτε ὑπόψη του. Γι' αὐτό στό κείμενο χρησιμοποιοῦ καί τούς δυό ὅρους μέ τήν ἔννοια τῆς ὁρμῆς. "Όταν πρόκειται γιά «ἔνστιχτο» μέ εἰδικότερη ἔννοια, τό ἐπισημαίνω προσθέτοντας «ζωικό», «φυσικό», «βιολογικό» κ.λπ. Ὅπως δὴποτε ἀποκλείω τίς «ἐνορμήσεις», «ἐξορμήσεις» (!) κι ἄλλες σόλοικες μακρηγορίες. Τόσο τό γερμανικό *Trieb*, ὅσο καί τό γαλλο-αγγλικό *pulsion* εἶναι ἐκφράσεις ἀπλές, καθημερινές, δίχως ἔμφαση.
6. G.W., X, σελ. 210-233.
7. G.W., XVII, *Ἐπιτομή τῆς ψυχανάλυσης*, κεφ. 3. Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1940, μετά τό θάνατο τοῦ Φρόντ.
8. *Latenz-zeit* στό πρωτότυπο, ὅπου «λανθάνουσα» εἶν' ἡ ἐρωτική ὁρμή, φυσικά, κι ὄχι ἡ χρονική περίοδος.
9. Τελικά, χωρίς πολύ ἐνθουσιασμό, προτίμησα τόν ὅρο «μετουσίωση» γιά ν' ἀποδώσω τήν *Sublimierung-sublimation*, πού σημαίνει κατά λέξη ἀνύψωση, ἐξύψωση, ἔξαρση. Στήν «ἐξειδανίκευση» ἀντιστοιχεῖ ἡ *Idealisierung*.
10. *Partialtriebe* = ἐπιμέρους, ἐπιμερῆ ἔνστιχτα, γιά ν' ἀποφύγω τήν παρεξήγηση πού θά δημιουργοῦσε ὁ ὅρος «μερικά», σ' ἀντίθεση μέ «ὅλα». Πρόκειται δηλαδή γιά στοιχεῖα μιᾶς δομῆς κι ὄχι γιά μονάδες ἐνός ἀθροίσματος.
11. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες*, 3ο μέρος: οἱ ἀναμορφώσεις τῆς ἐφηβείας, κεφ. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ἀντικείμενου.
12. G.W., XIII, σελ. 293-98.
13. G.W., XIII, σελ. 295.
14. Αὐτ. σελ. 298. Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι τοῦ Φρόντ.
15. G.W., XIV, *Τό πρόβλημα τῆς ἀνάλυσης ἀπ' τούς λαϊκοίς*, σελ. 241.

16. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες*, II, κεφ. V, G.W., V, *Οἱ ἀπόψεις μου γιά τό ρόλο τῆς σεξουαλικότητος στήν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων*, σελ. 156, XIII, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς στήν ψυχανάλυση*, 13ο μάθημα.

17. "Ἄλλες δυνατότητες ἀπόδοσης: καθήλωση, προσήλωση, παγίωση, ἐμμονή.

18. G.W., XVIII, *Ἐπιτομή τῆς ψυχανάλυσης*, κεφ. 7.

III

ΤΟ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ

Τίς δύο πτυχές κι επιθυμίες τοῦ οἰδιπόδειου — ἔρω-
τας γιά τή μάνα, φόνος τοῦ πατέρα — ὁ Φρόυντ τίς
ἀνακαλύπτει πρῶτα στήν αὐτο-ἀνάλυση πού ἔκανε,
προτοῦ τίς ἀναπτύξει, ἔπειτα, στήν « Ἑρμηνεία τῶν
ὀνείρων » σέ σχέση μέ τόν ἑλληνικό μῦθο, ἤ μᾶλλον μέ
τήν τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ.¹ "Ὅσο γιά τόν ὄρο « σύ-
μπλεγμα » (Komplex), πού ἔπλασε ἀργότερα ἡ σχολή
τῆς Ζυρίχης (Jung, Bleuler), τόσο πολύ ἐκλαϊκεύτηκε,
ὥστε ἔφτασε νά ἐκφράζει, μετωνυμικά, ὁλόκληρη τήν
ψυχανάλυση.²

Περιττό, βέβαια, νά θυμίσω τήν ὑπόθεση τοῦ « Οἰδί-
ποδα τύραννου » στόν "Ἑλληνα ἀναγνώστη. Εἶναι, ὡ-
στόσο, ἐνδιαφέρον νά διαβάσει τό ἔργο μέ τά μάτια τοῦ
Φρόυντ, νά δεῖ ποιά στοιχεῖα ἐπιλέγει γιά νά τά
χρησιμοποιήσει στή δικιά του κατασκευή. Φυσικά, το-
ποθετεῖ τό κέντρο τοῦ βάρους, ποῦ ἄλλοῦ, στ' ὅτι ὁ
ἥρωας ἀσυνείδητα ἐκτελεῖ τίς προσταγές τῆς μοίρας,
τήν αἰμομιξία καί τήν πατροκτονία: « Ἡ πλοκή τοῦ
ἔργου δέν εἶναι παρά μιᾷ βαθμιαία, ἀνιούσα ἀποκάλυψη
τῆς ἀλήθειας, ἀποκάλυψη ἀργή — ὅπως στήν ψυχαναλυ-
τική θεραπεία — πολύ ἐπιδέξια τοῦ ὅτι ὁ Οἰδίπους εἶναι
φονιάς τοῦ πατέρα του καί, μαζί, γιός τοῦ Λαίου καί τῆς

Ἰοκάστης».³ Ἡ τραγωδία του μάς συγκινεῖ γιατί πραγματοποιεῖ τούς παιδικούς μας πόθους.

Ἀπ' τή στιγμή πού τό ἐνδιαφέρον τοῦ Φρόνυτ συγκεντρώνεται στό τριγωνικό ψυχαναλυτικό σχῆμα, (ἄν κι ὁ Λάιος δέν φαίνεται καθόλου στό ἔργο), ἐπόμενο εἶναι νά μήν κάνει τήν παραμικρή νύξη, στήν ἀφήγησή του, γιά τόν Κρέοντα, ἐνῶ εἶναι κεντρικό πρόσωπο τοῦ ἔργου, πού ὄχι μόνο διαδέχεται τόν Οἰδίποδα στό θρόνο τῆς Θήβας (ἀφοῦ ἔκαμε ὅ,τι μπόρεσε γι' αὐτό) ἀλλά καί θ' ἀφανίσει, ἀργότερα, τή γενιά του. Οὔτε λέξη δέν ὑπάρχει γιά τόν Τειρεσία — ἄλλη μορφή αἰνιγματική — γιά τήν αὐτοκτονία τῆς Ἰοκάστης καί τή σκληρότητα τοῦ Λαίου πού πρόσταξε νά σκοτώσουνε τό γιό του κι ὅταν τόν ἀνταμώνει, ὕστερα, χωρίς νά τόν ξέρει, «ἐν τριπλαῖς ἀμαξιτοῖς», στό σταυροδρόμι τοῦ φονικοῦ, τόν προκαλεῖ καί τόν βρίζει βάνουσα. Ἀγνοοῦνται, δηλαδή, οἱ παράμετρος πού θά μπορούσαν νά φωτίσουν ἀλλιῶς τό ἔργο, νά δείξουν πώς τελικά τό διπλό ἔγκλημα τοῦ Οἰδίποδα — ἡ πατροκτονία καί ἡ αἰμομιξία — χρησιμοποιεῖται σάν πρόσχημα γιά νά ἐξοριστεῖ ἀπ' τή Θήβα καί νά χάσει τήν ἐξουσία.

Ἡ ἱστορία τοῦ Οἰδίποδα ἐπαναλαμβάνεται στόν «Ἀμλετ» τοῦ Σαίξπηρ καί μετά τόν Φρόνυτ ὁ πιστός Ἀγγλος συνεργάτης καί βιογράφος του Ἔρνεστ Τζόουνς θά ἐρευνήσει διεξοδικά τή συγγένεια ἐτούτη. Μά πέρ' ἀπ' τά κοινά στοιχεῖα μιά οὐσιαστική διαφορά χωρίζει τίς δύο τραγωδίες: στόν «Οἰδίποδα» τοῦ Σοφοκλῆ ἡ διπλή ἐπιθυμία τῆς αἰμομιξίας καί τῆς πατροκτονίας πραγματοποιεῖται ἄμεσα, ἐνῶ στόν «Ἀμλετ» οἱ δύο ὁρμές παρουσιάζονται ἀπ' τήν ἀνάποδη, σάν τό

άρνητικό μιᾶς φωτογραφίας, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει μέ τά συμπτώματα τῆς νεύρωσης. Κι ἀπό δῶ φαίνεται τί πρόοδο ἔκαμαν οἱ μηχανισμοί τῆς ἀπώθησης μέσα σ' εἴκοσι αἰῶνες.

Γιατί ὁ πρίγκιπας τῆς Δανίας τόσο πολύ διστάζει καί ταλαντεύεται, τόσο πολύ ἀργεῖ νά σκοτώσει τό φονιά τοῦ πατέρα του; Μήπως ἐπειδή τό παρασκέφτεται, ἐπειδή ἡ συνείδηση μᾶς κάνει ἀνανδρους, so conscience makes us coward, ὅπως τό λέει στὸν περίφημο μονόλογό του; Κάθε ἄλλο. Εἶναι καί παραεῖναι ικανός γιά δράση. Ἀπόδειξη πὼς σκότωσε καί τὸν πατέρα τῆς Ὀφηλίας καί τοὺς δύο εὐγενεῖς πού εἶχαν ἐντολή νά τὸν ξεκάμουν, τὸν Ρόζενκραντς καί τὸν Γκίλντενστερν κι ὅλα αὐτὰ μέ τὴν «τέλεια ἀδιαφορία ἐνός πρίγκιπα τῆς Ἀναγέννησης», παρατηρεῖ ὁ Φρόυντ.⁴ Τότε ποῦ ὀφείλονται οἱ ἀναστολές του; Μά... ἀκριβῶς στ' ὅτι οἱ οἰδιπόδειες ἐπιθυμίες του ἐκπληρώθηκαν ἀπ' τό θεῖο του, τὸν βασιλιά Κλαύδιο: δολοφόνησε τὸν πατέρα τοῦ Ἀμλετ καί παντρεύτηκε τὴ μάνα του, τὴ βασίλισσα Γερτρούδη.

Καί στά δυό ἔργα πρόκειται γιά τραγωδίες τῆς ἐξουσίας, γιά πάλη ἀνάμεσα σέ πρίγκιπες καί βασιλιάδες. Ὡστόσο κάθε ἄνθρωπος βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ τό οἰδιπόδειο πρόβλημα καί πρέπει νά τό λύσει— ἴσως ἐπειδή ἡ ἐξουσία, τουτέστι τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀφορᾷ τὸν καθένα. Πρόκειται λοιπόν γι' ἀναφορά ἀπαράκαμπτη γιά τό «σίμπολετ» τῆς ψυχανάλυσης,⁵ δηλ. ἓνα σύνθημα, ἓνα διακριτικό σῆμα πού ξεχωρίζει τοὺς γνήσιους ὁπαδούς τῆς ἀπ' τοὺς ἄλλους.

Ἀπό Διός ἄρχεσθαι, ἀπ' τό ἀντρικό οἰδιπόδειο.

Σχηματίζεται, είπαμε, στό φαλλικό στάδιο, απ' τὰ τρία ὡς τὰ πέντε χρόνια καί τερματίζει τήν παιδική σεξουαλικότητα ὀργανώνοντας τίς ὀριστικές λιμπιντικές δομές. Ὑποκαθιστᾷ λοιπόν στή δυαδική σχέση τοῦ παιδιοῦ μέ τή μάνα τήν τριαδική μέ τούς δύο γονεῖς, μάνα καί πατέρα. "Ολ' αὐτά εἶναι γνωστά. Κεῖνο πού πρέπει νά προσθέσω τώρα εἶναι πώς ἡ σχέση μέ τό πρῶτο ἐρωτικό ἀντικείμενο, τή μάνα, συμπίπτει μέ τήν ἀνακάλυψη τῆς γενετήσιας ἐρογόνου ζώνης, δηλ. τοῦ πέους, μιᾶς νέας πηγῆς ἡδονῆς. Κι ἐπειδὴ ἡ λίμπιντο τοῦ παιδιοῦ εἶναι απ' τή φύση της ἄμετρη κι ἀχόρταγη, ὁ πατέρας πού ἐμποδίζει τήν ἀποκλειστική κατοχή κι ἀγάπη τῆς μάνας παρουσιάζεται σάν ἀντίζηλος πού πρέπει νά λείψει. Οἱ δύο ἐτοῦτες πτυχές συνιστοῦν τή θετική, ἀπλή μορφή τοῦ οἰδιπόδειου—πόθος τῆς αἱμομιξίας καί τῆς πατροκτονίας.

Συγχρόνως, ὅμως, τό ἀγόρι νιώθει καί μιᾷ τρυφερότητα γιά τόν πατέρα του, ἄρα κι ἀντίστοιχο μίσος γιά τή μητέρα, τήν ἀντίζηλο. Πῶς αὐτό; Γιά δύο λόγους: πρῶτα, ἐπειδὴ κάθε ἄνθρωπος εἶναι «ἀμφι-φυλικός» (=bisexuel), ἔχει δηλ. καί ἀρσενικό καί θηλυκό πόλο, κι ἔπειτα ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη περιέχει πάντα τήν ἀντίθεσή της, τό μίσος, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω. Τό ἀρνητικό, ἀνεστραμμένο οἰδιπόδειο πού σχηματίζεται ἔτσι, εἶναι μιᾷ πηγῇ πιθανῆς ὁμοφυλοφιλίας στό μέλλον.

Στήν πρώτη περίπτωση, τήν ὁμαλή, ὁ πατέρας ἀντιπροσωπεύει κεῖνο πού τό ἀγόρι θά 'θελε νά 'ναι, στή δεύτερη κεῖνο πού θά 'θελε νά 'χει. Ἀνάμεσα σ' αὐτά τὰ δύο ὁρόσημα, στίς ἀκραῖες μορφές, ξετυλίγεται μιᾷ σειρᾷ ἀπό τύπους ἐνδιάμεσους, μικτούς, ἡ ἄπειρη ποικιλία τοῦ σύνθετου οἰδιπόδειου, σ'τά ὁμο- καί ἑτερο-

φυλοφιλικὰ στοιχεῖα του καί μέ τή συνακόλουθη «ἀμφι-
θυμία» ἀπέναντι στούς γονεῖς.

Ἔτσι, περίπου, μπορεῖ νά συνοψιστεῖ, σέ πολύ ἄδρές
γραμμές, ὁ σχηματισμός τοῦ οἰδιπόδειου. Πῶς ὅμως
διαλύεται; Ποιά εἶναι ἡ δυνατή διέξοδος, ἡ λύση του;
Ἀπαιτεῖται κάτι περισσότερο ἀπό μιάν ἀπλή ἀπόωση
τῶν σχετικῶν ὁρμῶν, ἀλλιῶς ὁ κίνδυνος μιᾶς παθογόνου
ἐπιστροφῆς τῆς ἀπωθημένης, ἀσυνείδητης ἐπιθυμίας
παραμένει. Πρέπει νά ἐξαφανιστοῦν οἱ ὁρμές, νά κατα-
στραφοῦν. Καί στή διάλυσή τους κάποιος συντελεστής
λειτουργεῖ σάν καταλύτης: ὁ φόβος τοῦ εὐνουχισμοῦ. Δέ
μποροῦμε νά ἐκτιμήσουμε σωστά τήν ἀξία του καί τή
δραστηκότητα, ἄν δέν τά συνδέσουμε μέ τά πρωτεῖα τοῦ
φαλλοῦ καί τό γεγονός ὅτι ἡ ἀπειλή τοῦ εὐνουχισμοῦ
ἐμφανίζεται στό φαλλικό στάδιο τῆς διάπλασης τοῦ
ἀγοριοῦ. Φυσικά, πολύ σαφεῖς ἰδέες δέν ἔχει ἀκόμα γιά
τό ρόλο τοῦ πέους, ξέρεи ὅμως ἤδη ὅτι εἶναι μιὰ
πολύτιμη πηγὴ ἡδονῆς. Τήν ἐπέμβαση τῶν γονιῶν, πού
προκαλεῖ ἡ μόνιμη ἀπασχόληση μέ τό ὄργανό του — ὁ
αὐνανισμός — τήν ἐρμηνεύει σάν ἀπειλή εὐνουχισμοῦ.
Καί τοῦ φαίνεται πολύ πραγματοποιήσιμη, ἀφοῦ ἔχει
ἤδη ἐφαρμοστεῖ στή μισή ἀνθρωπότητα, στίς γυναῖκες.
Γιατί, βέβαια, ὁ νεαρός Οἰδίπους πιστεύει πῶς ὅλοι οἱ
ἄνθρωποι εἶναι πλασμένοι σάν καί κεῖνον, πῶς ἔχουν
πέος. Ὅταν, λοιπόν, διαπιστώσει κάποτε — πράγμα
συνηθέστατο στή σημερινή ἐποχὴ τοῦ γυμνισμοῦ — πῶς
τό ὄργανο αὐτό λείπει ἀπ' τό σῶμα τῶν κοριτσιῶν,
βγάζει τό συμπέρασμα πῶς στήν ἀρχὴ κάτι ὑπῆρχε στό
σημεῖο ἐκεῖνο πού ἀφαιρέθηκε. Ἀφοῦ λοιπόν ἡ ἀπειλή
τοῦ εὐνουχισμοῦ πραγματοποιήθηκε σ' ἄλλα πλάσμα-

τα, γιατί όχι και σ' αὐτόν; Ἔτσι ἐξηγοῦνται κι οἱ ἀντιδράσεις του: φρίκη γι' αὐτά τ' ἀκρωτηριασμένα πλάσματα ἢ θριαμβευτική περιφρόνηση ἀπέναντί τους.⁶ Ὡστε ἂν τό τίμημα πού πρέπει νά πληρώσει γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν οἰδιπόδειων πόθων εἶν' ἡ ἀφαίρεση τοῦ πέους, τότε προτιμᾷ νά παραιτηθεῖ ἀπ' τίς διεκδικήσεις του. Ὑπερισχύει τό ναρκισσικό ἐνδιαφέρον γιά τή σωματική του ἀκεραιότητα. Καί ναι μέν τό ὄργανο διατηρεῖται, ἀλλ' ἡ λειτουργία του ἀναστέλλεται γιατί ἡ σεξουαλική ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ — πού μπαίνει πιά στή «λανθάνουσα» ἐρωτική περίοδο καί τήν ἀντιστοιχία ὕφεση — διακόπτεται.

Τό κύριο συμπέρασμα πού προκύπτει ἀπ' τήν ὅλη διαδικασία εἶναι τό ἐξῆς: ἐπιθυμία κι ἀπαγόρευση, λίμπιντο καί Νόμος εἶναι ἀλληλένδετα κι ἀξεδιάλυτα καί στήν ὁσμωση αὕτη ἐπιμένει ἰδιαίτερα ἡ λακανική ψυχανάλυση.

Μέ τή διάλυση τοῦ οἰδιπόδειου ἐγκαινιάζεται μιὰ νέα ὁργάνωση τῶν διαφορῶν τάσεων κι ὁρμῶν. Σχηματικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι στήν περίπτωση, τή λεγόμενη ὁμαλή καί φυσιολογική, οἱ ἐρωτικές, θετικές ὁρμές βρίσκουν τόν προορισμό τους στή διαδικασία τῆς ταύτισης μέ τόν πατέρα (Identifizierung), στήν ἐξομίωση. Ἡ βαθμιαία προσαρμογή στό ἀνδρικό πρότυπο ἀνοίγει τό δρόμο στήν ὀριστική ἐκλογή τοῦ ἀντικείμενου, ἀργότερα, μετά τήν ἐφηβεία. Ὅσο γιά τίς μῆ λιμπιντικές τάσεις, τίς ἀρνητικές, τοῦ μίσους, αὐτές, τώρα, στρέφονται ἐναντίον τοῦ Ἑγώ. Ἡ πατρική μορφή τῆς ἀπαγόρευσης ἐσωτερικεύεται, ἐνσωματώνεται⁷ κι ἐντάσσεται στό ναρκισσικό ἐκεῖνο τμῆμα τοῦ

ἐαυτοῦ μας πού λέμε 'Υπέρ-ἐγώ ἢ ἰδανικό τοῦ 'Εγώ, δηλαδή ὅ,τι εὐχόμαστε, ὅ,τι θά θέλαμε νά γίνουμε. 'Η σχέση του μέ τό 'Εγώ δέν ἐξαντλεῖται μέ τή θετική προσταγή «Νά 'σαι ἔτσι» (ὅπως ὁ πατέρας), περιλαμβάνει καί τήν ἀπαγόρευση, τήν ἀρνητική ἐπιταγή «δέ μπορείς νά κάνεις ὅ,τι ἐκεῖνος. Πολλά πράγματα εἶναι τῆς ἀποκλειστικῆς του δικαιοδοσίας».⁸

Γιά τό ρόλο τοῦ 'Υπέρ-ἐγώ θά μιλήσουμε στό δεύτερο μέρος (Κεφ. Χ). 'Εδῶ, θά προσθέσω μόνο πώς σάν κληρονόμος τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος καί τῆς πατρικῆς ἐξουσίας ἀντλεῖ ἀπ' τίς καταβολές του ἐκεῖνες τό σαδιστικό, ἐπιταχτικό χαρακτήρα του πού, καμιά φορά, μπορεῖ νά γίνει θανατηφόρος.

"Ας ἔρθουμε τώρα καί στό θηλυκό οἰδιπόδειο. "Αραγε τό κοριτσάκι περνάει καί κεῖνο ἀπ' τό φαλλικό στάδιο καί τό σύμπλεγμα εὐνουχισμοῦ; Καί βέβαια. Μόνο πού στή δική της περίπτωση οἱ μορφολογικές διαφορές ἔχουν ἰσχύ νόμου. 'Εδῶ «ἡ ἀνατομία εἶναι τό πεπρωμένο», δηλώνει ὁ Φρόυντ.⁹ Ναί, μάλιστα ὁ Φρόυντ, ἐνῶ ἔχει ὑποστηρίξει τό ἀντίθετο σ' ὅλη του τή ζωή καί σ' ὅλο του τό ἔργο. Γιατί; Πῶς συμβαίνει, λ.χ., νά μήν εἶναι «πεπρωμένο» ἡ ἀνατομία στήν παιδική σεξουαλικότητα ἢ στήν ὁμοφυλοφιλία ἢ στίς διάφορες ἀνατομικές παραβάσεις καί διαστροφές ὅπου, ἀκριβῶς, δέ λειτουργεῖ τό ὕλικό, ἀνατομικό σῶμα, ἀλλά τό φαντασ(μα)τικό, σύμφωνα μέ μιὰ βασικότατη ἀρχή τῆς ψυχανάλυσης;

Πρόκειται γιά σοβαρή ἀντίφαση μέ συνέπειες τεράστιες. Λ.χ. ἡ μοιραία ἐκείνη ἀνατομία ἐπιβάλλει ὄρους ἰδιαίτερους στή διάλυση τοῦ θηλυκοῦ οἰδιπόδειου. 'Α-

ντίθετα απ' τό αγόρι, τό κορίτσι έχει νά λύσει ένα διπλό πρόβλημα. Πρέπει ν' αλλάξει α) έρωτικό αντικείμενο, ν' αντικαταστήσει τή μάνα μέ τόν πατέρα κι επίσης β) έργογόνο ζώνη, νά μεταφέρει τό ενδιαφέρον της απ' τήν κλειτορίδα στόν κόλπο. Κι αυτό γιατί στή διάρκεια του φαλλικού σταδίου τό κορίτσι θεωρεί τήν κλειτορίδα του σάν ένα μικρό πέος πού θά μεγαλώσει, ένα υποκατάστατο, μιά κι άγνοεί τόν έσωτερικό έρεθισμό του κόλπου. ("Έτσι, τουλάχιστον, νομίζει ο Φρόυντ). Όμως ή σύγκριση τής κλειτορίδας μέ τό άρσενικό όργανο είναι εις βάρος της, άφού δείχνει πιά κατά τρόπο άναμφισβήτητο τή μειονεκτικότητά της. Παθαίνει λοιπόν ένα σοβαρό ναρκισσικό τραύμα πού εκφράζεται μέ τό «φθόνο του πέους» (Penisneid), τήν έπιθυμία ν' αποχτήσει καί κείνη τ' όργανο καί / ή νά τό χαρεί. Γύρω απ' τόν πυρήνα έτοϋτο τής ζηλόφθονης έπιθυμίας κινείται ο ψυχισμός τής γυναίκας κι έτσι καθορίζεται ή μοίρα της. Λ.χ. ο άσυνείδητος φθόνος του πέους τήν παρακινεί ν' άρχίσει μιά ψυχαναλυτική θεραπεία πού, όπωσδήποτε, είναι καταδικασμένη ν' άποτύχει, μιά κι ή έλπίδα της νά πεοφορήσει άναγκαστικά θά διαψευστεί.¹⁰

Τέλος, πάλι ή μοίρα ή άνατομική όρίζει καί τόν πολιτιστικό ρόλο της. Πώς άκριβώς; Ό φόβος του εύνουχισμού, πού τό αγόρι τόν ζει μέσα στό άγχος, στό κορίτσι δέν παρουσιάζεται καθόλου σά φοβερή άπειλή. Είναι γεγονός τετελεσμένο πού τό 'χει ήδη παραδεχτεί. 'Αφού λοιπόν δέν κινείται απ' τό άγχος του εύνουχισμού — τό ισχυρότερο έλατήριο γιά τήν κατάλυση του οιδιπόδειου — δέν διαθέτει τά στοιχεία πού συγκροτούν ένα έντονο 'Υπέρ-έγώ. 'Εκεί οφείλεται ο άσήμαντος ρόλος της κι ή έπουσιώδης συμβολή της στήν εξέλιξη

του πολιτισμοῦ. Ἡ πιό ἀξιόλογη δημιουργία της εἶναι ἡ ὕφανση, ὅπως παρατηρεῖ κι ὁ Πλάτων στό 5ο βιβλίο τῆς «Πολιτείας». Κι αὐτό γιατί; Ἀπ' τήν ἀσυνείδητη ἐπιθυμία νά κρύψει τήν ἐκ γενετῆς, τή φυσική της ἀναπηρία — τ' ὅτι δέν εἶναι παρά ἓνας ἄντρας λειψός, ἀποτυχημένος. Κι ὁ Φρόνυτ προσθέτει κατηγορηματικά: «Δέν πρόκειται νά κλονιστοῦμε στίς κρίσεις αὐτές ἀπ' τίς φεμινίστριες καί τίς ἀντιρρήσεις τους, πού ἐννοοῦν σώνει καί καλά νά μᾶς ἐπιβάλλουν τέλεια ισότητα στή θέση καί τήν ἀξιολόγηση τῶν δύο φύλων». ¹¹ Κι ἔμεινε, πράγματι, ἀκλόνητος ὡς τό τέλος πάνω στό γυναικεῖο θέμα, καθῶς κι ἡ λακανική ψυχανάλυση κι ἡ πλειοψηφία τῶν ἄλλων.

Γενικά οἱ φυλετικές διαφορές σχετικά μέ τό οἰδιπόδειομποροῦν νά συνοψιστοῦν ἔτσι: τό σύμπλεγμα τοῦ εὐνουχισμοῦ διαλύει τό οἰδιπόδειο τοῦ ἀγοριοῦ, ἐνῶ δημιουργεῖ καί διαμορφώνει τό θηλυκό οἰδιπόδειο. Σέ τελευταία ἀνάλυση πρόκειται γιά τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀπλή δυνατότητα, τήν ἀπειλή, καί τόν πραγματικό, συντελεσμένο εὐνουχισμό.

Εἶπα πιό πάνω πῶς γιά τή διάλυση τοῦ οἰδιπόδειου τό κορίτσι ἔχει νά ἐπιτελέσει ἓνα διπλό ἔργο, ν' ἀλλάξει ἐρωτικό ἀντικείμενο κι ἐρογόνο ζώνη. Πῶς ἀντιμετωπίζει τήν ὅλη διαδικασία;

Πῶς ἀλλιῶς, πάλι μέ τό φθόνο τοῦ πέους. Ἡ ρευστή, θηλυκή λίμπιντο μετατοπίζεται ἀπ' τόν πρῶτο ὄρο τῆς συμβολικῆς ἐξίσωσης πέος = παιδί, στό δεύτερο, καί καταλήγει σέ μιά νέα φάση: ἡ γυναίκα ἀντικαθίστᾷ τό φθόνο τοῦ πέους μέ τόν πόθο ν' ἀποχτήσῃ ἓνα παιδί. Γιά τήν ἱκανοποίηση ὁμως τῆς ἐπιθυμίας της

πρέπει, αναγκαστικά, νά στραφεί σ' ένα νέο έρωτικό άντικείμενο, τόν πατέρα.¹² Κι έτσι προετοιμάζεται για τό μελλοντικό σεξουαλικό της ρόλο κι ό φθόνος/πόθος του πέους ίκανοποιείται όταν αποκτήσει παιδί, κατά προτίμηση άρσενικό.

Σύμφωνα μέ τή γνωστή επιγραμματική διατύπωση, τό σεξουαλικό πρόβλημα καθορίζεται άπ' τό «είναι» καί τό «έχειν»: για τόν άντρα νά είναι (ή νά μήν είναι) ό φαλλός, για τή γυναίκα νά έχει (ή νά μήν έχει) τό άνδρικό όργανο.

Η ριζική άσυμμετρία τής οιδιπόδειας σχέσης για τό κάθε φύλο έξηγει καί γιατί ό Φρόυντ απέρριψε άσυζητητί τόν όρο «σύμπλεγμα τής 'Ηλέκτρας», πού πρότεινε ό Γιούνγκ για τό θηλυκό οιδιπόδειο. Τό ότι ή 'Ηλέκτρα σκοτώνει τή μητέρα της για νά έκδικηθεί τόν πατέρα της (καί πάλι διά χειρός 'Ορέστη, μέ χέρι άρσενικό), τό φονικό έτούτο άπό μόνο του δέ δικαιολογεί τήν ταύτιση τής 'Ηλέκτρας μέ τόν Οιδίποδα. Έκτός του ότι γίνεται συνειδητά, λείπει έδω κάποιο ούσιαστικό, άπό φροϋδική άποψη, στοιχείο, ή πρωταρχία του φαλλου, ή άπειλή του ευνουχισμού. Πώς ν' αφαιρέσεις άπ' τή γυναίκα κάτι πού δέν είχε ποτέ;

Ωστόσο, τή ριζική έτούτη άσυμμετρία δέν τήν άντιλήφτηκε άμέσως ό Φρόυντ πού γράφει τό 1917, άφου άναπτύξει τά περί άρσενικοϋ οιδιπόδειου: «Τά ίδια, *mutatis matandis* ισχύουν καί για τό κορίτσι».¹² Μονάχα μετά τό 1923, όταν θέσει σά βασικό αίτημα τήν πρωταρχία του φαλλου, τότε μόνο, τό «αϊνιγμα τής γυναίκας», όπως λέει,¹³ κι ή ιδιομορφία της αρχίζουν νά τόν προβληματίζουν. Κι είδαμε τί λύση δίνει...

Εἶν' ἀδύνατον νά θίξω ἐδῶ, στά πλαίσια μιᾶς γενικῆς ἐπισκόπησης τῆς φροῦδιανῆς ἐπανάστασης, τά εἰδικά καί σοβαρότατα προβλήματα πού προκύπτουν καί γιά τή θεωρία καί γιά τήν πρακτική τῆς ψυχανάλυσης ἀπ' τόν ἀφανισμό τῆς θηλυκότητος. Τή δουλειά αὐτή τήν ἔχουν ἀναλάβει, ἤδη ἀπ' τόν καιρό τοῦ Φρόυντ, μιᾶ σειρά ψυχαναλύτριες, ἀπ' τή Μελανί Κλάιν ὡς τήν 'Ιριγκαράυ, σήμερα, κι ὁλοένα αὐξάνονται καί πληθύνονται. Χρέος μας εἶναι νά τίς ἀκούσουμε. Γιά νά περιοριστῶ σ' ἓνα δυό χαρακτηριστικά σημεία, ὅταν λ.χ. ὁ Φρόυντ ἐκθέτει τό μῦθο τοῦ Οἰδίποδα στήν «Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων», δέν λέει λέξη, τίποτα, γιά τήν αὐτοκτονία τῆς 'Ιοκάστης. Τήν «σκοτοτόμισε», ὅπως θά 'λεγε ὁ Ρενέ Λαφόργκ, ἔκλεισε τά μάτια, δέν θέλει νά τή λάβει ὑπόψη του. "Ελα ὅμως πού εἶναι στοιχεῖο οὐσιαστικό γιά τήν οἰκονομία τοῦ δράματος. Γιατί ἔτσι, μέ τό νά διαλέγει τήν αὐτοκτονία, ἡ 'Ιοκάστη ἀπό ἐρωτικό «ἀντικείμενο» προάγεται ἀμέσως σέ ὑποκείμενο, σέ φορέα συνειδητό θέλησης καί πράξης καί τοῦτο, βέβαια, εἶναι ἀπαράδεκτο γιά τή φροῦδιανή ἀντίληψη.

"Ἄλλη συνέπεια τῆς πρωταρχίας τοῦ φαλλοῦ καί τῆς ἀπώθησης τῆς θηλυκότητος: ἡ λίμπιντο εἶναι κι αὐτή ἀπ' τή φύση της ἀρσενική, εἴτε ἐνεργητικοί εἶναι οἱ στόχοι της εἴτε παθητικοί.¹⁴ Πῶς ἔτσι; Ἀπάντηση: ἐπειδὴ ὁ ἔρωτας εἶναι ἐνέργεια καί δύναμη, ἄρα, κατ' ἀνάγκη, ἀρσενικός. Καί οὕτω καθ' ἑξῆς, εἶν' ἀναρίθμητοι οἱ σχετικοί ἀφορισμοί κι ἄφθονες οἱ κατηγορηματικές δηλώσεις. "Ὡς ἓνα σημεῖο ἀνταποκρίνονται στήν πραγματικότητα, ἔτσι ὅπως τή ζεῖ ὁ ἀναλυτής στή θεραπευτική πρακτική. Τ' ὅτι ἡ κοινωνία μας στηρίζεται στήν πρωταρχία τοῦ φαλλοῦ, δηλ. τῆς ἐξουσίας, στό

δίκαιο του ισχυροτέρου, τό ὅτι δέν ἀναγνωρίζει παρὰ ἓνα μονάχα φύλο, ποιός μπορεῖ σήμερα νά τ' ἀρνηθεῖ; Τί συμβαίνει ὁμως; Ὁ Φρόντ, ἄσχετα ἀπό ἄλλες, πολύτιμες πλευρές τοῦ ἔργου του, ἀπ' ὅπου, ἄλλωστε, ἀντλεῖ κι ἡ κριτική τά ἐπιχειρήματά της, ὁ Φρόντ, ἐδῶ, δέν ἀρκεῖται στήν ἀπλή διαπίστωση μιᾶς *de facto* ἀνισότητος, οὔτε στή θεραπευτική της ἀντιμετώπιση. Τήν ἐνισχύει, τή νομιμοποιεῖ, τήν κατοχυρώνει μέ ὅλο τό κύρος τῆς ψυχανάλυσης. Μιάν ἄλφα κοινωνική πραγματικότητα, τυχαία καί μεταβλητή, τήν ἀνάγει σέ διάσταση ὄντολογική, δηλ. ἀναγκαία, καί τήν ἀπλή ἐμπειρική ὑπαρξή σέ κανόνα ἀπόλυτο. Ἐδῶ ὁμως ἐγκαταλείπουμε πιά τό χῶρο τῆς ψυχανάλυσης καί τῆς ἐπιστήμης γιά νά μποῦμε στήν περιοχὴ τῆς ἰδεολογίας, πού τίς εἰδικές μορφές ἐλευθερίας, δικαιοσύνης κ.λπ. τίς προβάλλει σά γενικές ἀξίες. Κι ἐδῶ θά εἶχα νά παρατηρήσω τὰ ἑξῆς:

1) Τό ἀσυνείδητο, εἴπαμε, δέν εἶναι ἓνα νέο *cogito*, εἶναι χῶρος Ἄλλος, ποιοτικά διαφορετικός. Σύμφωνοι. Μέ τό νά ταυτίζουμε ὁμως τό ὑποκείμενο τῆς ψυχανάλυσης, δηλ. τόν φορέα τοῦ ἔρωτα, ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τόν φορέα τοῦ φαλλοῦ, τό ταυτίζουμε μέ τό λογικό, τό συνειδητό Ἐγώ, πού εἶναι καί κεῖνο ἀποκλειστικά ἀρσενικό. Εἶναι, ἴσως, τό μόνο σημεῖο ὅπου οἱ διάφοροι ἐγκέφαλοι τῆς φιλοσοφίας, ἀπ' τόν Πλάτωνα ὡς τόν Νίτσε, συμφωνοῦν ἀπόλυτα.¹⁵ Μεταφέροντας, λοιπόν, τή λίμπιντο στή γλώσσα καί στό ἐπίπεδο τῆς λογικῆς ἔννοιας, καταργοῦμε τήν οὐσιαστική δομή καί προσφορά τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ πρωταρχία τοῦ φαλλοῦ, πού ταυτίζει τό ἀσυνείδητο μέ τόν φορέα τῆς ἔλλογης τάξης κι ἐξουσίας, ἔρχεται νά κλονίσει, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, καί τό θεωρητικό θεμέλιο καί τήν

πρακτική, τή θεραπευτική αξία τῆς φροῦδικῆς ἐπανάστασης. Ἐναιρεῖ τίς λογικῆς προϋποθέσεις τῆς.

Κι ἄλλη, σοβαρότερη, συνέπεια: ὅπως ἔχει ἀναπτύξει ὁ Φρόντ σ' ἓνα ἀπ' τὰ πυκνότερα κείμενά του, στήν «Ἄρνηση»,¹⁶ ἡ ἀποφατική κρίση «αὐτή δέν εἶναι ἡ μητέρα μου», πού ὁ ἀναλύων τονίζει συχνά στή θεραπεία, εἶναι ἓνα εἶδος «σῆμα κατατεθέν» τῆς ἀπώθησης, κάτι σάν τό made in Germany. Σέ τελευταία ἀνάλυση, οἱ ρίζες τῆς ἄρνησης βρίσκονται στίς ὁρμές καταστροφῆς, στό ἔνστιχτο θανάτου. Ἄρα κι ἡ ἄρνηση τῆς ιδιότητος τοῦ ὑποκείμενου στή γυναίκα, ἡ ἀποφατική κρίση πού τήν ἀγνοεῖ, ἰσοδυναμεῖ μέ συμβολικό θάνατό της.¹⁷ Μ' ἄλλα λόγια, στό συγκεκριμένο θέμα πιθανόν καί σ' ἄλλα, ἡ ἴδια ἡ ψυχανάλυση λειτουργεῖ σάν ἔνστιχτο θανάτου, ἀναπαράγει τήν ἐπιθετικότητα, ἀκριβῶς ὅπως κι ἡ κοινωνία, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ Φρόντ καταγγέλλει στή «Δυστυχία τοῦ πολιτισμοῦ». Ἀγνοώντας τή διαφορά τῆς γυναίκας, ἐγγράφεται καί κείνη στή λογική τῆς ταυτότητος καί τῆς κυριαρχίας. Τότε ὅμως τί γίνονται οἱ ἐλπίδες κι οἱ ὑποσχέσεις πού 'φερε ὅταν γεννήθηκε, στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, γιά τή βελτίωση τῆς ἀνθρώπινης μοίρας; Τί μένει ἀπ' τήν οὐσιαστική της ἀποστολή;

Ἡ ἀπόκλιση ἀπ' τόν ἀρχικό ἐπαναστατικό προσατολισμό τῆς ψυχανάλυσης ἀποχτάει μεγαλύτερη βαρύτητα, ἂν σκεφτοῦμε πῶς τό οἰδιπόδειο κι ἡ πρωταρχία τοῦ φαλλοῦ ἀφοροῦν τό ἀνθρώπινο εἶδος, στό σύνολό του, κι ὄχι μόνο τό ἄτομο. Τή φυλογενετική τους διάσταση τήν ἀνέπτυξε ὁ Φρόντ τό 1913 στό ἔργο του «Τοτέμ καί Ταμπού», ὅπου, ἔμμεσα, ἐπιχειρεῖ ν' ἀπα-

ντήσει στην άμφισβήτηση του οιδιπόδειου άπ' τόν Γιούνγκ, σ' έποχή πού άρχιζαν τά πρώτα σχίσματα στό ψυχαναλυτικό κίνημα. Τό έρώτημα πού αντιμετωπίζει ό Φρόντ είναι τό εξής: πώς εξηγείται ή άπεριορίστη έκταση του οιδιπόδειου, ή παντοδυναμία αυτού του νόμου, άφοϋ κληρονομικότητα στά ψυχικά φαινόμενα δέν ύπάρχει; Πώς συμβαίνει νά συναντᾶμε τήν άπαγόρευση του φόνου καί τής αίμομιξίας στό ταμποϋ τών πρωτόγονων λαών τής Αύστραλίας; Οί προϊστορικοί εκείνοι άνθρωποι μπορεί νά γίνουν σύγχρονοί μας, άν κατορθώσουμε ν' άποδείξουμε πώς ό ψυχισμός τους λειτουργεί σάν ένα αναγκαϊο, προγενέστερο στάδιο τής δικιάς μας εξέλιξης.

Πράγματι. Μέ ιδιαίτερη όξύτητα ό Φρόντ αναλύει τά κοινά χαρακτηριστικά πού ύπάρχουν ανάμεσα στό Τοτέμ, τό ζώο πού λατρεύει σά θεό ό πρωτόγονος Αύστραλός, καί στή μορφή του πατέρα, στή σύγχρονη νεύρωση, του πατέρα πού είναι λ.χ. τό κατ' έξοχήν αντικείμενο άγχους στην παιδική φοβία τών ζώων.¹⁸ Έπίσης οί κανόνες του ταμποϋ στους πρωτόγονους Αύστραλούς λειτουργοϋν άκριβώς όπως οί παντοειδείς άπαγορεύσεις στίς έμμονες ιδέες τής ιδεοψυχαναγκαστικής νεύρωσης (Zwangsneurose, nevrose obsessionnelle). Πώς, λοιπόν, έρμηνεύεται ή αδιάλειπτη παρουσία τής πατρικής imago, άρα καί του οιδιπόδειου, στους λαούς καί στ' άτομα;

Η άπάντηση του Φρόντ στηρίζεται στην ύπόθεση πού διατύπωσε ό Ντάρβιν στην «Καταγωγή του ανθρώπου»: φαντάζεται μιά προϊστορική όρδή άνθρωποειδών όντων, πού ό άρχηγός τους κρατούσε για τόν έαυτό του τό σεξουαλικό μονοπώλιο τών γυναικών κι άπαγόρευε στους γιούς τήν έρωτική σχέση. Μιά μέρα οί γιοί

ἐπαναστάτησαν, σκότωσαν τόν πατέρα καί τόν ἔφαγαν, στό τοτεμικό δεῖπνο, γιά νά ταυτιστοῦν μαζί του, ν' ἀφομοιώσουν, νά ἐνσωματώσουν τήν οὐσία καί τή δύναμή του. "Ἀλλωστε καί σήμερα ἡ πρώτη μορφή ταύτισης παραμένει γιά τήν ψυχάνάλυση ἡ στοματική αὐτο-ερωτική φάση, ἡ λεγόμενη κανιβαλική, πού συνδέεται μέ τήν ἀφομοίωση τῆς τροφῆς.

Μά, θά πεῖτε, ὁ φόνος τοῦ πατέρα εἶναι γεγονός ἱστορικό, εἶναι τεκμηριωμένο τό τοτεμικό δεῖπνο ἢ πρόκειται γιά ὑπόθεση φανταστική; Γιά τό οἰδιπόδειο πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, τό ἐρώτημα δέν ἔχει καί πολλή σημασία, γιατί καί στίς δύο περιπτώσεις στό ἴδιο καταλήγουμε. Στή χώρα — καί στό χῶρο — τοῦ ἄσυνείδητου πού κινούμαστε, ἡ ἀπλή ἐπιθυμία τοῦ φόνου, ἡ φαντασίωση, προκαλεῖ τίς ἴδιες ψυχικές ἀντιδράσεις καί συνέπειες μέ τόν πραγματικό φόνο, εἴτε γιά τόν νευρωτικό πρόκειται εἴτε γιά τόν πρωτόγονο Αὐστραλό.

Μετά τό τοτεμικό δεῖπνο θεσπίστηκε ἡ διπλή ἀπαγόρευση τοῦ φόνου καί τῆς αἰμομιξίας, γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ κοινωνία ἀπό ἐνδεχόμενη ἐπανάληψη τοῦ δράματος.

Σιγά-σιγά, μέ τούς αἰῶνες, τό τοτεμικό ζῶο πῆρε τή μορφή θεοῦ. "Ἐτσι, συναντᾶμε λ.χ. ἀναπαραγωγή κι ἀνάμνηση τῆς ἀρχέγονης ἀνθρωποφαγίας σέ κεῖνο τό χριστιανικό μυστήριο πού λέγεται — προσφυστάτα — Θεία Κοινωνία κι 'Αγία Μετάληψη: «Λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τό σῶμα μου... Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτο γάρ ἐστι τό αἷμα μου...».

Γενικά, ἔχνη τῆς πρωταρχικῆς διάθεσης κανιβαλισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου μποροῦμε νά βροῦμε στή μυθολογία, στή λογοτεχνία ("Ἐντγκαρ Πόε, 'Ιούλιος Βέρν κ.λπ.), ἐνίοτε καί στήν καθημερινή ζωή. Θυμᾶστε, πρό

έτων, εκείνο τό Γιαπωνέζο, πού ζεῖ, τώρα, κάπου στή χώρα τῶν χρυσανθέμων, ἀφοῦ ἔφαγε στό Παρίσι τήν 'Ολλανδέζα φίλη του λίγο-λίγο σάν κατεψυγμένο κρέας;

Μέ τήν τολμηρή ὑπόθεση τοῦ «Τοτέμ καί Ταμπού»¹⁹ ὁ Φρόνυτ προσπάθησε ν' ἀντικρούσει τήν ἀμφισβήτηση τοῦ οἰδιπόδειου ἀπ' τόν Γιούνγκ. Πρόθεσή του ἦτανε νά νομιμοποιήσει θεωρητικά τή φυλογενετική, τήν ἀπαράκαμπτη τριγωνική διάσταση τῆς σεξουαλικότητας. Τό οἰδιπόδειο, μέσ' ἀπ' τό 'Υπέρ-ἐγώ, πού 'ναί διάδοχος κι ἐκπρόσωπός του στόν ψυχικό μας κόσμο, παρουσιάζεται σάν πηγὴ καί τῆς θρησκείας καί τῆς ἠθικῆς καί τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Παραμένει ὁ κύριος ἀγωγός τῆς ὁποίας ἐξουσίας, τό ἀκλόνητο ἔρεισμά της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. 'Ο Σοφοκλῆς στόν «Οἰδίποδα τύραννο» δείχνει μιάν ἀπ' τίς πολλές πτυχές τοῦ μύθου. Λ.χ. στή Νέκυια τῆς 'Οδύσσειας (Λ, 277-279) ὁ 'Οδυσσεύς συναντᾷ στόν "Ἄδη μόνο τήν 'Επικάστη (= 'Ιοκάστη), ἐνῶ ὁ Οἰδίπους ζεῖ καί βασιλεύει στή Θήβα. Μ' ἄλλα λόγια, ὁ Φρόνυτ πριμοδοτεῖ τό φανταστικό, σεξουαλικό στοιχεῖο τοῦ μύθου παραμερίζοντας ἄλλες πλευρές πού τόν φωτίζουν ἀλλιῶς, σάν τραγωδία τῆς ἐξουσίας, ὅπως εἶναι ὁ «Προμηθεύς», ὁ «Ριχάρδος ὁ Τρίτος», ὁ «Μάχμπεθ», κ.λπ. Πράγμα εὐλογο, ἂν σκεφτοῦμε πῶς ἡ τραγωδία δέ συμβιβάζεται μέ τή θεραπευτική ὑφή τῆς ψυχανάλυσης. Κι ἔτσι ὁ ἀρχικός πλοῦτος τοῦ μύθου περιορίστηκε σ' ἓνα συζυγικό τρίγωνο σκηῆς βουλευβάρτου. Στή συρρίκνωση ἐτοῦτης, ἐκτός ἀπ' τό φροῦδισμό, συνέβαλε οὐκ ὀλίγο κι ἡ μονοθεϊκή, ἐβραιοχριστιανική θρησκεία. (Βλ. «Τό μέλλον μιᾶς ἀνταπάτης» τοῦ Φρόνυτ). Τί ἄλλο εἶναι ἡ σφαγὴ τοῦ 'Ηρώδη, παρά μιὰ ἐπανάληψη τῆς ἀποτυχημένης παιδοκτονίας τοῦ Λαίου, πού εὐρύνεται στήν κλίμακα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας;

2. G.W., VIII, Πέντε μαθήματα ψυχανάλυσης, σελ. 30, 30

μάθημα: «Σύμπλεγμα = σύνολο παραστάσεων αλληλένδετων, συναισθηματικά φορτισμένων». VII. σελ. 4, *Διάγνωση πραγματικῶν περιστατικῶν καὶ ψυχανάλυση*, κ.λπ.

3. G.W., II-III, *Ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*, σελ. 268.

4. G.W., II-III, *Ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*, σελ. 272.

5. Schibboleth = λέξη ἑβραϊκή πού οἱ κάτοικοι τῆς Γκαλαάτ σέ κατάσταση πολέμου ὑπογρέωναν νά προφέρει ὅποιος ἔπεφτε στά χέρια τους γιά νά καταλάβουν ἀπ' τήν προφορά ἂν ἦταν ἐχθρός ἢ φίλος. Ὁ Φρόυντ χρησιμοποιεῖ τή λέξη καί γιά τ' ἀσυνείδητο, τὸνειρο, κ.λπ.

6. G.W., XIV, *Ψυχικές συνέπειες τῆς ἀνατομικῆς διαφορᾶς τῶν φύλων*, σελ. 24.

7. Μεταφράζω τήν Introjektion «ένσωμάτωση» καί τήν introversion (= λιμπιντική ἐπένδυση φανταστικῶν ἀντικειμένων) «ένδοστροφήια».

8. G.W., XIII, *Τό Ἐγώ καί τό Ἴντ*, κεφ. III, σελ. 262.

9. G.W., X, *Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ οἰδιπόδειου*, σελ. 400.

10. G.W., XVI, *Τελειωμένη κι ἀτέλειωτη ψυχανάλυση*, κεφ. 8, σελ. 97.

11. G.W., XIV, *Ψυχικές συνέπειες τῆς ἀνατομικῆς διαφορᾶς τῶν φύλων*, σελ. 30.

12. G.W., XI, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς στήν ψυχανάλυση*, 21ο μάθημα, σελ. 345.

13. G.W., XIV, *Τό πρόβλημα τῆς ἀνάλυσης ἀπό «λαϊκοῦς»*, κεφ. 4, σελ. 241.

14. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες γιά τή θεωρία τῆς σεξουαλικότητος*, 3ο μέρος, σελ. 120.

15. Εἰδικά γιά τό ἐγελιανό ὑποκείμενο γνώσης καί πράξης στή «Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος», πού εἶναι ἀναγκαῖα κι ἀποκλειστικά ἀρσενικοῦ φύλου, βλέπε τό ἄρθρο μου «Le maître, l'esclave et la femme», Ἀφιέρωμα στόν Ἑρנסτ Μπλόκ, Ed. Payot.

16. G.W., XIV, σελ. 11.

17. Γιά περισσότερες λεπτομέρειες βλ. τό ἄρθρο μου «Ἡ ψυχανάλυση κι ἡ Ἑλληνίδα», στό ἀφιέρωμα στή μνήμη Φώτη Καλλία «Ψυχανάλυση κι Ἑλλάδα», Ἀθήνα, 1984.

18. Βλ. Δεύτερο μέρος, κεφ. 6.

19. Τήν ὑπόθεση τοῦ πρωτόγονου δείπνου, δηλαδή τήν καθολικό-

τητα του οιδιπόδειου, ἀμφισβήτησαν, μεταξύ ἄλλων, ἀπό διαφορετικές σκοπιές, δύο ἔθνολόγοι, ὁ Μαλινόφσκι κι ὁ Λεβί-Στρώς πού, ἀντίθετ' ἀπ' τόν Φρόυντ, εἶχανε ζήσει κι ἐργαστεῖ μέσα σέ πρωτόγονες κοινωνίες. Ὁ Μαλινόφσκι (1884-1942) μελέτησε ἐπὶ τόπου τή μητριαρχική κοινωνία τῶν νήσων Τομπριάντ στή Μελανησία καί διαπίστωσε πώς ἐκεῖ ἡ πατρική ἐξουσία τοῦ οιδιπόδειου εἶν' ἀνύπαρκτη. Ὅσο γιά τόν Λεβί-Στρώς, ὑποστηρίζει πώς ἡ ἰδιοτυπία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς δέν προκύπτει, ἀπαγωγικά, ἀπ' τή φυσική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου γιατί λειτουργεῖ μέ κανόνες ποιοτικά διαφορετικούς. Ἀνάμεσα στά δύο στάδια ὑπάρχει ρῆγμα κι ὄχι συνέχεια. Στίς πρωτόγονες κοινωνίες, λ.χ., ἡ γυναίκα δέν εἶναι μόνο σεξουαλικό ἀντικείμενο, μά ἐπίσης — καί προπάντων — μέσο ἀνταλλαγῆς, οἰκονομικός φορέας. (*Les structures élémentaires de la parenté*, Paris 1949).

IV

ΝΕΥΡΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΤΡΟΦΕΣ

1.

Σάν τόν 'Ιανό, τό οίδιπόδειο ἔχει κι αὐτό δύο ὄψεις: ἀπ' τή μιὰ μεριά βλέπει τό παρελθόν καί παρουσιάζεται σάν ὀργανωτική δομή πού τερματίζει τήν παιδική λίμπιντο. 'Απ' τήν ἄλλη πλευρά, τοῦ μέλλοντος, διαμορφώνει τό «πυρηνικό σύμπλεγμα» (Kernkomplex)¹ τῆς νεύρωσης, δηλαδή τό κριτήριο τοῦ ὀμαλοῦ καί τοῦ παθολογικοῦ, τῆς υἱείας καί τῆς ἀρρώστιας. Σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ ψυχική πάθηση ὀφείλεται σέ «κακή» λύση τοῦ οίδιπόδειου. Τί συμβαίνει τότε; Ἡ λιμπιντική ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου σταματάει σέ παιδικά σεξουαλικά στάδια, προ-οιδιπόδεια.

Μέ τή διαφορά πώς ὅλ' αὐτά δέν ἰσχύουν ἀκριβῶς ἔτσι γιά τή γυναίκα: Τό οίδιπόδειο δέν εἶναι ὁ ἀναγκαῖος πυρήνας τῆς δικιάς της νεύρωσης, γιατί ἡ προγενέστερη περίοδος, πού μᾶς ξαφνιάζει, λέει ὁ Φρόυντ,² σά ν' ἀνακαλύπτουμε τόν κρητο-μυκηναϊκό πολιτισμό πρίν ἀπ' τόν ἑλληνικό, αὐτό τό προ-οιδιπόδειο στάδιο τοῦ κοριτσιοῦ παρατείνεται καμιά φορά ὥς τά πέντε του χρόνια, ὥστε ἡ δυαδική σχέση τοῦ παιδιοῦ μέ τή μάνα ἀποχτᾷ μεγαλύτερη σημασία γιά τή σεξουαλική ἀνάπτυξη τῆς γυναίκας.

Τώρα, τί προκαλεί τή στασιμότητα τῆς λιμπιντικῆς ἀνάπτυξης; Δυό παράγοντες συντρέχουν ἐδῶ, ἡ φυσικὴ προδιάθεση κι ἡ προσωπικὴ ἱστορία τοῦ ἀτόμου: «Μιά ιδιοσυγκρασία μέ προδιάθεση νευρωτικὴ δέ χρειάζεται ἐνίσχυση ἀπ' τὰ χτυπήματα τῆς ζωῆς. Κι ἀντίστροφα, ἓνας δυνατός κλονισμός στίς βιοτικὲς συνθῆκες μπορεῖ κάλλιστα νά ὠθήσει στή νεύρωση ἓνα ἄτομο μέ μέτρια φυσικὴ προδιάθεση».³ Ἀνάμεσα στά δύο στοιχεῖα, ἡ ψυχανάλυση θεωρεῖ σημαντικότερο τόν ὄντο-γενετικὸ παράγοντα, τὴν ἀτομικὴ ἱστορία τοῦ καθενός, ἀπ' τὴ φυλο-γενετικὴ του κληρονομικότητα.

Ὅπως δὴποτε καί τὰ δύο συμπροσδιορίζουν κεῖνο πού λέμε, χωρίς νά κυριολεκτοῦμε, βέβαια, «ἐκλογή τῆς νεύρωσης» (Neurosenwahl) γιατί δέν πρόκειται γιὰ καμιά ἐπιλογή, ἀπλῶς ἡ ἔκφραση ἀφορᾷ τόν ἰδιαίτερο κώδικα πού θά ἐκφράσει τὴν ψυχικὴ σύγκρουση, φοβία, ὑστερία, ψύχωση, κ.λπ.

Πῶς, ἀκριβῶς, μπορεῖ νά ὁριστεῖ ἡ νεύρωση; Πολύ γενικά, πρόκειται γιὰ μιὰ ψυχικὴ πάθηση, χωρίς ὀργανικὴ βλάβη πού ὀφείλεται, ἄς τό ξαναπῶ, σὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στά σεξουαλικά ἐνστιχτα καί στά ἐνστιχτα αὐτοσυντήρησης. Ὅσες ἐπιθυμίες δέ συμβιβάζονται μέ τό λογικὸ Ἐγὼ ἀπωθοῦνται στό χῶρο τοῦ ἀσυνείδητου. Ἀλλὰ τ' ὅτι ἡ συνείδηση τίς ἀγνοεῖ, δέ θά πεῖ πῶς χάνονται, πῶς σβήνουν, κάθε ἄλλο. Ἐξακολουθοῦν νά ζοῦνε, ν' ἀναπτύσσονται, ἔτσι ὥστε τὰ κατοπινὰ νευρωτικὰ συμπτώματα, λ.χ. μιὰ παραλυσία σέ περίπτωσι ὑστερίας ἢ μιὰ ἔμμονη ιδέα, ὅπως, ἄλλωστε καί τὰ ὄνειρά μας, δέν εἶναι παρά ἓνα εἶδος διαιτησίας ἀνάμεσα στίς δύο συγκρουόμενες δυνάμεις κι ὁρμές. Καλοῦ κακοῦ

ὁ συμβιβασμός δίνει μιά κάποια λύση στήν ψυχική σύγκρουση, ἐξασφαλίζει ἕνα τρόπο διαβίωσης, πού δέν εἶναι, ὕστερα, καθόλου εὐκολο νά τόν ἀρνηθεῖς καί νά τόν ἀναθεωρήσεις. Ἀκριβῶς αὐτό λέμε «κέρδος» τῆς νεύρωσης (Krankheitsgewinn, bénéfice de la maladie), πρωτογενές, στήν περίπτωση πού ἀνέφερα, δηλαδή ἐνδοψυχικό. "Ὅσο γιά τό ἄλλο, τό «δευτερογενές» κέρδος ἀφορᾷ τίς σχέσεις τοῦ ἀρρώστου μέ τό περιβάλλον του: τήν πάθησή του τή χρησιμοποιεῖ σά μέσο γιά νά ἐλκύσει καί συγκρατήσῃ τήν ἀγάπη τῶν ἄλλων.

Προσοχή, ὅμως, τά νευρωτικά συμπτώματα δέ σχηματίζονται εἰς βάρος τῆς ὁμαλῆς, τῆς φυσιολογικῆς σεξουαλικότητος, ἀφοῦ ἡ ἀνάπτυξή της ἔχει, ἀκριβῶς, ἀνασταλεῖ ἀπ' τήν πάθηση. Δέν ἀντλοῦν, λοιπόν, ἀπό κεῖ τήν ἐνέργεια πού ἀπαιτεῖ ἡ παραγωγή τους. Διαμορφώνονται, κατ' ἀρχήν, εἰς βάρος τῆς διεστραμμένης λίμπιντο, δηλ. τῶν ἐπιμέρους ὁρμῶν. Λέω «κατ' ἀρχήν», ἐπειδὴ τό καθένα, βέβαια, ἀπ' τά προ-γενετήσια στάδια — στοματικό, πρωκτικό, κ.λπ. — δέν εἶναι στεγανά χωρισμένο κι ἀπομονωμένο ἀπ' τ' ἄλλα. "Ὅλα ἐπικοινωνοῦν κι ἀλληλοεπηρεάζονται σέ μιά συνεχή ἀλληλοδιείσδυση. Γιά νά τό πῶ ἀλλιῶς: ἂν αὐτές οἱ ὁρμές τῆς προ-γενετήσιας φάσης εἴχαν ικανοποιηθεῖ, θά ἐκφράζονταν στή γλώσσα τῆς διαστροφῆς μέ πράξεις εἴτε ἀληθινές καί συγκεκριμένες εἴτε φανταστικές. Ἐνῶ στή νεύρωση οἱ ἴδιες ὁρμές ἀπωθοῦνται καί σχηματίζουν τά διάφορα νοσηρά συμπτώματα εἴτε σάν ὑποκατάστατα τῆς ικανοποίησης εἴτε σάν ἀμυντικά μέσα πού πᾶνε νά ἐμποδίσουν τήν ἐκπλήρωση. Συμπέρασμα: ἡ νεύρωση ἀποτελεῖ τό «ἀρνητικό» τῆς διαστροφῆς⁴ καί σχηματίζεται, κατά κανόνα, πρὶν ἀπ' τά ἔξι χρόνια (ἐκτός ἀπ' τήν τραυματική νεύρωση). Τό παιδικό

Ἐγώ, ἀνίσχυρο κι ἄοπλο μπρός στήν τεράστια προσπάθεια πού ἀπαιτεῖται γιά νά ἐξελιχθεῖ σέ πολιτισμένο ἄνθρωπο, κοιτάζει ν' ἀμυνθεῖ καταπνίγοντας, ἀπώθωντας, ὀρισμένες ἐπιθυμίες του. Ἀργότερα, ὅταν τό ἄτομο ὠριμάσει, μιὰ τέτοια αὐτοκαταπίεση τή θεωρεῖ, κανονικά, ἄσκοπη σπατάλη ψυχικῆς ἐνέργειας καί ζωῆς. Κανονικά, στίς ὁμαλές περιπτώσεις. Κι ἀπό δῶ φαίνεται ὁ ἀναχρονικός, ὁ παλινδρομικός χαρακτήρας τῆς νεύρωσης κι ἡ παιδιάστικη ἀνωριμότητα πού τή διακρίνει. Πιθανό νά διατηρεῖ ὁ βάρβαρος πιό εὐκολα τήν ψυχική του ὑγεία κι ἰσορροπία, παρά ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος.⁵

«Τό σεξουαλικό στοιχεῖο στήν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων» δέν εἶναι μόνο μιὰ βασική ἀνακάλυψη τῆς ψυχανάλυσης, εἶναι κι ὁ τίτλος τοῦ κειμένου ὅπου ὁ Φρόντ τήν παρουσίασε, πολύ νωρίς, ἤδη τό 1898.⁶ Ἄν καί δέν ἄφησε μιὰ συστηματική θεωρία τῶν νευρώσεων, οἱ διαφορες ἀνακατατάξεις πού κατὰ καιρούς προτείνει ἀκολουθοῦν τήν πορεία τῆς σκέψης του καί προσαρμόζονται στίς διαφορετικές ἐκάστοτε ἀντιλήψεις περί λίμπιντο. Μιὰ γενική ἐπισκόπηση θά βρεῖτε στήν «Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση», στό τρίτο μέρος.

Σχηματικά, σέ μιὰ πρώτη φάση, πρίν ἀπ' τήν ἐμφάνιση τοῦ ναρκισσισμοῦ, τό 1914 (βλ. 2ο μέρος, κεφ. 6), οἱ ψυχικές παθήσεις διαίροῦνται σέ 1) νευρώσεις «τρέχουσες»⁷ (Aktualneurose, nevrose actuelle), ὅπου τό ἐρωτικό πρόβλημα εἶναι παρόν, σημερινό, μιὰ ἄμεση σεξουαλική ἐπιθυμία, ἀνικανοποίητη καί σέ 2) ψυχονευρώσεις πού τίς χαρακτηρίζει ἡ ὀπισθοδρομική παιδικότητα τοῦ προβλήματος. Οἱ διαδοχικές ἀλλαγές

* Ἀπό τό
ο Εμπειρικό

πού θά τροποποιήσουν ἀργότερα τήν πρώτη αὐτή ταξινόμηση, μόνο στίς ψυχονευρώσεις ἀναφέρονται (πού δέ συγχέονται μέ τίς ψυχώσεις), ἐνῶ ἡ πρώτη ὁμάδα παραμένει ἀναλλοίωτη.

Ἡ δεύτερη ταξινόμηση («Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση», 1917) στηρίζεται στήν ἴδια διάκριση, μόνο πού οἱ ψυχονευρώσεις ὑποδιαιροῦνται, τώρα, σέ α) νευρώσεις μεταβίβασης καί β) ναρκισσικές. Στήν πρώτη περίπτωση τό παιδικό πρόβλημα ἀναπαράγεται στή σχέση μέ τόν ἀναλυτή, δηλ. στή «μεταβίβαση» (Übertragung, transfert) κι ἐξασφαλίζει τή βάση τῆς θεραπευτικῆς διαδικασίας. "Ὅμως μιὰ τέτοια ἐπανάληψη ἐνδέχεται νά ὀδηγήσει καί σ' ἀδιέξοδο, ὅπως θά δοῦμε. Ἀντίθετα, στή ναρκισσική νεύρωση, λ.χ. στή μελαγχολία, ἡ λίμπιντο ἀποσύρει ἀπ' τ' ἀντικείμενα τίς ἐπενδύσεις της, γιά νά κατακλύσει τό Ἐγώ κι ἔτσι ματαιώνει τή μεταβίβαση, τόν ἀναγκαῖο ὅρο τῆς θεραπείας.

Τέλος, ἡ τρίτη διαίρεση βασίζεται στήν τελευταία τοπική θεωρία πού διακρίνει τρεῖς ψυχικές ἐνστάσεις, τό Ἐγώ, τό Ἴντ καί τό Ὑπέρ-ἐγώ (βλ. 2ο μέρος, κεφ. 1ο). Συγκεκριμένα: τίς «τρέχουσες» νευρώσεις τίς βρίσκουμε πάλι ἀμετάβλητες, ἐνῶ οἱ ψυχονευρώσεις ὑποδιαιροῦνται τώρα σέ α) νευρώσεις β) νευρώσεις ναρκισσικές καί γ) ψυχώσεις.

Ἡ νεύρωση χαρακτηρίζεται, ὅπως καί πρίν, ἀπ' τή σύγκρουση ἀνάμεσα στό Ἐγώ καί στό Ἴντ, δηλαδή τό Ἀσυνείδητο. Ἡ ναρκισσική νεύρωση ὀφείλεται στήν ἀντίθεση τοῦ Ἐγώ μέ τό Ὑπέρ-ἐγώ (= τό Ἰδανικό-τοῦ-Ἐγώ) μέ τόν ἄμεσο κληρονόμο τοῦ οἰδιπόδειου. Ἡ πατρική ἐξουσία πού γέννησε τό ναρκισσικό ἐτοῦτο παράγωγο ἀφομοιωμένη ἐσωτερικά μπορεῖ νά φανεῖ

τυραννική απέναντι στο άτομο και ν' αποδειχτεί στοιχειό παθογόνο.

"Όσο για την ψύχωση, προέρχεται απ' την αντίθεση του 'Εγώ μέ τόν έξωτερικό κόσμο. Στην περίπτωση της ψυχωτικής ψευδαίσθησης, λ.χ. όπτικῆς ἢ ἄλλης, εἶναι φανερό πώς κάθε λιμπιντική ἐπένδυση ἔχει ἀποτραβηχτεῖ ἀπ' τόν πραγματικό κόσμο, ὅπως στ' ὄνειρο.⁸

Θεωρητικά νεύρωση και ψύχωση ἔχουν ἓνα κοινό παρονομαστή, τήν κοινή λιμπιντική τους προέλευση, ἀφοῦ και στίς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιά μιάν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό 'Εγώ και στίς ἄλλες ψυχικές ἐνστάσεις (ἢ βαθμίδες). Στην πράξη, ὅμως, χωρίζονται. 'Η ψύχωση, κατ' ἀρχήν, δέν προσφέρεται στήν ψυχαναλυτική θεραπεία γιατί ἡ ἀπαραίτητη «μεταβίβαση» δέ μπορεῖ νά λειτουργήσει: «Ξέρουμε ποῦ ἀκριβῶς νά τοποθετήσουμε τό μοχλό, μά δέ μπορεῖ νά σηκώσει τό βάρος».⁹ Πῶς ἐξηγεῖται ἡ διαφορά; 'Οφείλεται, κατά μέγα μέρος, στή διαφορετική σχέση πού συνδέει τήν καθεμιά ἀπ' τίς δύο μορφές ψυχοπάθειας μέ τήν πραγματικότητα: ὁ ψυχωτικός τήν ἀγνοεῖ, ὁ νευρωτικός δέ θέλει νά τήν ξέρει.

"Ενα ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ 1938, ἡ «'Επιτομή τῆς ψυχανάλυσης», πού πρωτοδημοσιεύτηκε ἀγγλικά στό Λονδίνο, τό 1949,¹⁰ προσθέτει τίς ἐξῆς σημαντικές διευκρινίσεις: τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς ψύχωσης εἶναι ἡ διάσπαση, τό *σχίσμα τοῦ 'Εγώ* (Ichspaltung), τό ρῆγμα ἀνάμεσα σέ δύο χωριστά τμήματά του: ἓνα ὑγιές πού ἀναγνωρίζει τήν πραγματικότητα κι ἓνα ἄλλο πού τήν ἀπορρίπτει, τήν ἀγνοεῖ, τήν ἀρνιέται κάτω ἀπ' τήν πίεση τῶν ὁρμῶν. Κι οἱ δύο τάσεις συνυπάρχουν κι ἄν τύχει κι ἐπικρατήσῃ ἡ δεύτερη, ἀναγκαία ἐκβασή εἶναι

ή ψύχωση. "Όσο για τό πρώτο στάδιο, τή συνύπαρξη τῶν ὁρμῶν, θά δοῦμε πῶς λειτουργεῖ παρακάτω, στό μηχανισμό τοῦ φετιχισμού.

Πρίν ὅμως μιλήσω γιά τίς διαστροφές, πρέπει νά προσθέσω ὅτι παρά τή γνώμη καί τήν αὐθεντία τοῦ βιεννέζου πατριάρχη (γνώμη πού διατύπωσε ἄλλωστε, ὄχι χωρίς ἐνδοιασμούς κι ἐπιφυλάξεις) ἡ ψυχαναλυτική πρόσβαση καί θεραπεία τῶν ψυχωτικῶν καταστάσεων εἶναι ἕνα ἀπ' τά πολλά σημεῖα πού ἡ συμβολή τῆς μετα-φροῦδιανῆς πρακτικῆς ὑπῆρξε ἀποφασιστική.

2.

Τ' ὅτι ἡ νεύρωση ἀποτελεῖ τό «ἀρνητικό» τῆς διαστροφῆς προϋποθέτει κάποια σχέση συγκοινωνούντων ἀγγείων μεταξύ τους: καί στίς δύο περιπτώσεις τήν πηγή καί τήν προέλευση τῆς πάθησης τή βρίσκουμε στά ἴδια ἐπιμερῆ ἐνστικτα τῆς παιδικῆς σεξουαλικότη-
τας. Μέ τή διαφορά ὅτι ὁ νευρωτικός τ' ἀπωθεῖ, ἐνῶ λ.χ. ὁ ὁμοφυλόφιλος κοιτάζει νά τά ικανοποιήσει στήν πράξη.]

"Ολ' αὐτά εἶναι γνωστά. Διαπιστώσαμε, ἀκόμα, πῶς τό σεξουαλικό ἐνστικτο, στίς παιδικές του φάσεις, ἐκδηλώνεται ἀνεξάρτητα ἀπ' τό ἀντικείμενό του, πού οὔτε οὐσιαστικό οὔτε μόνιμο εἶναι. Κι ἐπειδὴ οἱ σεξουαλικές ἀνωμαλίες (Abirrungen, perversions) προέρχονται ἀπ' τήν παλινδρομική «ἐμμόνη» (regression) σέ τέτοιες ἀρχαῖκές φάσεις, ἀπ' αὐτή τή βάση θά ξεκινήσουμε γιά μιὰ κάπως συστηματική ἔρευνα τῶν διαστροφῶν.¹¹

Μιά πρώτη διαίρεση διακρίνει α) τίς αποκλίσεις απ' τ' ὁμαλό, τό φυσιολογικό ἀντικείμενο (ὑποτίθεται, ἓνα πρόσωπο ὠριμο κι ἑτερόφυλο) καί τίς αποκλίσεις απ' τόν ὁμαλό ἐρωτικό σκοπό (= τήν ἀναπαραγωγή τοῦ εἴδους).

Κλασικό παράδειγμα τῆς πρώτης κατηγορίας ἡ ὁμοφυλοφιλία. Ὁ 19ος αἰώνας τή θεωροῦσε σάν ὀργανικό ἐκφυλισμό. Τότε ὅμως πῶς συμβαίνει καί τή συναντᾶμε συχνά σέ ἄτομα καί λαούς μέ ὑψηλό πολιτιστικό ἐπίπεδο — ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε τούς ἀρχαίους προγόνους μας; Γι' αὐτό ὁ Φρόντ προτείνει μιάν ἄλλη ἐρμηνεία: ἐξηγεῖται, λέει, απ' τήν ἀμφι-φυλία (Bisexuality), τή σύμφυτη μέ τή λιμπιντική δομή τοῦ ἀνθρώπου, τούς δύο σεξουαλικούς πόλους πού συνιστοῦν τό κάθε ἄτομο. Ἡ πρωταρχική ἐτούτη δομή μπορεῖ, κάλλιστα, νά ὀδηγήσει σέ μιὰ ναρκισσική ἐκλογή ἐρωτικοῦ ἀντικείμενου. Νά, λοιπόν, μιὰ περίπτωση πού ἡ ἀνατομία δέν παρουσιάζεται καθόλου σά «μοῖρα» ἀναπότρεπτη, ὅπως τό 'χει δηλώσει κατηγορηματικά ὁ Φρόντ σχετικᾶ μέ τή γυναίκα (βλ. κεφ. 3, «Τό θηλυκό οἰδιπόδειο»), νά πού ἡ φυλετική διαφορά εἶναι, προπάντων, ὑπόθεση ἐκλογῆς, νά πού χρησιμοποιῶνται δύο μέτρα καί δύο σταθμά γιά τόν ἄντρα καί γιά τή γυναίκα. Τό ἐπισημαίνουμε καί προχωροῦμε.

Ἡ παλινδρόμηση στό πρωκτικό στάδιο εἶναι ὅρος ἀναγκαῖος ἀλλ' ὄχι ἐπαρκής γιά τήν ἐρμηνεία τῆς (ἀνδρική) ὁμοφυλοφιλίας. Ἐκτός τοῦ ὅτι συνουσία a tergo δέν εἶναι ἀπαραίτητη, ὁ πρωκτός παρουσιάζεται συχνά σάν ὑποκατάστατο τοῦ γυναικείου ὀργάνου. Τά κρίσιμα λιμπιντικά στοιχεῖα εἶναι: 1) ἡ πρωταρχική μας ἀμφι-φυλία 2) ἐκλογή ναρκισσικοῦ ἀντικείμενου καί 3) τό ἀπωθημένο ἄγχος τοῦ εὐνουχισμοῦ, δηλ. τό γεγονός

ὅτι ἡ διάλυση τοῦ οἰδιπόδειου δέν ἔχει συντελεστεῖ
ικανοποιητικά καί τά παθογόνα του στοιχεῖα ἐξελί-
χτηκαν.

Φυσικά, οἱ ἀποκλίσεις ἀπ' τ' ὁμαλό ἀντικείμενο δέν
περιορίζονται στήν ὁμοφυλοφιλία, ἐκτείνονται καί σ'
ἄλλα ἀπρόσφορα ἀντικείμενα, μικρά παιδιά στήν παιδο-
φιλία, ζῶα στήν κτηνοβασία κ.λπ.

Ὅσο γιά τίς διαστροφές τοῦ δεύτερου τύπου, τίς
ἀποκλίσεις ἀπ' τόν ὁμαλό σκοπό τῆς ἀναπαραγωγῆς,
ὑποδιαιροῦνται α) σέ διάφορες ἀνατομικές παραβιάσεις
κι ἐκτροπές καί β) στή λιμπιντική ἐμμονή (Fixierung)
στά προκαταρκτικά στάδια τῆς σεξουαλικῆς πράξης.
Κοινό στοιχεῖο τῶν δύο εἶναι μιά ὑπερτίμηση τοῦ
ἐρωτικοῦ ἀντικείμενου, μιά ὑπερ-επένδυση, πού ἀντί νά
ἐντοπισθεῖ στή γενετήσια ζώνη ἀπλώνεται σ' ὅλο τό
σῶμα. Στίς ἀνατομικές παραβιάσεις ὑπάγονται ἡ χρήση
τῶν χειλιῶν στόν πεοθηλασμό (fellatio),¹² χρήση τῶν
ποδιῶν,¹³ μαλλιῶν ἢ ὅποιου ἄλλου μέρους τοῦ σώματος
στό φετιχισμό, πού λατρεύεται ὅπως ὁ πρωτόγονος
λατρεῖ ἓνα φετιχιστικό ἀντικείμενο γιατί ἐνσαρκώνει
τό θεό του.

Τόν φετιχισμό σά διαστροφή τόν μελέτησε ιδιαίτερα
ὁ Φρόυντ σ' ἓνα σημαντικό ἄρθρο τοῦ 1927.¹⁴ "Ὑστερ'
ἀπό πλῆθος συγκεκριμένες παρατηρήσεις κατέληξε στό
συμπέρασμα πώς τό φετίχ συμβολίζει τό πέος, ἀλλά σέ
μιά πολύ συγκεκριμένη λειτουργία του: πρόκειται γιά
τό πέος πού τό παιδί ἀποδίδει καί στή γυναίκα, στή
μάννα του. Τό φετίχ τοῦ ἐπιτρέπει καί νά διατηρήσει τή
φαντασίωσή του καί, συγχρόνως, νά τήν ἀρνηθεῖ. Γιά νά
τό πῶ καθαρότερα: κι ἐδῶ, ὅπως καί στήν ψύχωση, δέν
πρόκειται γι' ἀπλή ἀπώθηση μά γιά διάσπαση τοῦ
'Εγώ (βλ. πῶς πάνω, ἴδιο κεφάλαιο). "Ἐνα τμῆμα του

ἀναγνωρίζει, διαπιστώνει τόν εὐνουχισμό τῆς γυναίκας, ἐνῶ, ταυτόχρονα, ἐν' ἄλλο τόν ἀπορρίπτει, τόν ἀρνεῖται γιατί μόνο ἔτσι μπορεῖ νά δαμάσει τό φόβο καί τό ἄγχος τοῦ εὐνουχισμοῦ. Τό φετίχ, λοιπόν, ἐπιτρέπει καί τήν καταφατική ἀναγνώριση καί τήν ἄρνηση, τή διάψευση (Verleugnung) τῆς ἀπουσίας γυναικείου φαλλοῦ. Οἱ δύο τάσεις συνεχίζουν βίους παράλληλους καί κατά τοῦτο διαφέρει, ἄλλωστε, ἡ διαστροφή τοῦ φετιχισμοῦ ἀπ' τήν ψύχωση.

Ἡ ἄλλη ἀπόκλιση ἀπ' τόν ὁμαλό ἐρωτικό σκοπό περιλαμβάνει τίς διάφορες μορφές ἐμμονῆς στά προκαταρκτικά στάδια τῆς σεξουαλικῆς πράξης, λ.χ. θέα, ἀφή κι ἐπίδειξη τῶν γεννητικῶν ὀργάνων στήν ἡδονοβλεψία κ.λπ. Ὁ σεξουαλικός σκοπός, ἐδῶ, περιορίζεται στή θέα, στή διπλή της μορφή, ἐνεργητική καί παθητική, στό ἰδεῖν καί στό ἰδέσθαι. Κι ἡ ἔνταση τῆς ἐπιθυμίας ἐνισχύεται ἀπ' τό σύμπλεγμα εὐνουχισμοῦ, γιατί ἔτσι ὁ (ἄρσενικός) ἐπιδειξίας δείχνοντας τ' ὄργανό του, βεβαιώνεται καί γιά τήν ἀκεραιότητά του.

Ἡ συχνότερη διαστροφή εἶναι ἡ ἀλγολαγνεία, ἡ ἐπιθυμία νά βασανίσαι, νά πονέσεις τό ἐρωτικό ἀντικείμενο. Ἐκδηλώνεται ὡς σαδισμός ἢ ὡς μαζοχισμός, ἀνάλογα μέ τό ἂν ἡ ἐπικρατέστερη τάση εἶναι ἐνεργητική ἢ παθητική. Ὅπωςδήποτε καί τά δύο συνυπάρχουν πάντα στό ἴδιο ἄτομο, κάθε σαδιστής εἶναι ταυτόχρονα καί μαζοχιστής, ἀφοῦ ἡδονίζεται μέ τόν πόνο καί τόν θέλει, τόν ἐπιδιώκει. Ἐξάλλου ὁ σαδισμός, τονίζει ὁ Φρόυντ, εἶναι οὐσιαστικό στοιχεῖο ὁμαλότατο τοῦ ἀνδρικοῦ σεξουαλισμοῦ πού παρουσιάζεται φύσει ἐπιθετικός, ἐνῶ ὁ μαζοχισμός εἶναι τμῆμα τοῦ ὁμαλοῦ θηλυκοῦ

έρωτισμοῦ, γιατί, κατά κανόνα, εἶν' ἀπ' τῇ φύσει του παθητικός. Ἡ ἐπιθετικότητα τοῦ σαδισμοῦ δέ γίνεται διαστροφή παρά μόνον ὅταν ὁ πόνος ἀναχθεῖ σέ αὐτόνομο, σ' αὐθύπαρχτο σεξουαλικό στόχο.

Στίς «Τρεῖς πραγματεῖες» τοῦ 1905 ὁ Φρόυντ εἶχε ὑποστηρίξει πῶς πρωτογενής μαζοχισμός δέν ὑπάρχει, τόσο ἡ ἐπιθυμία τοῦ πόνου τοῦ φαινόταν ἀντίθετη κι ἀσυμβίβαστη μέ τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς, τό βασιικό νόμο τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς. Πρόκειται μᾶλλον, γράφει,¹⁵ γιά σαδισμό δεύτερου βαθμοῦ πού στρέφεται ἐναντίον τοῦ Ἑγώ, ἀντί νά ἐκτονωθεῖ, κανονικά, πρὸς τά ἔξω. Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ὅμως, σ' ἓνα κείμενο τοῦ 1924 «Τό οἰκονομικό πρόβλημα τοῦ μαζοχισμοῦ»,¹⁶ ἀλλάζει γνώμη κι ἀνακαλεῖ ὅσα εἶπε πρίν. Μάλιστα, λέει τώρα, ὑπάρχει πρωτογενής μαζοχισμός πού στρέφεται ἄμεσα κατά τοῦ ἰδίου τοῦ ἀτόμου: εἶναι τό ἔνστιχτο θανάτου.

Ἡ ἄρρηκτη ἐνότητα, ὁ ἐσωτερικός δεσμός σαδισμοῦ καί μαζοχισμοῦ δέ μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο καί μόνο μέ τήν παλινδρόμηση στό πρωκτικό στάδιο. Τό ἀληθινό νόημα τῆς σύζευξης μᾶς τό δίνει κάποιο ἄλλο ζεῦγος, ἡ ἀντίθεση Ἑρώτας-Θάνατος, ἢ, ἂν προτιμᾶτε, ἡ ἀντινομία ἔνστιχτο ζωῆς καί / ἢ θανάτου. Σχετικές λεπτομέρειες στό δεύτερο μέρος. Προκαταβολικά, ὅμως, καί πρόχειρα πρέπει νά πῶ ἐδῶ τά ἑξῆς: [σ]τὴν τελευταία φρουδιανή θεωρία τό σεξουαλικό ἔνστιχτο ἔρχεται σ' ἀντίθεση ὄχι πιά μέ τό Ἑγώ, ἀλλά μέ τό ἔνστιχτο θανάτου πού ἐπιδιώκει τήν καταστροφή, τή διάλυση τοῦ ὀργανισμοῦ καί τήν ἐπαναφορὰ του στὴν ἀνόργανη, τήν ἄψυχη φύση. Ἡ λίμπιντο ἐξουδετερώνει τ' ἀρνητικά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς δύνάμεως διοχετεύοντας ἓνα μέρος στὸν ἐξωτερικό κόσμο καί τότε τὴ λέμε «θέληση ἐξουσίας» (Wille zur Macht) ἢ ἔνστιχτο κυριαρχίας ἢ

ἄλλιῶς. "Ὅμως ἔν' ἄλλο μέρος ἀπὸ τούτῃ τῇ θανατηφό-
ρα ἐνέργεια μένει μέσα στὸν ὄργανισμό καὶ βρίσκει ἓνα
νέο ἀντικείμενο, τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο. Τὸ κατάλοιπο ἐτοῦτο
τοῦ ἐνστιχτοῦ θανάτου, ὁ μάρτυς πού βεβαιώνει τὴν
ὑπαρξή του, εἶναι ὁ πρωτογενής, ἐρογόνος μαζοχισμός.
Μποροῦμε νὰ ποῦμε, χωρὶς πολὺ μεγάλη ἀνακρίβεια,
πῶς, σέ τελευταία ἀνάλυση, συγχέεται μέ τὸ σαδισμό.
Ἴσως ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ παράδοξο φαινόμενο πῶς ὁ
μαζοχισμός καταργεῖ τὸ θεμελιώδη νόμο τῆς ψυχικῆς
μας ζωῆς, τὴν ἀρχή τῆς ἡδονῆς, ἀνάγοντας τὸν πόνο, τὸ
ἄλγος, σέ ἐνστιχτογενή λιμπιντικό σκοπό.]

Ἀπὸ τοῦτο τὸν ἐρογόνο ἢ βιολογικό μαζοχισμό,
παράγωγο τοῦ ἐνστιχτοῦ θανάτου, ἀναπτύσσονται δυὸ
ἄλλες μορφές: α) ὁ θηλυκός μαζοχισμός, ὁ πιὸ ἄμεσα
προσιτός στὴν κλινικὴ παρατήρηση, πού λέγεται ἔτσι
— παρ' ὅλο πού ἀφορᾷ τοὺς ἄντρες — ἐπειδὴ τὸ ὑποκεί-
μενο συμπεριφέρεται παθητικὰ σὰ γυναῖκα καὶ β) ὁ
ἡθικός μαζοχισμός, πού ἔχει πιά ὀλωσδιόλου ἀποσπα-
στεῖ ἀπὸ κάθε ἐρωτικό ἀντικείμενο καὶ στρέφει ἀμέσως
τὴν παρειά κάθε φορά πού πρόκειται νὰ εἰσπράξει
ράπισμα. Στὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία τὸν συναντᾶμε
μέ τὴ μορφή τῆς ἀντίστασης. Τὸ ἀσυνείδητο αἶσθημα
ἐνοχῆς βρίσκει ἓνα πρόσφορο μέσο αὐτο-τιμωρίας, δηλ.
ἐκανοποίησης στή δυστυχία πού φέρνει ἡ νεύρωση.
Ἀπόδειξη πῶς συχνά ἡ πάθηση ὑποχωρεῖ κι ὁ ἄρρω-
στος ἀνακουφίζεται ὅταν τὸν βροῦνε πραγματικές, συ-
γκεκριμένες συμφορές στή ζωή, χτυπήματα πού χρησιμο-
ποιοῦνται σὰ μέσα αὐτο-τιμωρίας. Γιὰ νὰ ἐκανοποιήσει
μιὰ τέτοια ἀσυνείδητη ἀνάγκη, ὁ μαζοχιστὴς φτάνει
στό σημεῖο νὰ διαπράξει ἀκριβῶς ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ
τιμωρηθεῖ, ὅπως πολὺ σωστά τὸ 'χε ἀντιληφθεῖ ὁ

Ντοστογιέφσκι στή διαλεκτική ἐγκλήματος καί τιμωρίας. Ἀπ' τήν ἄποψη ἐτούτη ὁ ἠθικός μαζοχισμός εἶναι ιδιαίτερα ἐπικίνδυνος, γιατί ἐκεῖ μαζεύεται τό ἔνστικτο θανάτου ἀπομονωμένο, ἀφοῦ ξεφύγει ἀπ' τήν ἐπένδυση καί τήν παροχέτευση στόν ἐξωτερικό κόσμο.

Συμπέρασμα: «Νόμιμα, τώρα, μπορούμε νά ἰσχυριστοῦμε πώς σ' ὅλες τίς διαστροφές ὑπάρχει πράγματι μιὰ προδιάθεση ἐκ γενετῆς, ὅμως ὁ συντελεστής ἐτοῦτος παρατηρεῖται σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους¹⁷ καί, σάν τάση, μπορεῖ νά 'χει τίς πιό ποικίλες καί διαφορετικές διαβαθμίσεις ἔντασης ὥστε, γιά νά ἐκδηλωθεῖ, χρειάζεται ἐνίσχυση ἀπ' τόν ἐξωτερικό κόσμο».¹⁸

✱ Τάσεις διαστροφῆς ἔχουμε, λοιπόν, ὅλοι μας. Κι οἱ ἴδιες ὁρμές τοῦ παιδικοῦ ἐρωτισμοῦ μποροῦν, ὅπως εἶδαμε, νά σχηματίσουν διάφορα νευρωτικά συμπτώματα — παράλυση, φοβία κ.λπ. — ἐνῶ στήν κανονική, εὐτυχῆ ἔκβαση οἱ ὁρμές αὐτές κατευθύνονται κι ἐλέγχονται ἀπ' τά φράγματα ποῦ δημιουργήθηκαν στή λανθάνουσα περίοδο — ἀηδία, ντροπή, συστολή, κανόνες ἠθικῆς κ.λπ. — γιά νά διαμορφώσουν τή λεγόμενη ὁμαλὴ σεξουαλική ζωή.

Τί βλέπουμε, λοιπόν, καί πάλι; "Ὅτι παρ' ὅλο ποῦ καί στίς τρεῖς περιπτώσεις — νεύρωση, διαστροφή, ὁμαλό ἐρωτισμό — τά λιμπιντικά στοιχεῖα εἶναι ἴδια κι ὅμοια, ὥστόσο ἡ οὐσιαστική, ἡ κυρίαρχη ἀναφορά παρμένει τό κριτήριο τῆς «ὁμαλῆς» σεξουαλικότητας τοῦ ἐνήλικου, τοῦ ὥριμου ἀτόμου. "Ὡστε σκοπός τῆς ψυχανάλυτικῆς θεραπείας εἶναι νά ἐξαλείψει, ὅσο γίνεται, τ' ἀσυνείδητα κατάλοιπα τῆς παιδικῆς ἡλικίας καί πρακτικός στόχος τοῦ ἀναλυτῆ ν' ἀποκρυπτογραφῇ τὰ νευρωτικά συμπτώματα ἢ τίς ἐκδηλώσεις τῆς διαστροφῆς, ν' ἀποκωδικοποιήσῃ τή γλώσσα τους.

Μά πῶς τό κατορθώνει; Τί μέσα διαθέτει; Τί εἶδους τεχνική χρησιμοποιοεῖ;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., IX, *Τοτέμ καί Ταμπού*, σελ. 24, VII, σελ. 428, XIII σελ. 413.

2. G.W., XIV, *Ἡ θηλυκή σεξουαλικότητα*, κεφ. I, σελ. 519.

3. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες γιά τή θεωρία τῆς σεξουαλικότητας*, A. «Οἱ σεξουαλικές ἀνωμαλίες», κεφ. 6, σελ. 70.

4. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες*, A. «Οἱ σεξουαλικές ἀνωμαλίες», κεφ. 4, σελ. 65, VII, *Ὁ μικρός Χάνς* σελ. 343, VIII, *Πέντε μαθήματα γιά τήν ψυχανάλυση*, 4ο μάθημα, σελ. 48.

5. G.W., XVII, *Ἐπιτομή τῆς ψυχανάλυσης*, σελ. 112.

6. G.W., I, σελ. 491.

7. Ἄλλες δυνατότητες ἀπόδοσης: ἐνεστώσα, παρούσα, συγ-χρο-νική, ἐνεργός νεύρωση.

8. G.W., XIII, *Νεύρωση καί ψύχωση*, σελ. 387.

9. G.W., XV, *Νέα σειρά μαθημάτων εἰσαγωγῆς στήν ψυχανάλυση*, XXXIV μάθημα, σελ. 166.

10. G.W., XVII, *Ἐπιτομή τῆς ψυχανάλυσης*, κεφ. 8, σελ. 133.

11. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες*, A. «Οἱ σεξουαλικές ἀνωμαλίες», σελ. 33 κι ἐπ.

12. Ἡ πεολειχία. Κανένas ἀπ' τοὺς δύο ὅρους δέν ἀποδίδει ἀκριβῶς τή λατινική fellatio, πού εἶναι ἔννοια εὐρύτερη γιατί σημαίνει σεξουαλική χρήση τῶν χειλιῶν γενικά, ἀνεξάρτητα ἀπ' τό φύλο.

13. Τό φετιχισμό τοῦ ποδιοῦ τόν δείχνει ὁ Μπουνιουέλ σέ πολλές ταινίες του κι εἰδικά στό «Ἡμερολόγιο μιᾶς καμαριέρας».

14. G.W., XV, σελ. 311-317.

15. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες*, I, «Οἱ σεξουαλικές ἀνωμαλίες», σελ. 57.

16. G.W., XIII, σελ. 370-387.

17. Ὑπογραμμισμένο ἀπ' τό συγγραφέα.

18. G.W., V, *Τρεῖς πραγματεῖες*, A. «Οἱ σεξουαλικές ἀνωμαλίες», σελ. 71.

V

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ

‘Απ’ ὅσα λέχθηκαν ὡς τώρα, ἔγινε, νομίζω, σαφές πώς ἡ συνειδητοποίηση τῶν ἀπωθημένων ὀρμῶν στή θεραπεία εἶναι πρῶτα-πρῶτα δουλειά τοῦ ἀναλυόμενου. Γι’ αὐτό, ἄλλωστε, τά τελευταῖα χρόνια ἐπικράτησε ἡ ἐνεργητική μετοχή: ὁ ἀναλύων.

‘Ωστόσο, ἡ σχετική φιλολογία δίνει τήν ἐντύπωση πώς ἡ πρακτική ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τόν ἀναλυτή γιατί ἐκεῖνος μόνο ἐκφράζεται, εἴτε μέ τό γραπτό εἴτε μέ τόν προφορικό λόγο καί πάντα ἀπ’ τή δική του σκοπιά. Πόσες μαρτυρίες ψυχοπαθῶν ἔχουμε; Λίγες, ἐλάχιστες, κι αὐτό τίς κάνει ἰδιαίτερα πολύτιμες.

‘Ο ἴδιος ὁ Φρόυντ δέν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση στόν κανόνα. Καί ναι μέν παραδέχεται πώς τό νά δίνεις κατευθύνσεις ἐκ τῶν προτέρων στήν ἀναλυτική θεραπεία, νά ἐπιβάλεις γενικούς κανόνες, εἶναι σά νά μαθαίνεις σκάκι διαβάζοντας στόν ὁδηγό τούς κανόνες τοῦ παιχιδιοῦ,¹ ὥστόσο τοῦτο δέν τόν ἐμποδίζει καθόλου νά μοιράζει συμβουλές κι ὁδηγίες στούς συναδέλφους του.

‘Απ’ τή φροϋδιανή δεοντολογία πού σχηματίστηκε μέ τόν καιρό καί δέν ἔπαψε ν’ ἀνανεώνεται, θά δοῦμε μόνο μερικά γενικά θέματα σχετικά μέ τή «μεταβίβαση», τή συχνότητα τῶν ἐπισκέψεων, τό ρόλο τοῦ χρήμα-

τος καί τό περιβόητο ζήτημα ἂν ὁ ψυχαναλυτής πρέπει νά 'ναι ὁπωσδήποτε γιατρός.

Πρίν ἀρχίσει ἡ καθαυτό θεραπεία, ἡ στοιχειώδης φρόνηση ἐπιβάλλει στόν ψυχοθεραπευτή ἕνα σύντομο δοκιμαστικό στάδιο, μιά-δυό βδομάδες, πού θά τοῦ δώσει τήν εὐκαιρία νά βεβαιωθεῖ ἂν, κατ' ἀρχήν, ἡ περίπτωση εἶναι τῆς ἀρμοδιότητος τῆς ψυχανάλυσης. "Αν ὄχι, μπορεῖ τότε νά διακόψει τή θεραπεία χωρίς νά τραυματίσει τόν ἄρρωστο μέ τ' ὀδυνηρό συναίσθημα μιᾶς ἀποτυχίας.

Γενικά ἡ ὅλη θεραπεία στηρίζεται σέ δύο βασικές ἀρχές πού πρέπει νά τηρηθοῦν αὐστηρά. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τόν ἀναλύοντα: ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωση νά λέει ὅλα ἀνεξαιρέτως ὅσα τοῦ περνᾷ ἀπ' τό μυαλό, χωρίς νά παραλείπει τίποτα, χωρίς τόν παραμικρό αὐτοέλεγχο, καμιά κριτική ἢ ἐπιλογή. Πρέπει νά λέει ὅ,τι σκέφτεται, σά νά 'βλεπε ἀπ' τό τραῖνο τοπία νά περνᾷνε μπρός στά μάτια του.

Ἀντίστοιχα, ὁ δεύτερος κανόνας ἀπευθύνεται στόν ἀναλυτή: πρέπει νά 'χει ἀπέναντι στόν πελάτη του μιάν «εὐμενῆ οὐδετερότητα» σάν τοῦ χειρουργοῦ. Νά χρησιμοποιοεῖ τό δικό του ἀσυνείδητο σάν ἕνα τηλεφωνικό δέκτη εὐαίσθητο, πού πιάνει ὅσες δονήσεις ἐκπέμπει τό ἀσυνείδητο τοῦ ἀρρώστου, καί τίς ἐλάχιστες. Νά δέχεται ὅσα ἀκούει μέ τήν ἴδια «ὁμοιόμορφη προσοχή» (*gleichschwebende Aufmerksamkeit*), ἰσοκύμαντη, ἴσης ἔντασης,² χωρίς αὐτομειώσεις οὔτε διαλογή στό ὕλικό πού τοῦ προσφέρεται. Κι εἶναι προτιμότερο νά μήν παίρνει σημειώσεις γιά νά μή διασπᾶται ἡ προσοχή του, νά μή χαλαρώνει.

Ὁ πρῶτος καί σπουδαιότερος ὅρος γιά νά μπορέσει νά ἐκπληρώσει τή θεραπευτική του ἀποστολή εἶναι ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ ἴδιος ἀπ' τίς ἀντιστάσεις του μέ τή «διδασκτική» λεγόμενη ἀνάλυση. Ἀλλιῶς ἡ προσωπική του δεκτικότητα ἀμβλύνεται ἀπό ἕνα εἶδος «σκοτεινῆς κηλίδας». Ἕνας καρδιακός μπορεῖ κάλλιστα νά γίνεи καρδιολόγος, ὅμως τά ψυχικά προβλήματα τοῦ ἀναλυτῆ τόν ἐμποδίζουν νά κάμει σωστή διάγνωση στήν πάθηση τοῦ πελάτη κι ἐξασθενοῦν τή θεραπευτική του λειτουργία.

Ὅσο γιά τήν ἱεροτελεστία τοῦ ντιβανιοῦ, κατάλοιπο τοῦ ὑπνωτισμοῦ, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, τήν καθιέρωσε ὁ Φρόντ ὡς ἕνα σημεῖο γιά λόγους ... προσωπικῆς του ἄνεσης.³ Ἀπώτερος ὅμως σκοπός της εἶναι νά ἐμποδίσει τόν ἄρρωστο νά διαβάσει, μέσ' ἀπ' τήν ἀναπόφευκτη ἡδονοβλεψία τῆς νεύρωσης, νά διαβάσει στό πρόσωπο τοῦ θεραπευτῆ τίς ἀσυνείδητες ἀντιδράσεις του.

Συχνότητα τῶν ἐπισκέψεων, μιά ὥρα κάθε ἐργάσιμη ἡμέρα, δηλαδή ἕξι τή βδομάδα, ποτέ λιγότερο.⁴ Πόσο ἀπέχουμε ἀπ' τή σύγχρονη πρακτική, δέν εἶν' ἔτσι; Κι ὅμως, παρά τό γοργόν ἐτοῦτο ρυθμό, ὁ Φρόντ διαπιστώνει κάθε φορά τή «δευτεριάτικη κρούστα», ὅπως λέει, δηλ. ἕνα ψυχικό στρῶμα πού πρόφτασε νά πῆξει, νά συμπυκνωθεῖ μέ τή διακοπή τοῦ Σαββατοκύριακου πού μεσολάβησε.⁵

Ἄλλο θέμα πού πρέπει νά ρυθμιστεῖ ἀπ' τήν ἀρχή, τό χρηματικό, ἡ ἀμοιβή τοῦ ἀναλυτῆ, πού δέν ἄνοιξε, βέβαια, φιλανθρωπικό κατάστημα. Κι ὅμως συνέβη στόν Φρόντ νά ψυχαναλύσει δωρεάν ἐπὶ δέκα χρόνια ἕναν πελάτη του, μιά ὥρα τήν ἡμέρα, ἐνίοτε δύο, χωρίς ὅμως θετικό ἀποτέλεσμα.⁶ Γιατί; Γιατί ἡ δωρεάν νοση-

λεία φέρνει μιά σοβαρή ένισχυση τῶν ἀντιστάσεων κι ὁ ἄρρωστος χάνει τή θέληση καί τό ἐνδιαφέρον νά τελειώσει τή θεραπεία του. Τουτέστι, ἡ ψυχανάλυση εἶναι περίπου ἀπρόσιτη στούς φτωχούς. "Ὅχι μόνο γιά λόγους καθαρά οἰκονομικούς, ἀλλά κι ἐπειδὴ ὁ φτωχός δύσκολα ἀποχωρίζεται τή νεύρωσή του: τό «δευτερογενές» κέρδος στή δική του περίπτωση εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό. Χάρη στήν ψυχική του πάθηση κατορθώνει νά ἐλκύσει τή συμπάθεια καί τόν οἶκτο πού ἡ κοινωνία, σ' ὁμαλές συνθήκες, τοῦ ἀρνεῖται.⁷

Πόσο διαρκεῖ μιά ψυχανάλυση; Βδομάδες, μῆνες, χρόνια, ἀνάλογα μέ τό πόσο γοργό εἶναι τό βῆμα σου, μέ τί ρυθμό βαδίζεις. 'Οπωσδήποτε ἡ ἐπιτυχία δέν ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπ' τή διάρκεια, ἀλλ' ἀπ' τό βάθος τῆς δουλειᾶς πού ἔγινε καί δέν ἐξασφαλίζει ἕκατό τά ἕκατό ἀπό ἐνδεχόμενη ὑποτροπή. Μπορεῖ ὁ ἀναλυτής νά ὀρίσει ἕνα τέρμα στήν ὅλη διαδικασία, μιά προθεσμία, ὅπως ἔγινε στήν περίπτωση τοῦ λυκάνθρωπου, ὑπό τόν ὅρο νά τή σεβαστεῖ ἀπόλυτα, νά τήν τηρήσει αὐστηρά, εἰδεμή τό κύρος κι ἡ πειστικότητά του ξεπέφτουνε στά μάτια τοῦ πελάτη.

'Υπάρχουν θεραπείες ἀτέλειωτες; Καί βέβαια. Τοῦ ψυχαναλυτῆ πρώτα-πρώτα. Σ' ἕνα κείμενο τοῦ 1937 «Τελειωμένη κι ἀτέλειωτη ψυχανάλυση», ὁ Φρόυντ συνιστᾷ στούς συναδέλφους του νά ὑποβάλλονται κάθε πέντε περίπου χρόνια σέ νέα διδακτική θεραπεία.⁸

Πολλά θά 'πρεπε ἀκόμα νά προσθέσω, λ.χ. σχετικά μέ τή φιλία καί τή συγγένεια πού συνδέει τό θεράποντα μέ τόν ἀσθενή κι εἶναι βασική ἀντένδειξη γιά τή θεραπευτική σχέση. Γιά τό ἄν πρέπει ἢ ὄχι νά ἐπιτρέπεται

στό θεραπευόμενο στη διάρκεια της σχέσης αυτής ή ανάγνωση ψυχαναλυτικών βιβλίων (ο ίδιος ο Φρόυντ δέν τά πολυσυνιστούσε). Για τήν κατάσταση της αποχής, της παραίτησης άπ' τήν ικανοποίηση (Versagung) πού όφείλει νά ζήσει ο αναλύων. 'Αναλαμβάνει δηλ. τήν υποχρέωση νά μήν αλλάξει τίποτα στόν τρόπο τής ζωής του όσο διαρκεί ή θεραπεία.⁹ Ναι, πολλά θά 'πρεπε νά πῶ, μά πῶς νά γίνει, δέν τό έπιτρέπει ο χώρος. Μόνο δύο σημαντικά θέματα θά τίξω άκόμα.

Τό πρώτο είναι ή μεταβίβαση (Übertragung, transfert),¹⁰ ή σχέση μέ τόν ψυχαναλυτή, μέ τό(ν) "Άλλο, πού είναι ή βάση τής θεραπείας. Πρόκειται για τήν επανάληψη τής παιδικής άσυνείδητης σύγκρουσης πού ξαναζεί κι άναπαράγεται τώρα, στή σημερινή σχέση μέ τόν θεράποντα. Στο πρόσωπό του ο αναλύων προβάλλει κατά κανόνα τίς μορφές τῶν γονιῶν. Μά ή άνάλυση δέν δημιουργεί τή μεταβίβαση (πού υπάρχει σ' όλες τίς ανθρώπινες σχέσεις), άπλῶς τήν ανακαλύπτει καί τή χρησιμοποιεί για θεραπευτικούς σκοπούς. Κι άκριβῶς ή άπουσία της στήν αὐτο-ανάλυση στηρίζει τά σοβαρότερα έπιχειρήματα για τήν άπόρριψή της. Στήν ύφή, στό περιεχόμενό της, μπορεί νά 'ναι θετική ή άρνητική, δηλ. έρωτας ή μίσος. "Όμως τό άποτέλεσμα τής άρνητικῆς μεταβίβασης μπορεί ν' άποδειχτεί θετικό κι αντίστροφα. 'Απ' τήν άρνητική διαφέρει ή άντι-μεταβίβαση (Gegenübertragung), πού άφορά τή συναισθηματική άντίδραση τοῦ γιατροῦ άπέναντι στόν πελάτη, κατά κανόνα άσυνείδητη. 'Ο Φρόυντ σπάνια τή μνημονεύει. Κι έπειδή όλα μας τά συναισθήματα είναι άμφιθυμικά, είναι κι αὐτή, ὅπως τό οίδιπόδειο, μικτή, έπικρατεί δηλ. πότε τό θετικό πότε τό άρνητικό στοιχείο.

'Επίσης διπλή κι άντιφατική είναι ή θεραπευτική της

λειτουργία. 'Απ' τή μιά μεριά ἐνισχύει τήν ἀντίσταση τοῦ ἁρρώστου, γιατί τό ψυχικό του πρόβλημα σκεπάζεται ἀπ' τή μεταβίβαση καί τήν προβολή του στό πρόσωπο τοῦ γιατροῦ. 'Απ' τήν ἄλλη, ὅμως, ἀκριβῶς οἱ δυσκολίες αὐτές προσφέρουν μιάν ὑπηρεσία ἀνεκτίμητη καί βοήθεια πολύτιμη στόν ἀναλυτή, γιατί ζωντανεύουν κι ἐκσυγχρονίζουν τό πρόβλημα κι ἐκφράζουν στή γλώσσα τῶν σημερινῶν συνθηκῶν τά παιδικά ἐρωτικά αἰσθήματα πού 'χαν λησμονηθεῖ στό ἀσυνείδητο.¹¹ Στά χέρια του λοιπόν ἡ μεταβίβαση γίνεται σπουδαῖο θεραπευτικό μέσο στή δυναμική τῆς ἴασης, ἓνα μέσο ν' ἀποσπασθεῖ ὁ ἁρρώστος ἀπ' τόν γιατρό του κι ἔτσι, ξεκαθαρίζοντας τήν τωρινή σχέση ἐξάρτησης, νά διαλύσει καί τήν ἄλλη, τήν ἀρχαιότερη, ἀπ' τούς γονεῖς. Κατά βάθος, ἂν τό καλοεξετάσουμε, ποιό εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ψυχανάλυσης; 'Αντικαθιστᾷ μιά παλιά νεύρωση μέ μιά καινούρια — τή νεύρωση τῆς μεταβίβασης — μέ τή διαφορά πώς ἡ τωρινή εἶναι ἰάσιμη. 'Αλλά... ἀλλά... ἐδῶ ἀκριβῶς εἶν' ὁ κόμπος: ναί μέν τό ἀντίγραφο ἐπιτρέπει νά φτάσουμε ὡς τό πρωτότυπο, ὡς τό παιδικό ψυχικό πρόβλημα, μπορεῖ ὅμως κάλλιστα τό ὁμοίωμα ν' ἀντικαταστήσει τό ἀρχέτυπο, νά σφηνωθεί μόνιμα στό ἀσυνείδητο μέ τή μορφή ψυχαναγκαστικῆς ἐπανάληψης. Γίνεται τότε φορέας, μαρτυρία κι ἐκπροσώπηση τῆς καταστρεπτικῆς ἀντι-ερωτικῆς δύναμης πού ὁ Φρόυντ ὀνομάζει μετά τό 1920 «ἔνστιχτο θανάτου». 'Η ψυχική ἁρρώστια παρουσιάζεται σάν μέσο αὐτοτιμωρίας κι ὁδηγεῖ σ' ἀδιέξοδο. "Ὡστε ὁ ὅρος «νεύρωση μεταβίβασης» ἔχει διπλή σημασία. Σημαίνει πρῶτα-πρῶτα, τό εἶδαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο, μιά ἰδιαίτερη ὁμάδα ψυχικῶν παθήσεων, ἀντίθετη ἀπ' τή ναρκισσική νεύρωση, ὅπου μεταβίβαση δέν χωράει.

Μέ τή δεύτερη ἔννοια ὁ ὅρος ἐκφράζει τή στερεότυπη, ψυχαναγκαστική ἐπανάληψη τῶν συμπτωμάτων μέσα στή θεραπευτική σχέση τῆς ψυχανάλυσης.

“Ὡς τώρα, μιλώντας γιά τή θεραπεία, χρησιμοποίησα πότε τή λέξη γιατρός, πότε ἀναλυτής. Πρέπει ὅμως, ὑποχρεωτικά, νά ’ναι γιατρός ὁ ψυχαναλυτής; «Πρέπει», ὄχι, βέβαια, δυνάμει τοῦ θετικοῦ δικαίου, ἀλλά σύμφωνα μέ τή θεραπευτική δεοντολογία. Πρίν ἀναπτύξω τήν ἄποψη τοῦ Φρόντ σ’ ἓνα τόσο σοβαρό ὅσο κι ἀμφισβητούμενο θέμα, θά ’θελα νά θυμίσω κάτω ἀπό ποιές συνθῆκες πῆρε θέση κι ἐξέφρασε δημόσια τή γνώμη του.

Τό 1926, ἓνας ἀπ’ τούς στενοῦς συνεργάτες του στή Βιέννη, ὁ Theodor Reik, εἶχε κατηγορηθεῖ γιά παράνομη ἐξάσκηση τῆς ἱατρικῆς, ἐπειδή δέν εἶχε τό σχετικό δίπλωμα κι ἐπρόκειτο νά δικαστεῖ. Ὁ Φρόντ, λοιπόν, ἀνάμεσα σ’ ἄλλα διαβήματα γιά νά ὑπερασπίσει τό φίλο του, δημοσίεψε κι ἓνα βιβλίο, τήν ἴδια χρονιά, «Τό ζήτημα τῆς ψυχανάλυσης ἀπό λαϊκοῦς» (“Die Frage der Laienanalyse”).¹² «Λαϊκοῦς» ἔννοεῖ ὅσους δέν ἀνήκουν στόν Κλῆρο, στήν Ἐκκλησία, στό τάγμα τῶν γιατρῶν. Προσοχή, ὅμως, ἡ δικιά τους πρακτική εἶναι ὁλωσδιόλου ἄσχετη ἀπ’ τή λεγόμενη «ἄγρια» ψυχανάλυση πού ὁ Φρόντ, ὀρθότατα, καταδικάζει πολύ αὐστηρά. Τί συμβαίνει ἐδῶ; Μερικοί τσαρλατάνοι πιάνουν καί μοιράζουν συμβουλές, συνταγές κι ὁδηγίες στό πόδι, ἐπιπόλαια καί πρόχειρα κι ἀνακοινώνουν στόν ἄρρωστο κεῖνα πού ἄγνοεῖ χωρίς οὔτε τήν ἀπαιτούμενη προεργασία οὔτε μεταβίβαση στέρεη. Εἶναι σά νά θές νά γιαιτρεύεις τή νεύρωση μέ διαλέξεις ἤ μέ τή μελέτη ἐπιστημονικῶν

συγγραμμάτων, είναι σά νά μοιράζεις καταλόγους φα-
γητῶν σέ πεινασμένους.¹³ Τό σχετικό παράδειγμα τοῦ
Φρόντ κι εὐγλωττο εἶναι καί πειστικό. Τό νά συστήσει
λ.χ. ὁ γιατρός, ἀμέσως ἀπ' τήν πρώτη ἐπίσκεψη, σέ μιὰ
διαξευγμένη γυναίκα πού ὑποφέρει ἀπό ἄγχος ν' ἀπο-
χτήσει ἐραστή, εἶναι λάθος διπλό, ἐπιστημονικό καί
τεχνικό. 'Επιστημονικό, ἐπειδή τό σεξουαλικό ἔνστι-
χτο δέν εἶναι μόνο σωματικό, εἶναι, ὅπως καί τό ἄγχος,
ἐνέργεια ψυχική. Τεχνικό, γιατί δείχνει τέλεια ἄγνοια
τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀπώθησης, πρόκειται γιά λήψη-
τοῦ-ζητουμένου, *petitio principii*. Ποιό εἶναι τό πρόβλη-
μα; 'Ακριβῶς τ' ὅτι ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυ-
μίας εἶναι, ἀσυνείδητα, ἀπαγορευμένη. 'Αλλιῶς ἡ κυρία
αὐτή δέ θά πῆγαινε ποτέ νά δεῖ γιατρό. Λοιπόν ἐτούτη
ἡ «ἄγρια» ψυχανάλυση, ἡ ἀπαράδεκτη, δέν ἔχει καμιά
σχέση μέ τήν ἄλλη, τῶν «λαϊκῶν», πού ὁ Φρόντ
ὑπερασπίζεται καί προσπαθεῖ νά σώσει.

"Ὅπως καί στό «Μέλλον μιᾶς αὐταπάτης», ἀναπτύσ-
σει τά ἐπιχειρήματά του μέ τή μορφή διαλόγου. 'Απευ-
θύνεται σ' ἓνα φανταστικό, ἀμερόληπτο συνομιλητή καί
τοῦ ἐξηγεῖ, σ' ἑφτά κεφάλαια, τί θά πεῖ ψυχανάλυση.
Τήν ὀρίζει, ὅπως ἀργότερα ἡ λακανική σχολή, μέ τή
βασική, ἂν ὄχι ἀποκλειστική, διάσταση τῆς γλώσσας.
Πρόκειται, λέει, γι' ἀνταλλαγή λέξεων, μιὰ συν-ομιλία
ἀνάμεσα στόν ἀναλυτή καί στόν ἀναλύοντα. 'Ο Λόγος,
ἂν θυμᾶστε, στήν ἀρχή, στή Βίβλο Γενέσεως, ἦταν
πράξη μαγική κι ἀκόμα κάτι διατηρεῖ ἀπ' τήν ἀρχαία
του δύναμη. "Υστερα, ὁ ἀμερόληπτος συνομιλητής δι-
δάσκεται στά γρήγορα καί τή στοιχειώδη ἀναλυτική
θεωρία, τή διαίρεση τοῦ ψυχικοῦ συστήματος σέ τρεῖς
ἐνστάσεις, τρεῖς βαθμίδες (*Instanzen*), τό 'Εγώ, τό
'Υπέρ-ἐγώ, καί τό Τί, τό "Ἰντ. Τό 'Εγώ, καθένας τό

ξέρει χωρίς νά 'ναι φιλόσοφος, μερικοί μάλιστα παρ' ὄλο πού εἶναι. Τό Τί, τό "Ἴντ, εἶναι κείνο τό ἄγνωστο στοιχεῖο πού ἐννοοῦμε ὅταν λέμε «κάτι μοῦ λέει μέσα μου...». "Ὅσο γιά τό 'Υπέρ-ἐγώ, ἀντιστοιχεῖ στήν τυραννική κι ἀσυνείδητη πλευρά τοῦ ἑαυτοῦ μας. Καί τό κείμενο προχωρεῖ στήν παιδική σεξουαλικότητα, ἐκθέτει τό σχηματισμό τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων, τή «μεταβίβαση», πού 'ναι δίκοπο μαχαίρι κ.λπ., κ.λπ.

"Ἀς ἔρθουμε τώρα καί στό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Εἶν' ἀλήθεια πώς ἡ νέα ἐπιστήμη τῆς ψυχανάλυσης ἀνακαλύφθηκε ἀπό γιατρό καί τά 4/5 τῶν συνεργατῶν τοῦ Φρόυντ, τό 1926, ἦταν κι αὐτοί γιατροί. 'Αλλά τοῦτο δέν ἐμπόδισε καθόλου τό ἐπίσημο σωματεῖο τους, τόν 'Ιατρικό Σύλλογο, νά τῆς κηρύξει πόλεμο ἄγριο. "Ἀν δοῦμε τό θέμα σάν πρόβλημα στοματικῆς λίμπιντο, τό ἐρώτημα τίθεται ὡς ἑξῆς: ἡ ἱατρική ἐπιστήμη, τώρα, θέλει ν' ἀπορροφήσει τό νέο ἀντικείμενο γιά νά τό σώσει ἢ γιά νά τό ἐξαφανίσει; Κι ἐδῶ πιά ὁ συγγραφέας περνάει στήν ἐπίθεση. Τί θά πεῖ τσαρλατάνος; Κάποιος πού καταπιάνεται μέ τή νοσηλεία ἐνός ἀρρώστου χωρίς νά 'χει τίς ἀπαιτούμενες γνώσεις κι ἱκανότητες. "Ε, λοιπόν, ἀπ' αὐτή τήν πλευρά τσαρλατάνος στήν ψυχανάλυση εἶν' ὁ γιατρός, γιατί συχνά ἀρχίζει θεραπιές δίχως νά 'χει οὔτε σπουδάσει τή νέα ἐπιστήμη οὔτε κἀν ἀντιληφθεῖ περί τίνος πρόκειται.

'Ὁ γιατρός εἶν' ἀπαραίτητος σέ μιὰ μόνο στιγμή, στήν ἀρχή, γιά τή διαφορική διάγνωση, γιά νά κατατάξει δηλ. τήν πάθηση καί νά κρίνει ἂν πρόκειται γιά νεύρωση ἢ ψύχωση. "Εξω ἀπ' τό συγκεκριμένο τοῦτο πλαίσιο δέ χρειάζεται. "Ἰσα-ἴσα οἱ σπουδές ἱατρικῆς φορτώνουν τό φοιτητή μ' ἓνα βάρος ἄχρηστο γιά τό μέλλοντα ἀναλυτή πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό μιάν ἐπιστημο-

νική διδασκαλία καί κατάρτιση άλλου είδους, πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἀρρώστων. Ὁ καταρτισμὸς ὁ δικὸς του πρέπει νὰ περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπ' τὴν διδακτικὴν ἀνάλυση (πού ὁ Φρόντ δέ σκέφτηκε ποτέ του νὰ ἐπιχειρήσει, μὰ αὐτὸ εἶναι μιά ἄλλη, μεγάλη ἱστορία...), τὴν ἐξῆς ὕλη: ἀνατομία, βιολογία, σεξολογία, ψυχιατρικὴ, κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν θρησκειῶν καὶ τῆς λογοτεχνίας, μάλιστα τῆς λογοτεχνίας.

Ἡ θερμὴ ἐτούτῃ συνηγορία θὰ 'πείσει, φαίνεται, τὸ δικαστήριον, γιατί ὁ Ράικ ἀθωώθηκε. Ὅποτε, λίγους μῆνες ἀργότερα, ὁ Φρόντ δημοσιεύει ἓνα ὑστερόγραφο (Nachwort) μὲ θέσεις πολὺ πιο μετρημένες καὶ διαλλαχτικὲς. Κι ἐδῶ θὰ 'θελα ν' ἀναφέρω ἓνα περιστατικὸ σχετικὸ μὲ τὴ Μαρία Βοναπάρτη. Μετέφρασε γαλλικὰ μόνον τὸ πρῶτον κείμενον τοῦ δάσκαλου¹⁴ καὶ δὲν ἔκρινε σκόπιμον νὰ προσθέσει καὶ τὸ ὑστερόγραφο, τὴ φυσικὴν του συνέχεια. Ἔτσι τὸ γαλλικὸ κοινόν, πού δὲν εἶχε διαβάσει τὸ πρωτότυπον, ἔμεινε μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ Φρόντ θεωροῦσε περιττό, ἂν ὄχι ἐπιζήμιον, τὸ νὰ 'ναι γιατρός ὁ ψυχαναλυτής. Τί λέει, ὅμως, στὸ ὑστερόγραφο; «Πιθανόν νὰ 'δωσα τὴν ἐντύπωση πὼς θέλω ν' ἀποκλείσω ἀπ' τὴν ψυχανάλυσιν τοὺς γιατροὺς. Κάθε ἄλλο».¹⁵ Καί, κατὰ τὴ συνήθειάν του, συνοψίζει τὴ γνώμην του γιὰ τὸ ὅλον ζήτημα σὲ μιάν εἰκόνα, μιά μεταφορά. Ἀναφέρει ἓνα Γερμανόν συγγραφέα τοῦ 17ου αἰῶνα¹⁶ πού ὁ ἥρωάς του ἀπαντᾷ σ' ὅσους κατηγοροῦν τίς γυναῖκες γιὰ τὰ ἐλαττώματά τους: «Σωστά, σωστά, ἀλήθεια εἶναι. Ὅμως τί τὰ θέλετε; Ἡ γυναῖκα εἶναι ὅ,τι καλύτερον ὑπάρχει στὸ εἶδος αὐτό»... Συμπέρασμα: ὥσπου νὰ λειτουργήσουν τὰ διάφορα εἰδικευμένα κέντρα, σχολεῖα καὶ ἰνστιτοῦτα ὅπου θὰ διδάσκεται ἡ ψυχανάλυσις, «ὅσοι ἔχουν σπουδάσει ἰατρικὴ προσφέ-

ρουν τό καλύτερο υλικό άπ' όπου μπορεϊ νά βγεϊ ένας αναλυτής». ¹⁷

"Ετσι λοιπόν: «τό καλύτερο υλικό». Κι ή άμφισβήτη-ση συνεχιζεται. Πρόθεσή μου, έδω, δέν ήταν ν' αναλύ-σω ένα πολύπλοκο ήθικό, κοινωνικό κ.λπ. πρόβλημα, αλλά νά θυμίσω τή φροϋδιανή άποψη πού έχει σήμερα λησμονηθεϊ, κι όχι βέβαια κατά τύχη. Πόσο λίγο μονο-λιθική είναι, φαίνεται άπ' τή συνέχεια τοϋ κειμένου, όπου ό Φρόυντ φέρνει σάν παράδειγμα τή δικιά του περίπτωση: «Όσο μπορώ νά ξέρω, ύστερ' άπό 41 χρόνια επαγγελματική πείρα, ποτέ μου δέν υπήρξα γιατρός στ' αλήθεια. Έγινα, γιατί οί περιστάσεις μ' ανάγκασαν νά κάμω κάποια παρέκκλιση άπ' τόν άρχικό μου στόχο κι ό θρίαμβος τής ζωής μου ήταν τ' ότι μπόρεσα νά ξαναβρω τόν άρχικό μου προορισμό, ύστερ' άπό περιπλάνηση τρανή. Στά παιδικά μου χρόνια δέ θυμάμαι νά 'νωσα ποτέ τήν ανάγκη νά βοηθήσω τούς δυστυχείς, ό φυσικός μου σαδισμός δέν ήταν άρκετά ισχυρός γι' αυτό, ώστε τό σχετικό παράγωγο δέ μόρε-σε νά ευδοκιμήσει. Μικρός δέν έπαιξα ποτέ τό "για-τρό", ή παιδική μου περιέργεια πῆρε άλλους δρόμους καί κατευθύνσεις. Κι άργότερα, σά νέος, ένιωσα πιό έντονα τήν ανάγκη νά καταλάβω κάτι άπ' τά αινίγματα έτούτου τοϋ κόσμου κι ίσως νά συμβάλλω κι έγώ, κατά δύναμη, στη λύση τους». ¹⁸

Μήπως πρόκειται πάλι, κι έδω, γιά δηλώσεις περι-στασιακές πού συνδέονται μέ τήν υπόθεση Ράικ; Καθό-λου. "Ένα χρόνο πρίν άπ' τή δίκη, τό 1925, σέ μιá άπ' τίς φροϋδιανές αϋτοβιογραφίες βρίσκουμε τήν ίδια όμο-λογία: «Παρ' όλο πού ήμαστε κοινωνικά κατώτεροι, ό πατέρας μου επέμενε ν' άκολουθήσω μόνο τήν κλίση μου στην έκλογή επαγγέλματος. Κεϊνα τά χρόνια, στά

νιάτα μου, καμιά ιδιαίτερη προτίμηση δέν είχα για τή δουλειά καί τήν κοινωνική θέση τοῦ γιατροῦ κι οὔτε ἀπό τότε τήν ἐνίωσα ποτέ. Μᾶλλον μέ κινούσε, νομίζω, ἡ δίψα τῆς γνώσης, μόνο πού δέν είχα ἀντιληφθεῖ ἀκόμα τήν ἀξία τῆς παρατήρησης, ὡς κύριου μέσου για νά ικανοποιήσω τήν ἀνάγκη αὐτή». ¹⁹

Θά δοῦμε παρακάτω πῶς ἐκφράστηκε ἡ θεωρητική τάση τοῦ στοχασμοῦ μέ τή «μεταψυχολογία», τήν ἀναζήτηση μιᾶς ἐπιστημονικῆς βάσης τοῦ ἀσυνείδητου. Μά ὅσο γνήσια, ὅσο αὐθεντική καί πολύτιμη νά 'ναι ἡ σχετική ἐξομολόγηση τῆς αὐτο-βιογραφίας ἔρχεται, ὅπωςδῆποτε, σέ σύγκρουση μέ ἄλλες δηλώσεις τοῦ συγγραφέα, ἐξίσου κατηγορηματικές. Γράφει, λ.χ., στό 2ο ἀπ' τά «Πέντε μαθήματα για τήν ψυχανάλυση», πῶς τό κύριο μέλημά του ἦταν «πραχτικό καί θεραπευτικό». ²⁰

Λοιπόν; Τί βγαίνει ἀπό τέτοιες ἀλληλοσυγκρουόμενες θέσεις για τήν ἱατρική ιδιότητα τοῦ ψυχαναλυτῆ; Δυό σημεῖα πρέπει, νομίζω, νά τονιστοῦν: πρῶτα-πρῶτα τό ἐπιχείρημα περί ἀντιφάσεων κ.λπ. τό 'χει ἀνασκευάσει ἐκ τῶν προτέρων ὁ ἴδιος ὁ Φρόυντ. 'Η ἀντίφαση εἶναι δημιούργημα τῆς ἔλλογης, στατικῆς σκέψης, δηλαδή ἐνός μικροῦ τμήματος τοῦ ἑαυτοῦ μας, μιᾶ κατηγορία πού ἐκφράζει σέ ξένη γλώσσα, μιάν ὀρισμένη στιγμή ἀπ' τόν κόσμο τῶν ἐνστίχτων. 'Ενῶ τό ἀσυνείδητο, ἀπ' ὅπου ὁ λόγος ἀντλεῖ τήν ὕλη καί τή δημιουργική του δύναμη, ἀγνοεῖ τήν ἀντίφαση. Γι' αὐτό ἄλλωστε μπορούμε καί ὄνειρευόμαστε. Νά κρίνεις, λοιπόν, σωστά κι ἀληθινά ἓνα συγγραφέα, ὅποιονδῆποτε, θά πεῖ ν' ἀκούσεις τό λόγο του στό σύνολό του, χωρίς ἀκρωτηριασμούς, νά τόν δεχτεῖς μαζί μέ τίς ἀντιφάσεις

του πού εκφράζουν τό ψυχικό του βάθος, τή ζωντανή, πολύπλευρη αλήθεια του.

Δεύτερο σημείο: είτε γιατρός εἶν' ὁ ἀναλυτής εἴτε ὄχι, ὁ στόχος τῆς ψυχανάλυσης παραμένει ὁ ἴδιος. Τόν ἔχει διατυπώσει ἐπιγραμματικά μιὰ φράση ἀπ' τὰ «Νέα μαθήματα ψυχανάλυσης»: «Ἡ θεραπεία σκοπὸ ἔχει νά ἐνισχύσει τό 'Εγώ, νά τό κάνει πιό ἀνεξάρτητο ἀπ' τό 'Υπέρ-ἐγώ, νά εὐρύνει τό χῶρο τῆς συνειδητῆς του ἀντίληψης, νά στερεώσει τήν ὅλη του ὀργάνωση ὥστε νά μπορέσει νά οἰκιοποιηθεῖ νέα τμήματα τοῦ ἀσυνείδητου "Ιντ. "Οπου ὑπῆρχε Κάτι (= Αὐτό, 'Εκεῖνο, "Ιντ) πρέπει ν' ἀναπτυχθῶ 'Εγώ» (Wo Es war, soll Ich werden).²¹

Γιὰ τήν τελευταία φράση ξοδεύτηκε κάμποση ἄσκοπη μελάνη, εἰδικά ἀπ' τόν Λακάν, πού εἰρωνεύτηκε πολὺ κακόγουστα τή γαλλική μετάφραση τῆς Μαρίας Βοναπάρτη.²²

Ἡ ἀδιάκοπη προσπάθεια συνειδητοποίησης μοιάζει μέ τὰ ἀποξηραντικά ἔργα τοῦ Ζοῦτερζέε, στίς Κάτω Χῶρες, τόσο πολὺ χρόνο κι ὑπομονή ἀπαιτεῖ. Μόνο πού σέ μισόν αἰῶνα ἡ ἀποξήρανση προχώρησε περισσότερο ἀπὸ τήν ψυχανάλυση...

Χρησιμοποίησα ὥς τώρα ὄρους σάν τό 'Εγώ, τό 'Υπέρ-ἐγώ, τό "Ιντ πού ἀντιστοιχοῦν στίς τρεῖς ἐνστάσεις τοῦ ψυχικοῦ μας συστήματος, χωρίς νά πῶ οὔτε τί σημαίνουν, οὔτε ποιές εἶν' οἱ λειτουργίες τους. Καιρός λοιπόν νά θίξω αὐτά τὰ θέματα τώρα, στό δεύτερο μέρος, πού ἀφορᾷ τή θεωρία τῆς ψυχανάλυσης καί τή διαχρονική της εξέλιξη ἀπ' τήν πρώτη στή δεύτερη τοπική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., VIII, *Γύρω απ' τήν ἑναρξη τῆς θεραπείας*, σελ. 454.
2. G.W., VIII, σελ. 375, *Συμβουλές στό γιατρό γιά τήν ψυχανάλυ-
τική θεραπεία*.
3. G.W., VIII, *Γύρω απ' τήν ἑναρξη τῆς θεραπείας*, σελ. 467.
4. G.W., VIII, *Ἑναρξη*, σελ. 459.
5. G.W., VIII, *Ἑναρξη*, σελ. 460.
6. G.W., VIII, *Ἑναρξη*, σελ. 465.
7. G.W., VIII, *Ἑναρξη*, σελ. 466. Τάδε ἔφη Φρόυντ, ὅπ' εὐθύνη
του.
8. G.W., XVI, *Ἡ τελειωμένη κι ἡ ἀτέλειωτη ψυχανάλυση*, σελ.
96.
9. G.W., X, *Παρατηρήσεις πάνω στήν ἐρωτική μεταβίβαση*. Ἡ
ἀποχή ἐπιβάλλεται ἐπειδὴ ἡ νεύρωση, ὅσο δέν ἔχει ἀναλυθεῖ καί
συνειδητοποιηθεῖ, ἐμποδίζει τήν ὀρθή ικανοποίηση ἀναπαράγοντας
τά παλιά ἀδιέξοδα. G.W., XII, *Οἱ ὁρόμοι τῆς ψυχαναλυτικῆς
θεραπείας*, σελ. 187 κ.ἐπ. Ὁ γαλλικός ὅρος δέν ἀντιστοιχεῖ στό
γερμανικό *Versagung* πού σημαίνει, κυριολεκτικά, παραίτηση, ἀπο-
χή ἀπ' τήν ικανοποίηση, στέρηση. Σωστότερο θά 'ταν ἑλληνικά
«ἀν-ικανοποίηση».
10. Κι ἐδῶ, πάλι, μεταχειρίζομαι τόν ἀκατάλληλο ἑλληνικό ὅρο
«μεταβίβαση» πού ἐπικράτησε, γιά νά γίνω ἀντιληπτή. Σωστότερη
ἀπόδοση θά 'ταν «μετακίνηση», «μετατόπιση» κ.λπ. πού δέ συγχέε-
ται, βέβαια, μέ τήν ὄνειρική «μετάθεση».
11. G.W., VIII, *Ἡ δυναμική τῆς μεταβίβασης*, σελ. 364 κ.ἐπ.
12. G.W., XIV, σελ. 209-296.
13. G.W., VIII, *Ἡ ἄγρια ψυχανάλυση*, σελ. 123.
14. Μέ τόν τίτλο «Ψυχανάλυση καί ἱατρική», στόν τόμο «*Ma vie
et la Psychanalyse*», Gallimard, σειρά «*Idées*».
15. G.W., XIV, *Ἡ ψυχανάλυση ἀπ' τοὺς λαϊκοὺς*, σελ. 294.
16. Τόν Grimmelshausen καί τό ἔργο του «*Simplicius Simpli-
cissimus*».
17. G.W., XIV, *Ἑστερόγραφο*, σελ. 294.
18. G.W., XIV, *Ἑστερόγραφο*, σελ. 290.
19. G.W., XIV, *Αὐτοβιογραφία*, σελ. 34.
20. G.W., VIII, *Ἡ ψυχανάλυση*, 2ο μάθημα, σελ. 18.

21. G.W., XV, *Νέα σειρά μαθημάτων για την ψυχανάλυση*, 31ο μάθημα, σελ. 86.

22. «Μιά περιγίπισσα πού ενσάρκωσε τήν άμαθία στή γαλλική ψυχανάλυση», γράφει μέ τή συνηθισμένη του λεπτότητα ο Λακάν για τή Μαρία Βοναπάρτη (Ecrits II, Seuil, Coll. Points, σελ. 207. 'Η άμαθία ελληνικά στό κείμενό του) έπειδή ή περιγίπισσα τή φράση τοῦ Φρόυντ τή μετέφρασε γαλλικά: «Τό 'Εγώ πρέπει νά έκτοπίσει τό Τί (= Αὐτό, 'Εκεῖνο, "Ιντ), σελ. 107. Βλ. καί Λακάν Ecrits I, Seuil, σελ. 227.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΘΕΩΡΙΑ

VI

ΑΠ' ΤΟΝ ΥΠΝΩΤΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

«Δέν δικαιούμαι ἐγώ τόν ἔπαινο γιά τήν ἀνακάλυψη τῆς ψυχανάλυσης», ἐπαναλαμβάνει συχνά ὁ Φρόυντ. «Ἡ τιμή ἀνήκει στόν δόκτορα Μπρόυερ».¹ Κι ἡ εὐγνωμοσύνη γιά τόν πρεσβύτερο συνεργάτη του στίς «Μελέτες γιά τήν ὕστερία» (1895), τόσο ἔπεισε, φαίνεται, τό κοινό, ὥστε ἡ ἱστορία ἔχει πιά συνδέσει τή γέννηση τῆς ψυχανάλυσης μέ τό ὄνομα καί τήν ὕστερία τῆς "Αννας Ο. πού ἦταν ἀσθενής τοῦ... Μπρόυερ κι ὄχι τοῦ Φρόυντ!

Τά 'παν κι ἄλλοι, ἄς τό ξαναπῶ κι ἐγώ τό χιλιοεπιωμένο ἐπεισόδιο τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐποποιίας. Βρισκόμαστε στή Βιέννη, τό 1880-82. Ἡ ἀσθενής τοῦ Μπρόυερ, "Αννα Ο., ἐτῶν 21, ἔξυπνη κι ἐλκυστική, ἔπασχε ἀπό παράλυση τῶν δεξιῶν ἄκρων, ὀπτικές διαλείψεις, ὕδροφοβία, εἶχε λησμονήσει τή μητρική της γλώσσα, τά γερμανικά, καί μιλοῦσε μόνο ἐγγλέζικα. Τά συμπτώματα αὐτά καί μερικά ἄλλα πρωτοπαρουσιάστηκαν τήν ἐποχή πού ὁ πατέρας της εἶχε ἀρρωστήσει σοβαρά καί χρειάστηκε νά τόν περιποιηθεῖ νύχτα-μέρα, ὥσπου πέθανε, λίγο ἀργότερα.

Ὁ Μπρόυερ, ἀντίθετα ἀπ' τοὺς ψυχιάτρους τῆς ἐποχῆς πού τό φαίνόμενο τῆς ὕστερίας ἐξόργιζε γιατί δέ

μποροῦσαν νά βροῦν καμιά ὀργανική αἰτία, ἔδειξε συμπάθεια στήν πελάτισσά του καί τήν ἄκουσε μέ προσοχή. Τήν ἔβαλε νά τοῦ διηγηθεῖ τί περιστατικά στή ζωή της εἶχαν συνδεθεῖ μέ τήν ἐκδήλωση τῶν συμπτωμάτων καί μερικά ἀπ' αὐτά, κάποια μέρα μετά τή συνομιλία τους, ἄρχισαν νά ὑποχωροῦν.

Τή θεραπεία της ἡ ἴδια ἡ "Αννα Ο. τήν ὀνόμασε ἀγγλικά «talking cure», «λογο-θεραπεία», ἀποκαλύπτοντας ἄθελά της τήν οὐσιαστική διάσταση τῆς γλώσσας στήν ψυχανάλυση, μιὰ πλευρά πού πολύ καιρό ἔμελλε νά μείνει παραγνωρισμένη, ὥσπου τήν ἐπανεφέρε στή θέση της, καίρια κι ἀποφασιστική, ὁ Λακάν. Προσθέτω πῶς τή διάσταση ἐτούτη τή συναντᾶμε πολύ νωρίς στόν Φρόυντ. Τονίζεται ἰδιαίτερα στίς «Μελέτες γιά τήν ὑστερία», συνυφασμένη ὁμως μέ τή συναισθηματική ψυχική ποιότητα (Affekt). Οἱ δύο συγγραφεῖς λένε: «Στή γλώσσα ὁ ἄνθρωπος βρίσκει ἓνα ὑποκατάστατο τῆς πράξης καί χάρη σ' αὐτό τό συναίσθημα μπορεῖ ν' ἀποδεσμευθεῖ (ab-reagiert), δηλαδή νά βιωθεῖ ἀκριβῶς ὅπως τότε πού συνέβη τό τραυματικό γεγονός, μέ τόν ἴδιο τρόπο».²

Τίς ἀναμνήσεις τῶν τραυματικῶν σκηνῶν ὁ Μπρόυερ ἔβαλε τήν ἄρρωση νά τίς ἐπαναλάβει, ἀφοῦ τήν ὑπνώτισε καί πέτυχε πάλι ἱκανοποιητικά ἀποτελέσματα. Ἐφάρμοσε λοιπόν τή μέθοδο καί σ' ἄλλους ἀσθενεῖς καί τήν ὀνόμασε «καθαρκτική», μέ τήν ἔννοια πού χρησιμοποιοῖ τόν ὄρο «κάθαρση» ὁ Ἀριστοτέλης στήν «Ποιητική» του, γιά νά ὀρίσει τήν τραγωδία, σά συστατικό της στοιχεῖο. *Κάθαρση* τῶν παθῶν, δηλαδή ἐξαγνισμός, πλύση, ἀπολύμανση, λύτρωση.³

Τί προκύπτει ἀπ' τή νέα πρόσβαση τῆς ψυχιατρικῆς συνοψίζεται στίς «Μελέτες γιά τήν ὑστερία», κεφάλαιο

πρώτο: «Οἱ ὑστερικοί πάσχουν ἀπό ἀναμνήσεις».⁴

Ὡστόσο, ὁ τρόπος πού τέλειωσε ἡ θεραπεία τῆς "Αννας Ο. δείχνει καί τά ὅρια τοῦ ὑπνωτισμοῦ καί τῆς καθαρκτικῆς μεθόδου. Πράγματι ὁ Μπρόουερ, χωρίς νά τό περιμένει, βρέθηκε ξαφνικά μπρός στήν ἐρωτική «μεταβίβαση» τῆς πελάτισσάς του πρὸς τό γιατρό της. Κι ἀντί νά τό θεωρήσει σάν ἀναγκαῖο νοσογραφικό στοιχεῖο τῆς ὑστερίας, ἀντί νά βρεῖ ἐκεῖ τήν ἐπαλήθευση τῆς σεξουαλικῆς αἰτιολογίας τῶν νευρώσεων (πού δέν τή δέχτηκε ποτέ, γι' αὐτό κι οὔτε λέξη δέ βρίσκουμε στό ἔργο του, ὅπως δέν ἀναφέρεται κι ἡ παιδική σεξουαλικότητα), ἀντίς γι' αὐτό προτίμησε νά παραιτηθεῖ ἀπ' τήν ὅλη ὑπόθεση χωρίς νά πεῖ λέξη στόν Φρόυντ. Κι ἔτσι μέ τήν ἀποσιώπηση καθυστέρησε καμιά δεκαριά χρόνια τή γέννηση τῆς ψυχανάλυσης.⁵ Ὁ Jones πάλι, στή μεγάλη βιογραφία τοῦ Φρόυντ,⁶ μιλάει γιά μιάν «ἀντιμεταβίβαση» τοῦ Μπρόουερ, θετική φυσικά, πρὸς τήν "Αννα Ο. πού εἶχε ἀρχίσει νά τοῦ δημιουργεῖ συζυγικές περιπλοκές. Ὅπως δὲ ποτε διέκοψε τή θεραπεία, μ' ἀποτελέσματα ἀρκετά σημαντικά, ἀφοῦ ἡ Μπέρτα Πάπενχαϊμ (ἔτσι λεγόταν στήν πραγματικότητα ἡ "Αννα Ο.), φίλη τῆς οἰκογένειας Φρόυντ, ἔζησε μιὰ ζωὴ περίπου ὁμαλή, ἀσχολήθηκε μέ τό φεμινιστικό κίνημα καί πέθανε 77 χρονῶ τό 1936.

Ἐνῶ συνέβαιναν ἐτοῦτα στή Βιέννη, ὁ ψυχίατρος Σαρκό στό Παρίσι, στό νοσοκομεῖο τῆς Σαλπετριέρ (ὅπου ὁ Φρόυντ παρακολουθοῦσε τά μαθήματά του τό 1885-86, μετὰ τίς σπουδές του κι ὕστερα μετάφρασε τό

ἔργο του γερμανικά), ὁ Σαρκό εἶχε καταλήξει κι αὐτός σ' ἀνάλογα συμπεράσματα. Εἶχε κατορθώσει νά προκαλέσει μέ ὑπνωτισμό ὑστερικά συμπτώματα, παράλυση, τρεμούλιασμα, συσπάσεις κ.λπ., δηλ. εἶχε ἔμμεσα ἀποδείξει πὼς ἡ ὑστερία δέν ἦταν ἄρρώστια ἀποκλειστικά γυναικεία (τῆς «ύστερας», τῆς μητέρας), ἀλλὰ μποροῦσε νά ἐκδηλωθεῖ καί σέ ἄντρες. "Εἴτσι ἀνοίγε πιά ὁ δρόμος γιά μιὰ ψυχο-θεραπευτική πρόσβαση τῆς ὑστερίας. Περιττό νά προσθέσω πὼς θεραπεία δέ σημαίνει ἀναγκαία γιατρία, μά βελτίωση, γιά τήν ἀκρίβεια προσπάθεια γιά βελτίωση.

"Ομως, κι ἂν ἀκόμα δεχτοῦμε πὼς οἱ ὑστερικοί (-ές) πάσχουν ἀπό ἀναμνήσεις, ἀπό ψυχικά τραύματα, προκύπτει τό ἄλλο ἐρώτημα: γιατί καί πὼς εἶχαν λησμονηθεῖ ἐκεῖνα τά δυσάρεστα, παθογόνα συναισθήματα; Τί εἶχανε γίνει;

Προσπαθώντας νά βρεῖ κάποια λύση στήν ἀπορία του ὁ Φρόυντ θυμήθηκε κάτι πού τοῦ 'χε κάνει ζωνρή ἐντύπωση τόν καιρό πού παρακολουθοῦσε στό Νανσύ τίς ἐργασίες πάνω στόν ὑπνωτισμό δυό Γάλλων γιαιτρῶν, τοῦ Bernheim καί τοῦ Liebault, τῆς λεγόμενης «σχολῆς τοῦ Νανσύ», τό 1889. Εἶχε παρατηρήσει τότε πὼς ὅταν οἱ ἄρρωστοι συνέρχονταν ἀπ' τήν ὑπνωση, θυμόνταν πολύ καλά τί εἶχαν κάνει πρίν. "Αρα οἱ ἀναμνήσεις τους κάπου ἔπρεπε νά 'χαν καταχωρηθεῖ, σ' ἓναν τόπο ἄλλο ἔξω ἀπ' τή συνείδηση. Θά 'ταν, σίγουρα δυσάρεστες, ὥστε γιά νά συνειδητοποιηθοῦν, ἔπρεπε πρῶτα νά ὑποχωρήσει ἡ ἀντίσταση τοῦ ἄρρωστου, μιὰ δύναμη πού ἀμυνόταν μέσα του. Κάτι τέτοιο ὅμως ἦταν ἀσυμβίβαστο μέ τόν ὑπνωτισμό. "Εκτός τοῦ ὅτι τό θεραπευτικό ἀποτέλεσμα ἦταν ἐφήμερο κι ἐξαφανίζόταν μόλις σταματοῦσε ἡ σχέση μέ τό γιαιτρό, τό

κύριο μειονέκτημα τῆς ὑπνωτικῆς ὑποβολῆς ἦταν τ' ὅτι καταργοῦσε, ἀκριβῶς, τὴν ἀντίσταση τοῦ ἄρρωστου, γιατί ἡ ἐπιβολή τῆς θέλησης τοῦ γιατροῦ σκέπαζε τὴν ἀσυνείδητη δύναμη, τὴν ἔνταση τῆς ἀπώθησης, ἔκρυβε, μ' ἄλλα λόγια, τὸ αἶτιο καὶ τὴν πηγὴ τῆς ἀρρώστιας. Ἡ καθαρκτική μέθοδος πολεμοῦσε τὰ συμπτώματα, τίς παθολογικὲς ἐκδηλώσεις, χωρὶς ν' ἀνατρέχει ὡς τὴ ρίζα τοῦ κακοῦ.

Ποῦ καταλήγουμε; «Παράτησα λοιπόν τὸν ὑπνωτισμό καὶ κράτησα μόνο τὴν ὀριζόντια θέση τοῦ ἄρρωστου πού ξάπλωνε σ' ἓνα κρεβάτι. Κάθισα πίσω ἀπ' τὸ κεφάλι του ὥστε νά μπορῶ νά τόν βλέπω χωρὶς νά μέ βλέπει ἐκεῖνος. Τὴ νέα κατάσταση πραγμάτων ἐπισήμανα ὀνομάζοντας τὴ μέθοδο ἔρευνας καὶ θεραπείας ψυχανάλυση καὶ ὄχι πιά κάθαρση».⁷

Ἡ ψυχανάλυση λοιπόν γεννήθηκε τὴν ἡμέρα πού ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων καὶ οἱ ἐλεύθεροι συνειρμοὶ ἀντικατέστησαν τὴν ὑπνωτικὴ ὑποβολή.

Γιὰ νά παραστήσει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δύο μεθόδους, πάλιν ἐν παραβολαῖς, ὁ Φρόυντ δανείζεται ἀργότερα μιὰν εἰκόνα ἀπ' τὸν Λεονάρντο ντὰ Βίντσι. Ἡ ὑπνωση, λέει, λειτουργεῖ σάν τὴ ζωγραφικὴ, *per via di porre*, προσθέτει ἓνα ὑλικό πάνω σ' ἓν' ἄλλο. Ἐνῶ ἡ ψυχανάλυση ἀφαιρεῖ ἓνα κομμάτι ἀπ' τὸ ὑλικό *per via di levare* καὶ μοιάζει μέ τὴ δουλειά τοῦ γλύπτη πού σκαλίζει τὸ μάρμαρο, τὴν πέτρα ἢ τὸ ξύλο, ἀφαιρώντας ὅ,τι εἶναι ἄχρηστο.⁸

Πῶς ἀκριβῶς συντελεῖται ἡ ἀφαίρεση τοῦ περιττοῦ; Πῶς νά ἐκφράσεις στή γλώσσα τῆς συνείδησης τὴ σκοτεινὴ ἀλχημία τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας, ὅτι

βαθύ κι άκατάληπτο κι όδυνηρό συμβαίνει τήν ώρα εκείνη; «Πώς ν' άποτυπώσω για τήν κατοπινή εύρύτερη άνακοίνωση, τήν ιστορία μιās μακρόχρονης θεραπείας, αυτό τό πρόβλημα άκόμα δέ мүόρεσα νά τό λύσω», όμολογεϊ ό Φρόντ⁹ καί προσθέτει: «Ώστόσο είμαι τής γνώμης πώς ό γιατρός έχει υποχρεώσεις όχι μόνο άπέναντι στόν άρρωστο, μά κι άπέναντι στήν έπιστήμη. Καί τοϋτο σημαίνει, κατά βάθος, υποχρεώσεις άπέναντι πολλών άρρώστων πού πάσχουν άπ' τήν ίδια πάθηση ή άλλων πού мүορεϊ, στό μέλλον, ν' άρρωστήσουν. Ώστε ή δημοσίευση κείνων πού νομίζεις πώς ξέρεις για τά αίτια καί τήν παθολογική δομή τής ύστερίας είναι καθήκον κι ή παράλειψη λιποταξία αίσ-χρή».¹⁰

Τό έπιστημονικό του χρέος ό ίδιος τό έκπλήρωσε μέ τό παραπάνω δημοσιεύοντας πλήθος κείμενα για τήν ψυχαναλυτική τεχνική καί, προπάντων, μιá έκτενή περιγραφή πέντε κλασικών περιπτώσεων. Είναι οί εξής:

1) 'Η περίπτωση τής Ντόρας, άπόσπασμα άπό μιá ψυχανάλυση ύστερίας, 1905.¹¹

2) 'Ο μικρός Χάνς, άνάλυση μιās φοβίας σ' ένα άγοράκι πέντε έτών, 1909.¹²

3) 'Ο άνθρωπος μέ τά ποντίκια, παρατηρήσεις πάνω σέ μιá ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση, 1909.¹³

4) 'Ο πρόεδρος Σρέμπερ, ψυχαναλυτικές παρατηρήσεις πάνω στήν αύτοβιογραφία ενός παρανοϊακοϋ, 1911.¹⁴

5) 'Ο λυκάνθρωπος, άπόσπασμα άπ' τήν ιστορία μιās παιδικής νεύρωσης, 1918.¹⁵

'Απ' τούς πέντε, οί τρεϊς μόνο ήταν άναλυόμενοι τοϋ Φρόντ, ή Ντόρα, ό άνθρωπος μέ τά ποντίκια κι ό λυκάνθρωπος, πού παρουσιάζονται κι οί τρεϊς μέ ψευδώνυμο για λόγους αύτονόητους. 'Ο μικρός Χάνς ψυχα-

ναλύθηκε απ' τόν πατέρα του, όσο για τόν πρόεδρο Σρέμπερ δημοσίευσε τό 1902 τ' «'Απομνημονεύματά» του (= τήν ιστορία ενός νευροπαθοῦς, σέ πρώτο πρόσωπο), πού ὁ Φρόντ διάβασε μερικά χρόνια ἀργότερα. Τοῦ 'καμαν βαθύτατη ἐντύπωση κι ἔτσι, χάρη σέ μιὰ σπάνια μαρτυρία, μπόρεσε νά μελετήσῃ τήν παρανοϊκή ψύχωση ἔμμεσα, μιὰ καί δέν προσφέρεται κατ' ἀρχήν στήν ἀναλυτική θεραπεία. Γενικά, ἡ κάθε περίπτωση τοῦ 'δωσε τήν εὐκαιρία νά ἐμβαθύνει τοῦτο ἡ ἐκεῖνο τό σημεῖο στή θεωρία τοῦ ἀσυνείδητου καί νά στερεώσῃ τήν ἀλληλεξάρτηση μεταψυχολογίας καί θεραπείας, ἐγκαινιάζοντας, ὅπως εἶπα στήν εἰσαγωγή, μιὰ νέα πρωταρχία ἐνός ἄλλου πραχτικοῦ λόγου.

Ἡ «περίπτωση Ντόρας» δημοσιεύτηκε πέντε χρόνια μετά τήν θεραπεία της. Δύο παράγοντες ἐδῶ εὐνόησαν ιδιαίτερα καί τή σύνταξη καί τήν ἐκδοση τοῦ κειμένου. Πρῶτα-πρῶτα ἡ σύντομη διάρκεια τῆς ἀνάλυσης, 11 βδομάδες ὅλες-ὅλες, τό τελευταῖο τρίμηνο τοῦ 1899, κι ἔπειτα τ' ὅτι στηρίχτηκε σέ δύο βασικά ὄνειρα. Ἡ δημοσίευση εἶχε καί τόν πρόσθετο σκοπό ν' ἀποδείξῃ, συμπληρώνοντας τήν «Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων», πῶς ἡ σεξουαλικότητα εἶναι ὄντως ἡ κινητήρια δύναμη καί οὐσία τῶν νοσηρῶν συμπτωμάτων, πράγμα πού τό 1905 δέν εἶναι ἀκόμα γενικά παραδεκτό, κάθε ἄλλο.

Ἡ ἄρρωστη ἔπασχε ἀπό μιὰ ὑστερία μέτριας σοβαρότητας πού ἐκδηλωνόταν μ' ἓνα νευρικό βήχα, δύσπνοια, ἀφασία, καταθλιπτικές φάσεις.

Ἡ ἀνάλυση τῶν δύο ὀνείρων ἔδειξε τόν ἀσυνείδητο ἔρωτα τῆς Ντόρας καί πρὸς τόν πατέρα της καί πρὸς ἓνα φιλικό του ζευγάρι, τόν κύριο καί τήν κυρία Χ. Ἡ κυρία ἦταν ἐρωμένη τοῦ πατέρα κι ὁ κύριος Κ. εἶχε

κάνει κι αυτός προτάσεις στη Ντόρα, πού τίς είχε αποκρούσει βίαια μ' ένα χαστούκι.

Γιατί απέτυχε ή ανάλυση; Οί λόγοι καί πολλαπλοί είναι καί διαφωτιστικοί. Πρῶτα-πρῶτα τή διέκοψε άπρόοπτα καί ξαφνικά ή ἴδια ή Ντόρα. "Όταν στίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1899 παρουσιάστηκε τή συνηθισμένη ὥρα τῆς επίσκεψης, δήλωσε πώς ἔρχεται γιά τελευταία φορά καί πράγματι δέν ξαναπάτησε. "Υστερα τό αὐτοκριτικό πνεῦμα τοῦ Φρόντ διακρίνει καί μιá ἄλλη αἰτία: «Δέν κατόρθωσα, λέει, νά ἐλέγξω καί νά κατευθύνω ἐγκαίρως τή μεταβίβαση, ὥστε νά τή χρησιμοποięσω στήν πορεία τῆς ψυχανάλυσης».¹⁶ Ἡ Ντόρα, λοιπόν, ἀντί νά ἐκφράσει μέ τό λόγο τίς φαντασιώσεις της, στό πλαίσιο τῆς θεραπείας, τίς ἐξέφρασε μέ ἔργα, τίς ἐφάρμοσε στή δράση: μέ τό νά διακόψει τήν ανάλυση ἐκδικήθηκε τόν κ. Κ. δίνοντας τό χαστούκι στόν Φρόντ. "Αλλωστε, ὅπως κι ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει γενικά, μέ τή θηλυκιά του πελατεία ή μεταβίβαση ἦταν κατά κανόνα ἀποτυχημένη.¹⁷ Ἐνῶ ἀντίθετα ἦταν πió στέρεη κι ἀποτελεσματικῇ μέ γυναῖκες ψυχαναλύτριες σάν τήν "Ελεν Ντόυτς κι ἄλλες, γι' αὐτό καί μπόρεσαν νά μελετήσουν καλύτερα τήν προοιδιπόδεια φάση τῆς γυναικάς.

Τώρα, τό στοιχεῖο ἐτοῦτο συνδέεται μ' ένα τρίτο λόγο ἀποτυχίας, πού ὁ Φρόντ ὁμολογεῖ πολύ ἀργότερα, στή νέα ἐκδοση τῆς «Ντόρας», τό 1923. Γράφει, λοιπόν, σέ ὑποσημείωση: «"Όσο περνάει ὁ καιρός ἀπό τότε πού τέλειωσα τή θεραπεία ἐκείνη, τόσο ἐνισχύεται μέσα μου ή βεβαιότητα πώς τό τεχνικό μου λάθος ἦταν ή ἐξῆς παράλειψη: δέ μπόρεσα νά μαντέψω ἐγκαίρως καί ν' ἀνακοινώσω στήν ἄρρωστη πώς ὁ ὁμοφυλοφιλικός της ἔρωτας γιά τήν κυρία Κ. ἦταν ή ἰσχυρότερη

άσυνείδητη τάση της. "Επρεπε νά τό 'χα μαντέψει".¹⁸

Πέστε μου πόσοι αναλυτές, σήμερα, έχουν τό θάρρος καί τήν έντιμότητα ν' άναγνωρίσουν δημόσια τά λάθη τους;

Ή περίπτωση τοῦ μικροῦ Χάνς, πού εἶχε ψυχαναλυθεῖ ἀπ' τόν ἴδιο τόν πατέρα του, πελάτη κι ὁπαδό τοῦ Φρόυντ, ἐπαλήθευσε στήν πράξη τή θεωρία τῆς παιδικῆς σεξουαλικότητος τοῦ 1905 πού ὁ Φρόυντ εἶχε διατυπώσει τότε, ἄν θυμᾶστε, σάν ἀπλή ὑπόθεση, ξεκινώντας ἀπ' τήν πείρα ἐνήλικων νευρωτικῶν. Κι ἄνοιξε, ἐπίσης, τό δρόμο στήν ἀνάλυση, εἰδικά, τῶν παιδιῶν, πού τόση ἀνάπτυξη ἔμελλε νά πάρει κατόπι.

Ποιοί ἦταν ἐδῶ τό πρόβλημα; Ὁ μικρός Χάνς, ἐτῶν 5, ἔπασχε ἀπό ζωοφοβία. Δέν ἤθελε νά βγεῖ ἔξω γιά νά μὴν τόν δαγκώσει τό ἄλογο. Ἡ ἀρρώστια ἐκδηλώθηκε ὅταν ἦταν τρισήμισι ἐτῶν, ἀμέσως μετὰ τή γέννηση τῆς μικρῆς του ἀδελφῆς. Ὁ πατέρας του, παρ' ὅλο πού ἦταν ὁ ἴδιος κεντρικό στοιχεῖο στό οἰδιπόδειο τοῦ γιου του, ἄρα ἀκατάλληλος ἀπό ἀποψη δεοντολογίας, κατόρθωσε, παρὰ τή σχετική ἀντένδειξη, συνομιλώντας κάθε μέρα μέ τόν Χάνς νά τόν ἀπαλλάξει ἀπ' τό ἄγχος του. Ὁ ἴδιος ὁ Φρόυντ μόνο μιά φορά εἶδε τό μικρό κι ἔγραψε τό ἄρθρο του μέ βάση τίς σημειώσεις τοῦ πατέρα. "Ὅταν ἀργότερα, τό 1922, ξαναεῖδε τόν Χάνς, μεγάλο πιά, βρέθηκε μπροστά σ' ἓνα ὑγιέστατο παλικάρι πού εἶχε ξεχάσει καί τήν παλιά του ἀρρώστια καί τήν ψυχανάλυση. Ἡ θεραπεία, δηλαδή, ἀντί νά διαλύσει τήν παιδική ἀμνησία, εἶχε, ἀντίθετα, ὑποταχθεῖ στούς μηχανισμούς της, εἶχε λησμονηθεῖ.

‘Ο τρίτος ἄρρωστος, ὁ ἄνθρωπος - μέ - τά - ποντίκια, πού ἀναλύθηκε ἀπ’ τόν Φρόντ ἐπὶ 11 μῆνες, μέ ἄριστα ἀποτελέσματα, ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπ’ τὴν κεντρικὴ του φαντασίωση: ἔβλεπε διαρκῶς μπροστά του ἕνα ἀσιατικό βασανιστήριο, ὅπου ὁ κατάδικος, δεμένος, δεχόταν στὰ ὀπίσθια ἕνα δοχεῖο γεμάτο ποντίκια πού τρύπωναν στὸν πρωκτό του. Ἐπρόκειτο γιὰ ἰδιοψυχαναγκαστικὴ νεύρωση (Zwangsneurose, nevrose obsessionnelle) μέ πλῆθος ἔμμονες ιδέες πού τὸν βασάνιζαν καὶ προπάντων τὴν ιδέα τῆς αὐτοκτονίας.

Κι ἐδῶ πάλι ὁ Φρόντ, μ’ ἀφορμὴ τὴν ψυχαναγκαστικὴ ἰδεοληψία πού προσφέρεται καλύτερα ἀπ’ τὴν ὑστερία γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἀσυνείδητου, θίγει ὀρισμένα γενικότερα σημεῖα θεωρίας. Πρώτη διαπίστωση, λόγου χάρη, ὁ ἄρρωστος πάσχει στὴν καθημερινή του ζωὴ ἀπὸ διαρκὴ ἀβεβαιότητα κι ἀμφιβολία. Γιατί; Πῶς ἐξηγεῖται; Εἶναι ἐπειδὴ τὰ συμπτώματα αὐτὰ ἐκφράζουν συμβολικὰ τὴν ἀμφιθυμία του, τὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν ἔρωτα καὶ στοῦ μίσος. Κι ἐπειδὴ ἡ ἀμφιβολία πρέπει ὅπωςδὴποτε κάπου νὰ καταλήξει, νὰ βρεῖ κάποια διέξοδο κι ἐκτόνωση, ἀπὸ κεῖ προκύπτει ὁ δεύτερος χαρακτήρας τῆς νεύρωσης, ὁ ψυχαναγκασμός, δηλαδή ἡ ἐπιταχτικὴ, τυραννικὴ ἀνάγκη γιὰ τὸν ἄρρωστο νὰ ἐκτελέσει ὀρισμένες πράξεις, στὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά ποντίκια ν’ ἀνοίξει τίς φλέβες του. Τέλος, ὁ τρίτος συναφὴς χαρακτήρας πού παρατηρεῖται, εἶναι ἡ δεισιδαιμονία, ἡ προληπτικὴ διάθεση, δηλ. ἡ πεποίθηση τοῦ ψυχοπαθοῦς πὼς ἀρκεῖ νὰ βάλει κάτι μέ τό νοῦ του, ὅποιοδὴποτε σενάριο, γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἀμέσως.

Ἀργότερα, στό «Τοτέμ καὶ Ταμπού», τὴν παντοδυναμία αὐτῇ τῶν ιδεῶν ὁ Φρόντ τὴ θεωρεῖ σὰν κατάλοι-

πο καί πυρήνα τῆς πρωτόγονης, τοτεμικῆς μαγείας καί τῆς πρωτόγονης νοοτροπίας πού ἐπιζεῖ στό ἀσυνείδητο τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου κι εἰδικά τῆς ιδεοληπτικῆς, ψυχαναγκαστικῆς νεύρωσης.

Ἡ τέταρτη περίπτωση εἶναι τοῦ Παύλου-Δανιήλ Σρέμπερ, προέδρου τοῦ σαξωνικοῦ ἐφετείου. Εἶχε νοσηλευτεῖ γιά πρώτη φορά τό 1884 ἐπὶ 6 μῆνες γιά σοβαρὴ ὑποχονδρία ἀπ' τόν ψυχίατρο Φλέχσιγκ. «Κι ἀφοῦ θεραπεύτηκα ἀπ' τὴν πρώτη μου ἀρρώστια, διηγεῖται στ' Ἀπομνημονεύματά του, ἔζησα μέ τὴ γυναῖκα μου εὐτυχέστατα, σέ γενικὲς γραμμές». Ὅμως τό 1893 παρουσιάστηκε πάλι μιὰ ὑποτροπὴ, παρανοϊκῆς φύσης, μέ παραλήρημα καταδίωξης κι αὐτὴ τὴ φορά ἀναγκάστηκε νά περάσει 6 χρόνια σέ ψυχιατρικὴ κλινική. Φανταζόταν τόν ἑαυτό του κατατρεγμένο καί ἀπ' τόν γιατρό Φλέχσιγκ κι ἀπ' τόν ἴδιο τό Θεό, πού μιλάει, βεβαίως ὁ Σρέμπερ, τὴν «πρωταρχικὴ» γλῶσσα, «κάτι γερμανικὰ λίγο ἀρχαῖζοντα μὲν, ἀλλὰ εὐρωστα». Ἀπὸ δῶ πῆρε ὁ Φρόντ τόν ὄρο «πρωταρχικὴ γλῶσσα» (Ursprache ἢ Grundsprache) γιά νά χαρακτηρίσει τὴ γλῶσσα τοῦ ἀσυνείδητου. Τό παραλήρημα καταδίωξης κι ἡ μεγαλομανία τοῦ Σρέμπερ εἶχανε δυό πόλους, δυό κεντρικὰ θέματα: τὴ μεταμόρφωσή του σέ γυναῖκα καί τὴν ἀποστολὴ πού εἶχε τάξει στὸν ἑαυτό του νά γίνεи Σωτήρας καί Λυτρωτῆς τοῦ κόσμου, γιατί ἦταν Θεοῦ θέλημα...

Μέ βάση, λοιπόν, τὴ μαρτυρία τοῦ προέδρου Σρέμπερ, πού εἶναι καί λογοτεχνικό κείμενο ἀξιόλογο, ὁ Φρόντ προσπάθησε νά ξεχωρίσει τοὺς ἀσυνείδητους μηχανισμούς τῆς παράνοιας. Πολύ σύντομα, μπορούμε

νά ποῦμε ὅτι: 1) Τό παραλήρημα καταδίωξης δέν εἶναι παρὰ μιά ἄμυνα τοῦ Σρέμπερ κατὰ τῆς ὁμοφυλοφιλίας του πού ἐκδηλώνεται μέ τήν ἔντονη μεταβίβαση στό πρόσωπο τοῦ γιατροῦ Φλέχσιγκ («Δέν τόν ἀγαπῶ, τόν μισῶ. Τόν μισῶ ἐπειδὴ μέ καταδιώκει»). 2) Ἡ μεγαλομανία προέρχεται ἀπ' τή ναρκισσική λίμπιντο πού ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπ' ὅλα τ' ἀντικείμενα καί κατακλύζει τό Ἑγώ. Τέλος, 3) τό παραλήρημα τῆς μεγαλομανίας δέν εἶναι μονάχα σύμπτωμα νοσηρό, ἀλλ' ἐπίσης — καί προπάντων — μιά ἀπόπειρα «λεκτικότητας» (Verbalität), δηλ. ἔκφρασης τοῦ ἀσυνείδητου μέ λόγια, εἶναι μιά πρώτη προσπάθεια ἵασης.

Μένει ἡ περίπτωση τοῦ λυκάνθρωπου. Ἡ ἱστορία τῆς θεραπείας του εἶναι ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα γιὰ τήν ἔρευνα τοῦ ἀσυνείδητου μέ τό ἱστορικό τῆς ἀρρώστιας του. Ἀπ' τό 1910 ὡς τό 1914 εἶχε ψυχαναλυθεῖ ἀπ' τόν Φρόυντ γιὰ μιά σοβαρή νεύρωση πού τόν εἶχε ἀχρηστέψει καί τοῦ ἔχε κάνει τό βίο ἀβίωτο, ἐπειδὴ κάποια παιδική ὑστερική κατάσταση, μιά ζωοφοβία, εἶχε ἐξελιχθεῖ σέ ἰδιοψυχαναγκαστική νεύρωση. Τό κείμενο τοῦ Φρόυντ μόνο στήν παιδική πάθηση ἀναφέρεται. Ἐπὶ τέσσερα ὁλόκληρα χρόνια δέν εἶχε κατορθώσει νά ὑπερνικήσει τήν ἀντίσταση τοῦ πελάτη του, ὥσπου τόν τέταρτο χρόνο ἀποφάσισε νά τοῦ ὀρίσει μιάν ἡμερομηνία, μιά τακτὴ προθεσμία πού θά τερμάτιζε τήν θεραπεία. Τοῦ δήλωσε λοιπόν πῶς τόν Ἰούλιο τοῦ 1914 ἡ ἀνάλυση θά τέλειωνε ὀριστικά. Καί κάτω ἀπ' τήν πίεση τοῦ χρονικοῦ ὅριου, νά πού ἡ ἀντίσταση ὑποχώρησε κι ὁ ἀναλύων μπόρεσε ἐπιτέλους νά μιλήσει ἐλεύθερα καί ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τίς ἀπωθήσεις πού τόν

τυραννοῦσαν. Μέσα στό ὕλικο πού φανερώθηκε ἔτσι ἄξαφνα ἦταν καί τὸνειρο τῶν λύκων, ἀπ' ὅπου ὁ πελάτης πῆρε τὸνομα, ἓνα ὄνειρο ὅλο ἄγχος πού 'χε δεῖ ὅταν ἦταν τεσσάρων ἐτῶν: τό παράθυρο τοῦ δωματίου ἀνοιγε μόνο του καί σ' ἓνα δέντρο τῆς αὐλῆς βρῖσκονταν σκαρφαλωμένοι 6-7 ἄσπροι λύκοι.

Τό 1914, ὕστερ' ἀπό πολύ αἰσθητή βελτίωση τῆς ψυχικῆς του κατάστασης, ὁ πελάτης ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του, στή Ρωσία, ὅπου, μετά τήν ὀχτωβριανή ἐπανάσταση, ἔχασε τήν περιουσία του, μιά λαμπρή κοινωνική θέση κι ἀντέδρασε σ' ὅλα τά χτυπήματα μέ τόν πιό ψύχραιμο, τόν πιό ἰσορροπημένο τρόπο, σάν νά 'χε ἱκανοποιήσει — ἐπιτέλους — κάποιον ἀσυνείδητο συναίσθημα ἐνοχῆς του. "Ἐξῆσε λοιπόν κανονικότητα στή Βιέννη ὡς τή στιγμή πού ἐκδηλώθηκε μιά ἄλλη ἀρρώστια, τό 1926, ψυχωτικῆς μορφῆς αὐτή τή φορά, κι ἀνέλαβε νά τή θεραπεύσει μιά μαθήτρια τοῦ Φρόυντ, ἡ Ρούθ Μάκ Μπrounsβίκ.

Κι ὅλ' αὐτά δέν ἐμπόδισαν τό λυκάνθρωπο νά ζήσει ὡς τά βαθιά γερατειά του καί νά δίνει πληροφορίες πολῦτιμες, ἀπό πρῶτο χέρι, γιά τόν Φρόυντ καί τούς ψυχαναλυτικούς κύκλους τῆς Βιέννης. Λεγότανε Serguei Constantinovitch Pankejeff καί πέθανε τό 1979 σέ ἡλικία 92 ἐτῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., X, *Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ ψυχαναλυτικοῦ κινήματος* (1914), σελ. 44, XIV, *Αὐτοβιογραφία* (1925), σελ. 46.

2. G.W., I, *Μελέτες γιά τήν ὑστερία*, σελ. 87. Προτίμησα τόν ὄρο «ἀποδέσμευση» γιά τό Ab-reaktion τοῦ πρωτότυπου γιατί μοῦ φάνηκε πιό εὐχρηστος κι ἐκφραστικός ἀπ' τήν «ἀναβίωση», τήν «ἀπολύτρωση», τήν «ἀπελευθέρωση», «ἀπ-αντίδραση», «ἐξ-αντί-δραση» κ.λπ.

3. Ἀριστοτέλους *Ποιητική*, 1449 β, 28: «Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένη λόγῳ, χωρὶς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν».

4. G.W., I, *Μελέτες γιὰ τὴν ὕστερία*, σελ. 86, VIII, *Ἡ ψυχανάλυση*, 1ο μάθημα, σελ. 11.

5. G.W., X, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ψυχαναλυτικοῦ κινήματος* (1914) σελ. 44-51, XIV, *Αὐτοβιογραφία* (1925), σελ. 43-48.

6. Ἔρνεστ Τζόουνς, *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Φρόυντ*, 1ος τόμος, 1856-1900, κεφ. 11 «Ὁ Μπρόνερ κι ὁ Φρόυντ».

7. G.W., XIV, *Αὐτοβιογραφία*, σελ. 56.

8. G.W., V, *Ἡ ψυχοθεραπεία*, σελ. 17. Porre, ἀρχαῖζουσα μορφή τοῦ ponere, θέτω.

9. G.W., V, *Ἡ περίπτωση Ντόρας*, ἀπόσπασμα ἀπὸ μιὰν ψυχανάλυση ὕστερίας, σελ. 166.

10. G.W., V, *Ντόρα*, σελ. 164.

11. G.W., V, σελ. 163-315.

12. G.W., VII, σελ. 243-377.

13. G.W., VII, σελ. 381-463.

14. G.W., VIII, σελ. 240-320.

15. G.W., XII, σελ. 29-157. Οἱ πέντε περιπτώσεις ἔχουν συγκεντρωθεῖ σέ χωριστό τόμο, γαλλικά, μέ τὸν τίτλο: «Cinq psychanalyses», P.U.F.

16. G.W., V, *Ντόρα*, σελ. 282.

17. G.W., XIV, *Ἡ θηλυκὴ σεξουαλικότητα*, σελ. 519. "Ὅσο γιὰ τὴ φράση μου «τίς ἐξέφρασε μέ ἔργα, τίς ἐφάρμοσε στὴ δράση» ἀποδίδει, περιφραστικά, τὸ πρωτότυπο «agiren» (= acting out, passage à l'acte). Προτιμότερο θὰ 'ταν «ἐμπρακτὴ ἐφαρμογὴ». Ἄλλες δυνατότητες: ἐνεργὸς δράση, ἐμπρακτὴ ἐκδήλωση, ἔργῳ ἐκδήλωση, πραγμάτωση κ.λπ.

18. G.W., V, *Ντόρα*, σελ. 284 ὑποσημείωση.

VII

Η ΠΡΩΤΗ ΤΟΠΙΚΗ

Τά θέματα πού θίξαμε ὡς τώρα — τὸνειρο, τὸ οἰδιπόδειο, ἡ νεύρωση κ.λπ. — ἦταν μᾶλλον ὑπόθεση τῆς ψυχαναλυτικῆς πρακτικῆς, ὄχι ἀποκλειστικῆ, βέβαια, κάθε ἄλλο. Κεῖνο πού θά 'θελα νά δείξω τώρα ἀπό δῶ καί στοῦ ἐξῆς, σέ πολύ ἀδρές γραμμές, εἶν' ἡ ἐξέλιξη τῆς θεωρίας μέσ' ἀπό τίς τρεῖς κυριότερες φάσεις της.

Τό ἀρχικό στάδιο τό ἐπισημαίνουν τὰ κείμενα τῆς λεγόμενης πρώτης τοπικῆς:

1) Σχέδιο γιά μιάν ἐπιστημονική ψυχολογία (χειρόγραφο τοῦ 1895).

2) Τό 7ο καί τελευταῖο κεφάλαιο ἀπ' τήν «Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων».

3) «Σκέψεις γιά τίς δύο ἀρχές τοῦ ψυχικοῦ μας γίγνεσθαι» (1911).

Δεύτερη ἀποφασιστική καμπή χαράζει ἡ ἀνακάλυψη τῆς ναρκισσικῆς λίμπιντο. Οἱ ἀναγκαῖες ἀναφορές, ἐδῶ, εἶναι ἀκριβῶς τό ἄρθρο «Γιά τήν Εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ» (1914) καί ἡ «Μεταψυχολογία» τοῦ 1915 (5 ἄρθρα, βλ. ἐπ. κεφάλαιο).

Ὅσο γιά τήν τρίτη καί τελευταία φάση τῆς φρουδιανῆς πορείας, ἐγκαινιάζεται μέ τήν ἀνακάλυψη τῶν

ἐνστίχτων θανάτου σ' ἓνα βασικό, βασικότατο ἔργο, «Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς» (1920) καί συνεχίζεται στα κείμενα τῆς τελευταίας τοπικῆς.

Περὶ τὸ νά προσθέσω πῶς πρόκειται γιὰ στατική, σχηματική διαίρεση μιᾶς διαδρομῆς πού τό νόημά της εἶν' ἡ ἐσωτερική της προβληματική, ἡ κινητήρια δύναμή της.

Ὁ προβληματισμός τοῦ Φρόυντ γιὰ τό ἐπιστημονικό θεμέλιο καί τό λογικό κύρος τῆς ψυχανάλυσης ἀποκρυσταλλώνεται τήν ἴδια χρονιά πού δημοσιεύει μέ τόν Μπρόυερ τίς «Μελέτες γιὰ τήν ὑστερία», σ' ἓνα χειρόγραφο «Σχέδιο γιὰ μιάν ἐπιστημονική ψυχολογία». (Τόν τίτλο τόν ἔδωσαν ἀργότερα οἱ ἐκδότες).¹

Ἡδη, ἀπ' τίς πρῶτες γραμμές μαθαίνουμε τήν κεντρική του ἰδέα: «Σ' αὐτό τό σχέδιο προσπάθησα νά ἐντάξω τήν ψυχολογία στό χῶρο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τουτέστι νά παραστήσω τίς ψυχικές διαδικασίες σάν καταστάσεις προσδιορισμένες ποσοτικά ἀπό ὕλικά μόρια εὐδιάκριτα, γιὰ νά τίς κάνω προφανεῖς κι ἀναμφισβήτητες. Δυό εἶναι οἱ βασικές ἰδέες τοῦ σχεδίου:

1) "Ὅ,τι χωρίζει τήν κίνηση ἀπ' τήν ἀκίνησία εἶναι στοιχεῖο ποσοτικό στήν ὕφή του. Ἡ ποσότητα διέπεται ἀπό τούς γενικούς νόμους τῆς κίνησης.

2) Τά ἐν λόγω ὕλικά μόρια εἶναι τά νευρόνια».²

Ὡστε γιὰ ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ ψυχολογία σά γνήσια ἐπιστήμη, θεμελιωμένη, πρέπει νά προσαρμοστεῖ στό πρότυπο τῆς Φυσικῆς. Μιά τέτοια προσήλωση στόν κλασικό ματεριαλισμό, μποροῦμε, βέβαια, νά τήν ἀπορρίψουμε σάν ἄχρηστο κι ἀμελητέο κατάλοιπο τῆς «ἐπιστημολατρείας» (scientisme) πού χαρακτηρίζει καί τόν

Φρόντ καί τόν 19ο αἰώνα καί νά προτιμήσουμε ἄλλες διαστάσεις τῆς ψυχανάλυσης, ἄλλα ἐπιστημολογικά πρότυπα, φέρ' εἰπεῖν τή στρουκτουραλιστική γλωσσολογία. Κάτι τέτοιο ἔκανε ὁ Λακάν. Μπορεῖ, γιατί ὄχι;

Ἄλλά ἐδῶ θ' ἀνοίξω μιὰ παρένθεση. Ἡ θρησκευτική σχεδόν πίστη στίς Φυσικές Ἐπιστῆμες δέν εἶναι καμιὰ λόξα ἢ ἰδιοτροπία τοῦ Φρόντ. Τό μαθηματικό πρότυπο τῆς Ἀλήθειας, γενικά, ἰσχύει καί γιά τόν Ντεκάρτ καί γιά τόν Κάντ πού κι αὐτός στηρίζεται στά Μαθηματικά καί στή Φυσική τοῦ Νιοῦτον γιά νά θεμελιώσει τή φιλοσοφία στήν «Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου». Ἀφήνω τόν Σπινόζα πού τί ἄλλο ζητάει, τί ἐπιδιώκει; Ν' ἀποδείξει ὀριστικά κι ἀμετάκλητα τή φιλοσοφική ἀλήθεια *more geometrico*, μέ τή γεωμετρία, μέ τ' ἀξιώματα, τά θεωρήματα κ.λπ. Γιά νά μήν πολυλογῶ, ἡ ἀπόλυτη προσήλωση στό πρότυπο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἶναι, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ δυτικοῦ μας Λόγου καί τῆς λαμπρῆς του προέκτασης, τῆς τεχνο-λογίας. Τονίζω πώς στήν ἴδια βάση στηρίζεται κι ἡ στρουκτουραλιστική γλωσσολογία. Γιατί ἡ ἐξίσωση γνώση = μαθηματικά δέν εἶναι ἰδέα χτεσινή, ἔχει περγαμηνές πανάρχαιες κι ἀνάλογους τίτλους εὐγένειας, ἀφοῦ οἱ ρίζες της φτάνουν στήν ἀρχαιοελληνική σκέψη. Ὅταν ὁ Πλάτων, λ.χ. στό «Μένωννα», θέλει ν' ἀποδείξει μέ τή μεσολάβηση τοῦ Σωκράτη πώς ὁ δοῦλος μπορεῖ κάλλιστα κι αὐτός νά ἐξαρθεῖ στό ὕψος τῆς ἐπιστήμης, τί παράδειγμα, τί πεδίο γνώσης διαλέγει; Τό πυθαγόρειο θεώρημα, τή γεωμετρία.

Παρατήρηση ἀρ. 2. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι βεβαιώνουν

οί διάφορες συμβατικές κοινοτοπίες, ὁ 19ος αἰώνας ἔφερε ὅχι τόσο τήν πρόοδο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, πού εἶχε ξεκινήσει ἀπ' τήν Ἀναγέννηση, ὅσο τήν ἀνθιση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, τό ἀνοιγμα νέων πεδίων γνώσης, νέων ἐπιστημονικῶν χώρων, Κοινωνιο- Ἐθνο-Ψυχο- Γλωσσο-λογίας κ.λπ. Τί συνέβη ὁμῶς; Τό παράδειγμα τῆς ψυχανάλυσης εἶναι κατὰ τοῦτο χαρακτηριστικό: ὅλες οἱ νέες (δηλ. οἱ κοινωνικές) ἐπιστῆμες ὁρίστηκαν στή λογική τους δομή, ὅχι σύμφωνα μέ τήν πρωτότυπη, τήν ιδιόμορφη ὕφή τους κι ὑπόσταση, ἀλλά πάντοτε σέ σύνδεση κι ἀναφορά ὑποχρεωτική μέ τήν κρατούσα, τήν καθιερωμένη ἐπιστημολογία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν πού εἶχε δείξει τήν παντοδυναμία της κατοχυρώνοντας θεωρητικά τήν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή φύση καί στούς συνανθρώπους του καί νομιμοποιώντας τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου, τήν ὕλική καί συμβολική βία. Δέ μπορῶ ἐδῶ νά ἐπεκταθῶ περισσότερο σ' αὐτό τό θέμα πού, μετὰ τή σχολή τῆς Φραγκφούρτης, ἔχει κάνει τό δρόμο του στή σύγχρονη συνείδηση.

Σημειῶνω μόνο πῶς ἂν ὁ Φρόυντ ἀκολούθησε κι αὐτός, ὅπως ὅλοι, τήν κοινή ὁδό, τήν πεπατημένη τοῦ δυτικοῦ ρασιοναλισμοῦ καί στηρίχτηκε στά ὑφιστάμενα γνωσιολογικά πρότυπα ἀλήθειας, δέν εἶναι καθόλου περίεργο. Περίεργο εἶναι πῶς δέ μέτρησε τήν ὁλκή, τή διάσταση τῆς ἀνακάλυψής του κι οὔτε ἀντιλήφτηκε πῶς ἡ νέα ἐτούτη ἐπιστήμη τῶν αἰσθημάτων (Affekte), τῆς ψυχικῆς ποιότητας, κλόνιζε τά θεμέλια τῆς γνωσιολογικῆς παράδοσης. "Ἀρα, ἔπρεπε νά δημιουργήσει νέες ἔννοιες κι ἀρχές γνώσης, ποιοτικά διαφορετικές, ἔπρεπε νά πλάσει δικά της, νέα κριτήρια ἐπιστημονικότητας, ν' ἀντλήσει στοιχεῖα ἀπ' τόν ιδιότυπο, ἰδιοσύστατο χῶρο

της για ν' αναπτύξει μιά νέα λογική, όχι μόνο "Αλλη, μά αλλοία, τῆς ποιοτικῆς διαφορᾶς, τῶν αἰσθημάτων, ἀντί νά ὑποταχθεῖ στούς κανόνες ἐνός ταυτολογικοῦ ρασιοναλισμοῦ πού ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἀσυνείδητου ἀκυρώνει.

"Ἐπρεπε. "Ὡσπου νά δεῖ ὅμως τό φῶς ἡ μή ταυτολογική σκέψη καί θεωρία τοῦ μέλλοντος, ὁ Φρόντ στρέφεται πρὸς τή φυσική καί τή βιολογία γιά νά ἐξασφαλίσει τούς ἐπιστημονικούς τίτλους τῆς ψυχανάλυσης.

Οἱ θέσεις του εἶναι σαφέστατες. "Ὅσο καί νά προσπαθοῦμε ν' ἀποκλείσουμε τούς ὅρους καί τίς ἀπόψεις τῆς βιολογίας ἀπ' τήν ψυχαναλυτική ἐργασία, εἶναι φύσει ἀδύνατο ν' ἀποφύγουμε τή χρήση τους στήν περιγραφή τῶν φαινομένων πού μελετᾶμε. Αὐτό συμβαίνει μέ τόν ὅρο «ὄρμη» (Trieb), ἔννοια ὀριακή, κοινή στή βιολογία καί στήν ψυχολογία.³

Καί στό ἄρθρο γιά τόν ναρκισσισμό διαβάζουμε: «"Ὅλες οἱ προσωρινές μας θεωρίες θά πρέπει κάποτε νά στηριχτοῦν σέ βάσεις ὀργανικές... 'Ὁμολογῶ πῶς ὁ ὑποθετικός χωρισμός πού ἔκαμα ἀνάμεσα στίς ὁρμές αὐτοσυντήρησης τοῦ 'Εγώ καί τίς σεξουαλικές, δηλαδή ἡ θεωρία τῆς λίμπιντο, στηρίζεται κατὰ ἓνα ἐλάχιστο μέρος σέ ψυχολογική βάση, κυρίως ὅμως στή βιολογία».⁴

Καί οὕτω καθ' ἐξῆς, ἄπειρα εἶναι τά κείμενα πού ἐκφράζουν ἀνάλογες ιδέες. Τί φυσικότερο; Ἡ θέση τοῦ Φρόντ εἶν' ἀπόλυτα σύμφωνη μέ τόν θεμελιώδη νόμο τῆς ἄρχουσας ιδεολογίας μας: δέ μπορούμε νά συλλάβουμε τήν ποιότητα παρά μέσ' ἀπό κριτήρια ποσοτικά, τήν ἀξία χρήσης τῶν παπουτσιῶν, τοῦ Προύστ, τοῦ Σοῦμπερτ παρά μέσα ἀπ' τήν τιμή τους. Τόσο κάνει. "Αρα γιά νά ὀρίσουμε τήν ψυχική ποιότητα ἐνός συναισθήματος — τόν πόνο, τή χαρά, τό φόβο, τήν ἀγωνία

κ.λπ. — ἀναγκαῖα θά μεταφράσουμε τή συγκίνηση μέ τήν ποσότητα ἐνέργειας πού ξοδεύεται, πού δαπανᾶται, ἐδῶ, ἔστω κι ἂν μιὰ τέτοια μετάφραση εἶναι προδοσία, κατὰ τό ἰταλικό λογοπαίγνιο traduttore-traditore.

Κλείνω τήν παρένθεση πού ἄνοιξα παραπάνω κι ἐπανερχομαι στό «Σχέδιο» τοῦ 1895. Τί βλέπουμε; Τό ψυχικό μας σύστημα περιγράφεται μέ τή μέθοδο τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης, σάν σύνολο ἀπό ὕλικά μόρια, τά νευρόνια. Ρυθμίζεται ἀπό δύο ἀρχές.

Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀρχή τῆς ἀδράνειας (ἢ τῆς ἡδονῆς, ὅπως θά μετονομαστεῖ ἀργότερα). Τά νευρόνια τείνουν αὐτόματα στήν ἐκφόρτιση, τείνουν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τήν ψυχική ἐνέργεια πού συσσωρεύουν. Ἡ μηχανική ἐτούτη ἐκφόρτιση ἀποτελεῖ τήν πρωτογενή (Primäre) λειτουργία τοῦ συστήματος. Ἀντίθετα, ἡ ἐπιλογή τῆς συγκεκριμένης μορφῆς ἐκτόνωσης, λ.χ. τό ἂν πρόκειται γιά κίνηση, λόγο ἢ ὅποια ἄλλη εἰδική μορφή, ἡ διάκριση αὕτη ὑπάγεται στή δευτερογενή λειτουργία τῶν νευρονίων πού χωρίζονται μεταξύ τους μέ τοιχώματα, μέ διαφράγματα.

Δεύτερη ἀρχή ὁ νόμος τῆς εὐστάθειας, ἡ τάση τῶν νευρονίων νά διατηρήσουν μιάν ἰσορροπία, μιὰ σταθερότητα στόν ὄγκο τῶν ἐρεθισμῶν πού συσσωρεύουν. "Ωστε ἡ ψυχὴ μας ὑπακούει, μέ τό δικό της τρόπο, στό φυσικό νόμο τῆς διατήρησης τῆς ἐνέργειας.

"Αν ὅμως τά νευρόνια ἐκκενώνουν ἀδιάκοπα τοὺς ἐρεθισμούς πού δέχονται, τότε πῶς μποροῦν ν' ἀποθηκεύσουν τίς ἐντυπώσεις ἀπ' τόν ἐξωτερικό κόσμο καί νά διατηροῦν τά ἔχνη τους; Πῶς ἐξηγεῖται τό φαινόμενο τῆς μνήμης; Ἀπάντηση τοῦ Φρόντ: εἶναι ἐπειδὴ ὑπάρ-

χουν δύο ειδῶν νευρόνια — τὰ νευρόνια Φ, διάτρητα καὶ πορώδη, πού διοχετεύουν τούς ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς καί τὰ νευρόνια Ψ, δηλαδή μόρια στεγανά καὶ ἀδιάβροχα πού συγκρατοῦν τὰ μνημονικά ἔχνη τῶν ἐντυπώσεων.

Μὰ νά πού τό καλορυθμισμένο σύστημα τοῦ «Σχέ-
διου» κάπου σκοντάφτει: στό φαινόμενο τοῦ ψυχικοῦ
πόνου. Πῶς συμβαίνει καί τὰ διαφράγματα ἐπαφῆς δέν
μποροῦν νά ἐμποδίσουν τή συσσώρευση τῆς ψυχικῆς
ἐνέργειας, τήν ὑπερφόρτωση πού ἐκφράζει τόν πόνο; Τό
φαινόμενο τοῦ ψυχικοῦ συναισθήματος, εὐχάριστου ἢ
δυσάρεστου, ὀφείλεται σέ μιὰ τρίτη ὁμάδα, τὰ νευρόνια
Ω (ὠμέγα κεφαλαῖο ἢ W, τό ἀρχικό τῆς λέξης Wahrneh-
mung, ἀντίληψη). Εἶναι ἐντεταλμένα νά μετατρέπουν
τήν ποσότητα τοῦ ἐρεθισμοῦ σέ ψυχική ποιότητα. Μιά
ἄλφα σώρευση ἐνέργειας μεταφράζεται σ' αἴσθηση
δυσάρεστη καὶ ἡ ἐκφόρτιση σέ ἡδονή. Λ.χ. τό μωρό πού
πεινάει φωνάζει γιά ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τήν ἔνταση τῆς
φόρτισης, γιά νά φάει καὶ ἔτσι ἡ ἐκ-φόρτιση γίνεται μέσο
ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας καί κατανόησης. «Ἡ δυσάρε-
στη αἴσθηση παραμένει τό μόνο παιδαγωγικό μέσο»,
σημειώνει ὁ Φρόυντ ἤδη τό 1895 καὶ ἡ (ἔμμονη;) ἰδέα
τοῦ ἀναπόδραστου φυσικοῦ νόμου πού ἐκφράζει μέ τόν
ἐλληνικό ὄρο *Ἀνάγκη*. Ξανάρχεται σά λάιτ-μοτίβ, σ'
ὄλο του τό ἔργο.⁵

Ἔτσι περίπου διαγράφονται οἱ γενικές γραμμές τοῦ
χειρόγραφου. Περιλαμβάνει 3 μέρη, ἓνα μακρὺ πίνακα
περιεχομένων, μιὰ ψυχοπαθολογία καὶ τέλος μιὰ ἐκθε-
ση τῶν ὁμαλῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὅπως ἡ προσοχή,
ἡ κρίση, ἡ σκέψη, ἡ γλώσσα — μάλιστα, συναντᾶμε τό
πρόβλημα τῆς γλώσσας ἀπ' τό 1895.

Τί θά μείνει ἀργότερα ἀπ' τό πρῶτο σχεδιάσμα; Ἡ ὑπόθεση τῶν νευρονίων ἐγκαταλείπεται ὀριστικά. Ὁμῶς οἱ πρωτογενεῖς καί δευτερογενεῖς διαδικασίες καθώς καί ἡ ἀρχή τῆς ἡδονῆς, δηλαδή οἱ κανόνες λειτουργίας τοῦ ψυχικοῦ μας συστήματος, εἶναι μόνιμα καί σταθερά στοιχεῖα τῆς μεταψυχολογίας. Τά συναντᾶμε λ.χ. στό 7ο καί τελευταῖο κεφάλαιο τῆς «Ἑρμηνείας τῶν ὄνειρων», ὅπου ὁ Φρόυντ διατυπώνει τήν πρώτη «τοπική», τήν πρώτη γενική θεωρία τοῦ ἀσυνείδητου. Ὁ τίτλος του, «Ψυχολογία τῆς ὄνειρικῆς διαδικασίας».

Νά ξεκινήσουμε ἀπό μιά σκέψη ἀπλή. Τά διάφορα μέσα δραματουργίας πού ἐπισημάνσαμε στήν ὄνειρική κατεργασία, συμπύκνωση, μετάθεση κ.λπ. δέν προέρχονται μόνο καί μόνο ἀπ' τή νυχτερινή δραστηριότητα τοῦ κοιμισμένου. Συνεχίζουν τήν ἀσυνείδητη σκέψη του στήν καθημερινή του ζωή, προεκτείνουν τήν κατάσταση ἐγρήγορσης. Ἀρα ἐκφράζουν τρόπους λειτουργίας τοῦ ἀσυνείδητου γενικά κι ἰσχύουν τόσο γιά τήν ὁμαλή ζωή τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρώπου ὅσο καί γιά τίς παθολογικές περιπτώσεις, γιά τή διαμόρφωση τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων. Ἡ ἰδιότυπη αὕτῃ ἀρχή τῶν συγκοινωνούντων ἀγγείων εἶναι βασικό θεώρημα τῆς ψυχανάλυσης.

Κεῖνο πού στίς καταστάσεις ὑγείας φαίνεται σάν ἀπλή διαχωριστική γραμμή, στίς παθολογικές περιπτώσεις σπάζει καί γίνεται ρῆγμα, ὅπως ξέρουμε ἀπό μιά πασίγνωστη εἰκόνα: «Ἄν πετάξω κάτω ἓνα κρύσταλλο θά γίνει κομμάτια, μά δέ θά σπάσει ὅπως-ὅπως. Οἱ τομές τῶν ρωγμῶν καθορίζονται ἀπ' τήν πρωταρχική δομή τοῦ κρύσταλλου».⁶

Λοιπόν ἐτούτῃ ἀκριβῶς τήν πρωταρχική δομή τοῦ

ψυχισμού μπορούμε νά μελετήσουμε στό σχηματισμό τῶν ὀνείρων. Ἡ σχετική διαδικασία προϋποθέτει τήν ταυτόχρονη συνδυασμένη λειτουργία δυό ψυχικῶν ἐνστάσεων, δυό βαθμίδων, μέ τή δικανική ἔννοια τοῦ ὄρου, ὅπως λέμε «δικαστήριο πρώτου, δεύτερου βαθμοῦ». Ἡ μιά ἐλέγχει καί κρίνει τίς κινήσεις τῆς ἄλλης καί μπορεῖ νά ἐμποδίσει, σάν παραπέτασμα, τήν πρόσβαση στή συνείδηση. Ἡ ἄλλη ἐνσταση ὑφίσταται τόν ἔλεγχο καί τή λογοκρισία. Τό χῶρο της τόν λέμε «ἀ-συνείδητο». Ὅποτε ἡ πρώτη περιοχή ἀντιστοιχεῖ στό «προ-συνειδητό» (Vor-bewusste, pré-consient) κι ἀποτελεῖ ἐν' ἀναγκαῖο πέρασμα, ἕνα σταθμό ἀπ' ὅπου ὑποχρεωτικά διαβαίνει κάθε ψυχικό περιεχόμενο πρίν καταλήξει στή συνείδηση.⁷ Ὡστε γιά νά τό κατορθώσει, πρέπει νά ὑπερπηδήσει δυό φράγματα: μιά πρώτη λογοκρισία, αὐστηρότερη, πού χωρίζει τό ἀ-συνείδητο ἀπ' τό προ-συνειδητό καί μιά δεύτερη, πολύ πιό χαλαρή, ἀνάμεσα στό προ-συνειδητό καί στή συνείδηση. Ἀρα, ἂν ἀπό περιγραφική ἄποψη ὑπάρχουν δυό εἰδῶν ἀσυνείδητα, δηλαδή δυό σταθμοί στή διαδρομή τοῦ τάδε ψυχικοῦ περιεχομένου, ἀπό δυναμική ἄποψη, δηλ. ἂν τοποθετηθοῦμε σ' ἕνα συγκεκριμένο σημεῖο τῆς ὅλης πορείας, ὑπάρχει ἕνα καί μόνο.

Ἡ πρώτη τοπική, ἂν καί κατ' ἐπίφαση τριμερής, εἶναι οὐσιαστικά δυαδική, διχοτομική, γιατί ἀντιπαρθέτει τό ἀ-συνείδητο σύστημα ἀπ' τή μιά μεριά, στό προ-συνειδητό/συνειδητό ἀπ' τήν ἄλλη.

Προχωροῦμε. Στά δυό συστήματα ἀντιστοιχοῦν δυό διαφορετικοί τύποι ψυχικῆς ἐνέργειας. Τό ἀσυνείδητο προϋποθέτει μιά ἐνέργεια ἐλεύθερη, τό προ-συνειδητό μιά «δεσμευμένη» (gebundene), σύμφωνα μέ τή διάκριση τοῦ Μπρόυερ. Ἐξηγοῦμαι. Οἱ ἀσυνείδητες διαδικα-

σίες, όπως λ.χ. ἡ ὄνειρική σκηνοθεσία ἢ τὰ νευρωτικά συμπτώματα, χρησιμοποιοῦν μιάν ἐνέργεια πού κυκλοφορεῖ καί διοχετεύεται ἐλεύθερα, πού μπορεῖ νά μετατοπισθεῖ χωρίς νά συναντήσῃ κανένα φραγμό καί ρυθμίζεται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς. Τείνει, δηλαδή, ν' ἀφανίσει κάθε στοιχεῖο ὀδυνηρό, ν' ἀποφύγει κάθε φόρτο, κάθε σώρευση ἐνεργειακή πού μάς φέρνει δυσφορία, ἐνῶ ἡ ἐκ-φόρτιση συνοδεύεται ἀπό μιάν αἰσθηση εὐχάριστη. Ἔτσι περιγράψαμε, ἄν θυμᾶστε, τόν μηχανισμό τῆς ἐπιθυμίας (κεφ. «Τό ὄνειρο»). Ἄρα, ὁ κατ' ἐξοχήν τρόπος λειτουργίας τοῦ ἀσυνείδητου, ἡ ἰδιομορφία του, εἶναι νά ἐπιθυμεῖ κι ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ἡ ἐπιθυμία εἶναι κινητήρια δύναμη, ὅχι μόνο τοῦ ὄνειρου ἀλλά καί ὅλου τοῦ ψυχικοῦ μας συστήματος.

Κι ὅπως στό «Σχέδιο» τοῦ 1895, ἔτσι κι ἐδῶ, ἡ ἀντίστοιχη διαδικασία ὀνομάζεται «πρωτογενής», ὅχι μόνο μέ τήν ἔννοια τῆς κύριας, τῆς θεμελιώδους, ἀλλά καί τῆς ἀρχαιότερης χρονικά, γιατί μ' αὐτή πρωτοβγαίνουμε στόν κόσμο, εἶναι σύμφυτη καί σύγχρονη μέ τή ζωή μας.

Ὡστόσο, ἓνα τέτοιο σύστημα δέ μπορεῖ μόνο του νά ικανοποιήσῃ τίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Χρειάζεται μιὰ δεύτερη δύναμη πού ν' ἀναστέλλει, νά ἐλέγχει, νά κατευθύνει τή ροή τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, σύμφωνα μ' ἓνα νόμο ἄλλο, πού ὁ Φρόυντ θά ὀνομάσῃ ἀργότερα «ἀρχή τῆς πραγματικότητος» κι ὅπου κριτήριο κι ἀναφορά δέν εἶναι πιά τό τερπνό, ἡ ἡδονή, μά τό ὠφέλιμο, τό πραγματικό. Αὕτῃ ἡ πάγια, δεσμευμένη ἐνέργεια ἀνῆκει στή δευτερογενή διαδικασία, στό προ-συνειδητό πού σχηματίζεται σιγά-σιγά στή ζωή μας κι ἐπικρατεῖ πιά στήν ὥριμη ἡλικία. Ἐξασφαλίζει τή μόνιμη, τή μή φαντασιακή ικανοποίηση τῶν ἀναγκῶν πού ὑφίστανται

τώρα τήν ὑποχρεωτική δοκιμασία τοῦ πραγματικοῦ κόσμου.

Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στίς πρωτογενεῖς, ἀσυνείδητες διαδικασίες καί στίς δευτερο-γενεῖς, τίς προ-συνείδητές; Ἄρκετά πολὺπλοκες. Ἐνδέχεται ἡ ἐκπλήρωση ὀρισμένων ἐρωτικῶν ἐπιθυμιῶν νά ᾖ μέν ἡδονική, νά προκαλεῖ ὅμως ἀπέχθεια σ' ἄλλο ψυχικό χῶρο, στό σύστημα τῆς δευτερογενοῦς διαδικασίας. Ἡ μεταμόρφωση αὐτή τοῦ συναισθήματος ἀπό ἡδονή σ' ἀπέχθεια, ἀνάλογα μέ τό ψυχικό ἐπίπεδο ὅπου παρουσιάζεται, εἶν' ἡ πηγή κι ἡ αἰτία τῆς ἀπώθησης. Ἡ δευτερογενής διαδικασία δέ μπορεῖ νά «ἐπενδύσει», νά καλύψει μιάν ἄλφα παράσταση παρά ὅταν εἶναι σέ θέση ν' ἀναστείλει τή δυσaréσκεια πού θά μπορούσε νά προκαλέσει. Τί συμβαίνει τότε; Οἱ ἀνεπιθύμητες, ἀπωθημένες σκέψεις ξεφεύγουν ἀπ' τήν ἐπίβλεψη καί τόν ἔλεγχο τῆς λογικῆς γιά ν' ἀφεθοῦν στήν ἐλεύθερη ἐνέργεια τῆς πρωτογενοῦς, ἀσυνείδητης διαδικασίας.

Ὅποτε γεννιέται τό ἄλλο ἐρώτημα: ὑπό ποιους ὅρους μιά τέτοια ἐπιθυμία ἀπωθημένη μπορεῖ νά ξεπεράσει τό φράγμα τῆς λογοκρισίας καί νά φτάσει ὡς τή συνείδηση; Ἀπάντηση: χρειάζεται «ἐπένδυση»⁸ ἀπό μιάν ἰδιαίτερη δεσμευμένη ἐνέργεια πού λέγεται *προσχή* καί συνδέει τήν ἐπιθυμία μέ τήν ἀντίστοιχη παράσταση τῶν λέξεων, δηλ. μέ τή γλώσσα, χρειάζεται νά «λεξικοποιηθεῖ» ἡ ἐπιθυμία. Ἡ λογοκρισία πού χωρίζει τά δύο συστήματα μοιάζει μέ τή διάθλαση πού παραμορφώνει τήν εἰκόνα στούς φακούς τοῦ τηλεσκοπίου, ὅταν περνάει ἀπ' τό ἓνα ὀπτικό πεδίο στό ἄλλο.⁹

Κι ἡ πρώτη τοπική συνοψίζεται, πάλι, μέ παραβολές καί εἰκόνες: «Τό ἀσυνείδητο μοιάζει μ' ἓνα μεγάλο

κύκλο πού περιέχει τό συνειδητό σάν ἓνα ἄλλο, ὁμόκεντρο κύκλο, πιά μικρό. Δέν ὑπάρχει γεγονός συνειδητό χωρίς στάδιο προγενέστερο ἀσυνείδητο, ἐνῶ τό ἀσυνείδητο μπορεῖ κάλλιστα ν' ἀγνοεῖ τό συνειδητό στάδιο καί νά 'χει, παρ' ὅλ' αὐτά, ψυχική ἀξία. Τό ἀσυνείδητο συνιστᾷ τό ψυχικό μας εἶναι καί τήν οὐσιαστική του πραγματικότητα. 'Η ἐσώτερη φύση του μᾶς εἶναι τόσο ἄγνωστη ὅσο κι ἡ πραγματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου κι ἡ συνείδηση μᾶς πληροφορεῖ γιά τή φύση ἐκείνη κατὰ τρόπο τόσο ἐλλιπή, ὅσο καί τά ὄργανα τῶν αἰσθήσεων μας γιά τόν ἔξω κόσμο». ¹⁰

"Ενα σημαντικό κείμενο τοῦ 1915, «Τό 'Ασυνείδητο», συμπληρώνει ἀργότερα τά παραπάνω ἀρνητικά χαρακτηριστικά μέ ἄλλα, πιά συγκεκριμένα, ὅπως θά δοῦμε στό ἐπόμενο κεφάλαιο.

'Αλλά πρίν μιλήσω γιά τήν περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς πρώτης τοπικῆς, θέλω νά προσθέσω δυό λόγια γιά τή διπλή ψυχική μας νομοτέλεια, τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς καί τῆς πραγματικότητας. Τίς σχέσεις τους τίς διευκρινίζει ἓνα ἄρθρο τοῦ 1911 «Σκέψεις πάνω στίς δυό ἀρχές τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς». ¹¹

Γενικός χαρακτήρας τῆς νεύρωσης εἶναι ἡ μέθοδος τῆς στρουθοκαμήλου, δέν εἶν' ἔτσι, ἡ φυγή ἀπ' τήν πραγματικότητα. 'Ο ἄνθρωπος σήμερα κλείνεται στή νεύρωσή του, ὅπως ἄλλοτε στό μοναστήρι. 'Ωστόσο, στίς ὁμαλές περιπτώσεις, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς καί τῆς πραγματικότητας δέν εἶναι καθόλου ἀνταγωνιστικές. 'Η ἄρση τῆς πρώτης ἀρχῆς ἀπ' τή δεύτερη δέ σημαίνει καθόλου κατάργησή της. 'Αντίθετα, ἡ ἀρχή τῆς ἡδονῆς ἐνισχύεται κι ὀλοκληρῶ-

νεται απ' τό ξεπέρασμά της: μιά στιγμιαία, πρόσκαιρη ικανοποίηση μ' άβέβαιες συνέπειες αντικαθίσταται από μιάν άλλη, διαρκή, μόνιμη, δοκιμασμένη απ' τό κριτήριο του πραγματικού.

Η μετάβαση απ' τό ήδονικό-Έγώ (Lust-Ich) στο πραγματικό (Real-Ich) είναι συνάρτηση τής άλλης дуάδας, ένστιχτο σεξουαλικό/αύτοσυντήρησης. Μέ τήν έξής έννοια: τά ένστιχτα του Έγώ ύποτάσσονται γρηγορότερα στην άρχή τής πραγματικότητας. Ένω ή σεξουαλική όρμη, έπειδή περνάει πρώτα απ' τήν αύτοερωτική φάση κι ύστερα μπαίνει στην περίοδο τής λανθάνουσας σεξουαλικότητας, μένει περισσότερο καιρό κάτω απ' τήν άρχή τής ήδονής, συχνά μάλιστα και σ' όλη τή ζωή. Δημιουργείται λοιπόν στο άτομο μιά ζώνη άπολίτιστη, άγρια, ένα είδος πάρκο προστασίας ζώων, σάν τό Yellowstonepark τής Άμερικής. Στην περιοχή έτούτη βασιλεύει ή ικανοποίηση τής έπιθυμίας μέ τή φαντασίωση, ένα στοιχείο πού, μέ τή σύμπραξη τής σεξουαλικότητας, ένισχύει τή νευρωτική προδιάθεση. Κι έδω βρίσκεται τό άσθενές σημείο, ή άχίλλειος φτέρνα τής ανθρώπινης ιδιοσυστασίας μας.

Κι από δώ, επίσης, καθορίζεται ό κύριος στόχος τής παιδαγωγικής: νά συμφιλιώσει τό παιδί μέ τήν άρχή τής πραγματικότητας, νά τήν κάνει παραδεκτή. Χρησιμοποιεί, λοιπόν, σά στρατηγικό μέσο, τό έπαθλο-τής-άγάπης (Liebesprämie) άμείβει, δηλαδή, τήν άποχή απ' τήν άμηση ικανοποίηση μέ τήν άγάπη του παιδαγωγού.¹²

Τά χαρακτηριστικά τής νεύρωσης πού άνάφερα — άρνηση τής πραγματικότητας, ήγεμονία τής άρχής τής ήδονής — τά βρίσκουμε και στην καλλιτεχνική δημιουργία. Τί άλλο είναι ένα έργο τέχνης, το «Μεθυσμένο καράβι» ή ό «Μαγεμένος αύλός», παρά μιά ικανοποίηση

ἐπιθυμιῶν μέ τή φαντασίωση, τί ἄλλο παρά κατασκευή
ένός κόσμου φαντασ(μα)τικοῦ, πού ὁ καλλιτέχνης δημι-
ουργεῖ ἐπειδὴ ἀπο-στρέφεται κι ἀγνοεῖ τόν ἄλλο, τόν
πραγματικό;

Ναί, μά ὁ δημιουργός ἔχει τό ἐξῆς πλεονέκτημα
ἀπέναντι στό νευρωτικό, διαθέτει μιάν ικανότητα με-
τουσίωσης, ἐξιδανίκευσης (Sublimierung, sublimation)¹³
τῶν ὁρμῶν του, τό χάρισμα νά πλάθει μιάν ἄλλη
πραγματικότητα, τόν κόσμο τῆς τέχνης, ὅπου ὁ κάθε
ἄνθρωπος κάτι βρίσκει ἀπ' τόν ἑαυτό του. Ἀντίστρο-
φα, ὁ νευρωτικός ταυτίζει τήν ἰδεατή πραγματικότητα
μέ τήν ὕλική, τήν ἄμεση, τίς ἐπιθυμίες του μέ τή
φαντασματική τους ἐκπλήρωση, χωρίς μέ τοῦτο νά τίς
ἐξαφανίζει. Γιά νά μετρήσουμε τήν ὀδυνηρή τους δρα-
στικότητα πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε τό νόμισμα τῆς
χώρας ὅπου βρισκόμαστε, τῆς νεύρωσης, κι ὅχι νά
κρίνουμε ἀπ' ἑξῶ: «Μπά, δέν πειράζει, εἶναι πλάσματα
τῆς φαντασίας του»... Πόσο παθογόνες καί τυραννικές
μπορεῖ νά 'ναι οἱ φαντασιώσεις, τό ξέρουμε, κατά
βάθος, ὅλοι.

Ἡ πρώτη τοπική, στό 7ο κεφάλαιο τῆς «Ἑρμηνείας
τῶν ὀνείρων» πού προσπάθησα νά συνοψίσω, δέν προ-
τείνει κανένα κλειστό σύστημα ἀφηρημένων ἐννοιῶν.
Πρόκειται γιά μιὰ θεωρητική ἐπεξεργασία μερικῶν
δεδομένων τῆς κλινικῆς ἐμπειρίας. Μπορεῖ λοιπόν —
καί πρέπει — ν' ἀναθεωρηθεῖ ἂν τυχόν ἡ θεραπευτική
τή διαψεύσει σ' ἓνα ὁποιοδήποτε σημεῖο.

Ἔτσι κι ἔγινε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τό χειρόγραφο βρέθηκε στην 'Αμερική, μέσα στά χαρτιά τοῦ Ρόμπερτ Φλίς, γιοῦ τοῦ Γερμανοῦ βιολόγου Βίλχελμ Φλίς, πού ἦταν ἀγαπητός φίλος τοῦ Φρόυντ στά νιάτα του. Δημοσιεύτηκε γερμανικά τό 1950 στό Λονδίνο, μαζί μέ γράμματα τοῦ Φρόυντ πρὸς τόν Φλίς καί μέ τόν γενικό τίτλο «' Η ψυχανάλυση στίς ἀρχές της». Στήν ἐπιμέλεια τῆς ἔκδοσης συνεργάστηκε καί ἡ Μαρία Βοναπάρτη. Κατ' ἐξαίρεση παραπέμπω ἐδῶ στή γαλλική ἔκδοση τοῦ κειμένου: «*Naissance de la Psychanalyse*», P.U.F., Paris 1956.

2. *Naissance de la Psychan.*, σελ. 315.

3. G.W., VIII, *Τό ἐνδιαφέρον τῆς ἀνάλυσης*, σελ. 410-411.

4. G.W., X, *Εἰσαγωγή στό ναρκισσισμό*, σελ. 144.

5. N. de la Psychan., σελ. 381, G.W., XIV, *Τό μέλλον μιᾶς αὐταπάτης*, σελ. 377, XI, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς στήν ψυχανάλυση*, 22ο μάθημα, σελ. 368, XIII, *Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς*, σελ. 47 καί passim.

6. G.W., XV, *Νέα σειρά μαθημάτων γιά τήν ψυχανάλυση*, 31ο μάθημα, σελ. 64.

7. G.W., II-III, κεφ. 7 παρ. 2, σελ. 546 κ.ἐπ.

8. Κι ἐδῶ ὁ ἑλληνικός ὅρος «ἐπένδυση» πού ἐπικράτησε μεταφράστηκε ἀπ' τό γαλλικό *investissement* κι ὄχι ἀπ' τό πρωτότυπο *Besetzung* (= συρροή ψυχικῆς ἐνέργειας), πού οἱ "Αγγλοι μεταφράζουν ...ἑλληνικότατα κι ὀρθότατα «κάθεξις», μέ τή στρατιωτική ἔννοια τῆς κατοχῆς.

9. G.W., II-III, *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*, κεφ. 7 παρ. 6, σελ. 616.

10. G.W., II-III, κεφ. 7 παρ. 6, σελ. 617-618.

11. G.W., VIII, σελ. 230-238.

12. G.W., VIII, σελ. 236.

13. Κατά λέξη ἀν-ύψωση, ἔξ-αρση τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς ἀπ' τό ἀντικείμενό της. 'Η «ἐξιδανίκευση» ἀντιστοιχεῖ σ' ἄλλη ἔννοια, διαφορετική, «*Idealisierung*».

VIII

ΜΕΤΑΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Μέ τήν «Εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ» (1914), ἡ ἀναλυτική θεωρία μπαίνει σέ νέα φάση. Τούς λόγους πού ἐπέβαλαν τήν ἀλλαγὴ τούς ἐξηγεῖ ἡ «Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ ψυχαναλυτικοῦ κινήματος», ὅπου ὁ Φρόυντ διηγεῖται πῶς ἔγιναν τά πρῶτα σχίσματα μέσα στήν ἀρχική ὁμάδα, τήν ἀποχώρηση πρῶτα τοῦ Ἄντλερ, τό 1911, κι ὕστερα τοῦ Γιούνγκ, τό 1913.¹ Ἡ σοβαρότερη διαφωνία ἀφοροῦσε ἓνα σημεῖο νευραλγικό: καί οἱ δύο «ἀποστάτες», παρά τίς διαφορές πού τούς χώριζαν κατὰ τ' ἄλλα, συμφωνοῦσαν στό ἐξῆς: ἀπέρριπταν τή σεξουαλική ὑφή καί προέλευση τῆς λίμπιντο, πού τή θεωροῦσαν σάν μιὰ γενική ψυχική ἐνέργεια. Κλόνιζαν λοιπόν σοβαρά τήν ἴδια τή βάση τῆς ψυχανάλυσης. Εἰδικά ὁ Γιούνγκ, γιατρός μέ σοβαρή κλινική πείρα, γιὰ νά στηρίξει τίς θέσεις του ἔφερνε σάν ἐπιχείρημα τήν περίπτωση τῆς σχιζοφρένειας. Τί χαρακτηρίζει τήν πάθηση; Ἡ λίμπιντο τοῦ ἄρρωστου ἀποσύρεται ἀπ' τ' ἀντικείμενα καί κατακλύζει τό Ἐγώ, πράγμα ἀσυμβίβαστο μέ τή φροῦδιανή ἄποψη, ὅπου τό ἔνστιχτο αὐτοσυντήρησης τοῦ Ἐγώ βρίσκεται σέ μόνιμη ἀντίθεση μέ τή σεξουαλική ὁρμή. Συμπέρασμα τοῦ Γιούνγκ: ἄρα ἡ

λίμπιντο δέν εἶναι σεξουαλική ἐνέργεια, μιά καί μπορεῖ νά 'χει ἀντικείμενό της τό 'Εγώ.

'Η ἀπάντηση τοῦ Φρόυντ δέν ἄργησε νά 'ρθεῖ. Στό ἄρθρο του «Γιά τήν εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ», ὅπου ὁ "Αντλερ καί ὁ Γιούνγκ ἀναφέρονται ὀνομαστικά,² ὅλη του ἡ προσπάθεια τείνει ν' ἀποκαταστήσῃ τήν ἀληθινή διάσταση τῆς λίμπιντο. Μάλιστα, ὅχι μόνο τό 'Εγώ μπορεῖ νά γίνῃ ἐρωτικό ἀντικείμενο, μά εἶναι, ἀναγκαῖα, καί τό πρῶτο πού συναντᾶμε στήν ἐξέλιξή μας. 'Αποδείξη ἡ αὐτο-ερωτική φάση τοῦ παιδιοῦ. 'Απ' αὐτήν διαμορφώνεται ὕστερα καί ξεχωρίζει ἡ λίμπιντο τοῦ 'Εγώ, στό στάδιο τοῦ «πρωτογενοῦς ναρκισσισμοῦ» (*primärer Narzissmus*), ὅπως ὀνομάστηκε ἀπ' τόν Νάρκισσο τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας πού ἦταν ἐρωτευμένος μέ τόν ἑαυτό του. Στό στάδιο ἐτοῦτο, τ' ἀρχικό, λίμπιντο κι ἐνστιχτο αὐτοσυντήρησης τοῦ 'Εγώ εἶναι ἀξεδιάλυτα. Οἱ δύο ὁμάδες ξεχωρίζουν μόνο ἀργότερα, μέ τίς ἐρωτικές «ἐπενδύσεις» τῶν ἀντικειμένων πού ὅλες ξεκινᾶνε, τρέφονται καί συντηροῦνται, ἀκριβῶς ἀπό τ' ἀρχικό ἀπόθεμα τοῦ πρωτογενοῦς ναρκισσισμοῦ, ὅπως τά πολύποδα ἀπλώνουν τά πλοκάμια τους. Τότε καί μόνο τότε, στό δεύτερο ἐτοῦτο στάδιο, μποροῦμε νά διακρίνουμε τή λίμπιντο τοῦ ἀντικειμένου ἀπ' τή λίμπιντο τοῦ 'Εγώ. 'Η πρώτη ἀντιστοιχεῖ σέ κεῖνο πού ὀνομάσαμε ἄλλοτε σεξουαλική ὁρμή, ἡ δεύτερη στά ἐνστιχτα αὐτοσυντήρησης. Μέ τήν ἐξῆς ὁμως οὐσιώδη διαφορά: τώρα κι οἱ δύο ὁμάδες ἐνστίχτων εἶναι σεξουαλικῆς φύσεως. Τί συμβαίνει λοιπόν στήν περίπτωση τῆς σχιζοφρένειας (*Dementia Praecox*); 'Η λίμπιντο ἐπανερχεται στό 'Εγώ, ἀφοῦ πρῶτα ἐπενδύσει τ' ἀντικείμενα, ἀποσύρεται σέ μιά δεύτερη στιγμή, ἐν' ἄλλο διαχρονικό στάδιο πού λέγεται «δευτερογενής ναρκισσισμός»

(«sekundärer Narzissmus»). Είναι φανερό πώς μιά τέτοια διάκριση κατοχυρώνει τή σεξουαλική ύφή τῆς λίμπιντο πού παραμένει σώα καί ἀκέραια, ἀφοῦ ἡ ἐρωτική ἐνέργεια μπορεῖ νά μετακινεῖται ἀπ' τό 'Εγώ στ' ἀντικείμενα κι ἀντιστρόφως.

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ ἔχει καί ἄλλες σημαντικές ἐπιπτώσεις. Λ.χ. τὰ σχετικά μέ τήν ἐκλογή τοῦ σεξουαλικοῦ ἀντικειμένου δέν ἰσχύουν ἀκριβῶς ὅπως πρίν. Εἶχαμε πεῖ στήν ἀρχή πώς τό ἀναγκαῖο ἐρωτικό ἀντικείμενο γιά τό παιδί εἶναι ἡ μάνα πού τό τρέφει, τό φροντίζει κ.λπ., πού εἶναι ἓνα στήριγμα, ἓνα εἶδος «ἀνάκλιντρο». Τώρα, μετά τήν εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ, πρέπει νά προσθέσουμε στόν προηγούμενο «ἀνακλιτικό» τύπο ἐκλογῆς καί τό ναρκισσικό ἀντικείμενο: ἀγαπᾶμε καί διαλέγουμε στόν ἄλλον ἐκεῖνο πού εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, κεῖνο πού ὑπῆρξαμε ἢ πού θά θέλαμε νά 'μαστε, τό ναρκισσικό μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας, τό 'Ἰδανικό - τοῦ - 'Εγώ (Ich-ideal), πού ἀργότερα θά ὀνομαστεῖ 'Υπέρ-ἐγώ.³ Καί πῶς σχηματίζεται; Προέρχεται, ἀκριβῶς, ἀπ' τόν παιδικό ναρκισσισμό, ἀπ' τό ὑπόλοιπο τῆς λίμπιντο πού δέν ἔχει ἐξαντληθεῖ, δέν διοχετεύτηκε στήν ἐπένδυση τῶν ἀντικειμένων. Ἀπ' τό κατάλοιπο ἐκεῖνο τό ἄτομο πλάθει ἓνα ἰδανικό τοῦ 'Εγώ καί τό χρησιμοποιεῖ σά μέτρο καί κριτήριο τῆς πραγματικῆς του κατάστασης. Ὁ ναρκισσισμός λοιπόν μετατοπίζεται σέ τοῦτο τόν ψυχικό χῶρο, φορτισμένο μ' ὅλη τήν ἀγάπη πού τό παιδί, παλιά, ἐνιωθε γιά τόν ἑαυτό του. Κι ἐδῶ ἐπιβάλλεται κι ἄλλη ἀναθεώρηση, τώρα, σχετικά μέ τήν ἀπώθηση. Τήν εἶχαμε ἀποδώσει, θυμᾶστε, στή σύγκρουση ἀνάμεσα στή σεξουαλική ὁρμή καί

στό ἔνστιχτο τοῦ Ἑγώ. Χρειάζεται ὅμως νά τροποποιήσουμε κάπως τήν ἀρχική μας ἐρμηνεία, νά διευκρινίσουμε πώς ἡ ἀπάθηση δέν προέρχεται ἀπ' τό Ἑγώ, ἀλλ' ἀπό τήν ιδέα, τό ἰδανικό πού σχηματίζει γιά τόν ἑαυτό του, ἀπ' τήν αὐτο-εκτίμηση καί τό ναρκισσισμό του.

Μετά τή θεωρητική τομή τοῦ ναρκισσισμοῦ, ἡ ἔρευνα συνεχίζεται ἐντατικά τό 1915, πού ἔναι ἡ μεγάλη χρονιά τῆς «Μεταψυχολογίας». Ἦταν ὁ κοινός τίτλος πέντε κειμένων πού ἐπρόκειτο νά κυκλοφορήσουν σ' ἓναν τόμο καί τελικά δημοσιεύτηκαν χωριστά.⁴ Σκοπός τῆς ὅλης σειρᾶς ἦταν ἡ «διασάφηση καί ἡ ἐμβάθυνση τῶν θεωρητικῶν προϋποθέσεων πού μποροῦν νά θεμελιώσουν ἓνα ψυχαναλυτικό σύστημα».⁵

Τί εἶναι ἡ μεταψυχολογία; Εἶναι ἡ περιγραφή τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀπό ἀποψη τοπική, δυναμική καί οἰκονομική.⁶ Στήν πρώτη περίπτωση τά θεωροῦμε ἀνάλογα μέ τόν τόπο, τό σύστημα ὅπου ἐγγράφονται, συνειδητό ἢ ἀσυνείδητο. Ἡ δυναμική πρόσβαση τά θεωρεῖ σά φυσικές δυνάμεις καί ἐνέργειες καί ἡ οἰκονομική περιγραφή ἀφορᾷ τήν «τοποθέτηση», μέ τήν οἰονεῖ τραπεζιτική ἔννοια τοῦ ὅρου, τίς ἐπενδύσεις τοῦ λιμπινικοῦ κεφάλαιου πού κινεῖται καί ἐδῶ, σύμφωνα μ' ὁρισμένους νόμους, σέ τελευταία ἀνάλυση σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς. Στό σημεῖο πού βρίσκονται οἱ γνώσεις μας σήμερα,⁷ ἡ ἐξαντλητική περιγραφή τοῦ ψυχισμοῦ εἶναι ἐν' ἀπλό αἶτημα καί τίποτ' ἄλλο. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ἡ μεταφυσική, κατά βάθος, δέν εἶναι παρά μιά ψυχολογία ἀσυνείδητη πού προβάλλεται στόν ἐξωτερικό κόσμο, μποροῦμε βάσιμα νά ἐλπίζουμε πώς

μιά μέρα θά διαμορφωθεῖ σάν μεταψυχολογία.⁸

Οἱ διάφορες ἀλλοιώσεις τῶν ἐνστίχτων, ἡ «μοίρα» τους, ὅπως λέει ὁ τίτλος τοῦ πρώτου ἄρθρου τῆς σειρᾶς, ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τίς σεξουαλικές ὁρμές, ἀφοῦ μόνον αὐτές ὑφίστανται τήν ἀπώθηση κι εἶναι προσιτές στήν ἀναλυτική ἔρευνα.⁹

Τέσσερις εἶναι οἱ δυνατές ἐξελιξεις τους: 1) Μετατροπή μιᾶς ὁρμῆς στό ἀντίθετο, λ.χ. τῆς ἀγάπης σέ μίσος. 2) Ἐπιστροφή πρὸς τό ἴδιο τό ἄτομο. 3) Ἀπώθηση καί 4) Μετουσίωση (Sublimierung).

Ἄς πάρουμε τήν πρώτη περίπτωση, τῆς μετατροπῆς στό ἀντίθετο. Μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε дуὺ ὑποπεριπτώσεις: α) τή μεταβολή τοῦ ἐνεργητικοῦ ἐνστίχτου σέ παθητικό, ὅπως συμβαίνει στήν ἡδονοβλεψία (ιδεῖν-ιδέσθαι) καί β) τήν ἀλλοίωση τοῦ περιεχόμενου, τή μετατροπή τοῦ ἔρωτα σέ μίσος, τό κλασικό φαινόμενο τῆς «ἀμφιθυμίας» (Ambivalenz), σύμφωνα μέ τόν ὅρο τοῦ Μπλόυερ, τοῦ ψυχιάτρου στή σχολή τῆς Ζυρίχης. Μά πῶς ἐξηγεῖται μιὰ τόσο παράδοξη ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων; Πῶς μπορεῖ τό μίσος νά συνυπάρχει μέ τόν ἔρωτα; Μπορεῖ, γιατί, ἂν τό καλοκοιτάξουμε, δέν ἀνήκει στή σεξουαλικότητα. Εἶναι ἀρχαιότερο ἀπ' τόν ἔρωτα καί προέρχεται ἀπ' τήν «πρωταρχική ἄρνηση πού τό ναρκισσικό Ἐγώ προβάλλει ἀπέναντι στόν ἐξωτερικό κόσμον».¹⁰ Διατηρεῖ λοιπόν μιὰ ἐσωτερική σχέση μέ τά ἐνστίχτα αὐτοσυντήρησης, ἔτσι ὥστε ἡ πολικότητα ὁρμές σεξουαλικές/αὐτοσυντήρησης μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ μιάν ἄλλη μορφή τῆς ἀντίθεσης ἔρωτας/μίσος. Μπορεῖ. Θά δοῦμε ὅμως παρακάτω πῶς ἡ ἀντιστοιχία δέν εἶναι τόσο ἀπλή. Ὅπως δὴποτε, ἀγγί-

ζουμε ἐδῶ ἓνα σημεῖο κεντρικό, ἀφοῦ ἀργότερα ὁ Φρόυντ θά θεωρήσει τό μίσος, τήν τάση καταστροφῆς, σάν ἐκ-πρόσωπο — κι ἀπόδειξη — τῶν ἐνστίχτων θανάτου.

“Ὅσο γιά τήν τρίτη δυνατή «μοίρα» τῶν ὁρμῶν, τήν ἀπώθηση, εἶναι πιά ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ψυχανάλυσης καί περίπου ἄσχετη μέ τήν περιβόητη «καταπίεση» (*Unterdrückung*, *répression*) πού κυκλοφορεῖ στή γλώσσα τῆς ὑποκουλτούρας. Ὁ Φρόυντ σπανιότατα χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο, γιά νά ὀρίσει μιά διαδικασία, κατά κανόνα, συνειδητή.¹¹

Ἀντίθετα, στό ἄρθρο του «Ἡ ἀπώθηση» (1915)¹² ἀναπτύσσει διεξοδικά τό σχετικό θέμα καί περιγράφει τά τρία διαδοχικά στάδια ἀπ’ ὅπου περνάει ἡ σεξουαλική ὁρμή σ’ αὐτή τήν περίπτωση, ὅπως τά ἔχει ἤδη ἀναλύσει στόν «Πρόεδρο Σρέμπερ».

Πρώτη φάση, ἡ «πρωταρχική» ἀπώθηση (*Ur-Verdrängung*). Διαμορφώνεται ἀπ’ τήν προσκόλληση (*Fixierung*) μιᾶς παιδικῆς ὁρμῆς, τήν πάγια σύνδεση μέ τό φορέα της. Δημιουργεῖται, λοιπόν, μιά λιμπιντική ἀκαμψία, ἄρα καί προδιάθεση νευρωτική. Τυπικό παράδειγμα τό οἰδιπόδειο σύμπλεγμα.

Τό δεύτερο στάδιο εἶναι ἡ ὑστερογενής ἡ κατά κυριολεξία ἀπώθηση (*Nach-Verdrängung*, *après-coup*). Ἀντικείμενό της ἔχει τά «παράγωγα» (*Abkömmlinge*, *rejetons*), τούς βλαστούς¹³ τοῦ ἀρχικοῦ ἀπωθημένου καί τίς παραστάσεις πού εἶναι συνυφασμένες μαζί του, φέρ’ εἰπεῖν τίς σχετικές μέ τή μητέρα, γιά νά μείνουμε στό παράδειγμα τοῦ οἰδιπόδειου.

Ἡ ὑστερογενής ἀπώθηση προϋποθέτει τή σύμπραξη

δύο αντίρροπων δυνάμεων: τήν άπωση τής συνείδησης πού άπαγορεύει τήν πρόσβαση στό χώρο της καί τήν έλξη πού τό πρωταρχικό άπωθημένο άσκει σ' ότιδήποτε έχει συνδεθεί μαζί του μέ κάποιο συνειρμό. "Αρα ή δεύτερη φάση είναι ενεργός, ένω τ' άρχικό άπωθημένο είναι μάλλον παθητικό.

Τό τρίτο στάδιο, ή έπιστροφή τοῦ άπωθημένου, πιστοποιεί τήν άποτυχία τής όλης διαδικασίας καί σημαίνει λιμπιντική παλινδρόμηση άκριβώς στό σημείο πού ή παγίωση είχε συντελεστεί.

Από τήν πορεία τής άπόωθησης φαίνεται πώς τά νευρωτικά συμπτώματα δέν είναι παρά βλαστοί καί παράγωγα τοῦ άσυνείδητου κι όσο πιό άπομακρυσμένα άπ' τό πρωταρχικό άπωθημένο είναι, δηλ. παραμορφωμένα, τόσο πιό εύκολα γίνονται συνειδητά καί περνάνε τό κατώφλι τής λογοκρισίας, άκριβώς όπως συμβαίνει μέ τά σύμβολα καί τίς εικόνες τών όνείρων. Τί άλλο είν' ή θεραπευτική προσπάθεια τοῦ άναλυτῆ παρά μιά έργασία πάνω σέ τέτοια έπιγονικά προϊόντα, συνεχής, πού εκτείνεται σ' όλη τήν «άλυσίδα τών σημαινόντων» σέ κεΐνα τ' άεικίνητα, πρωτεϊκά παράγωγα, τά συμπτώματα; Γιατί «δέν πρέπει νά φανταστοῦμε τή διαδικασία τής άπόωθησης σάν κάτι πού συντελέστηκε μιά φορά για πάντα, μέ άποτελέσματα διαρκή, σά νά χτυπήσαμε κάτι ζωντανό πού ψόφησε. Κάθε άλλο. 'Η άπόωθηση άπαιτεϊ μόνιμη δαπάνη δυνάμεων κι αν σταματήσει μπορεί τό άποτέλεσμα νά 'ναι όλέθριο καί νά χρειαστεί νέα διαδικασία άπόωθησης... Τό άπωθημένο άσκει συνεχή πίεση πρós τή μεριά τής συνείδησης καί για νά έξουδετερωθεί ή πίεση χρειάζεται μιά δύναμη αντίρροπη, συνεχής. 'Η διατήρηση τής άπόωθησης προϋποθέτει

αδιάκοπη δαπάνη δυνάμεων ἐνῶ ἡ ἄρση της σημαίνει ἀντίστοιχη οἰκονομία». ¹⁴

Μά τί ἀκριβῶς ἀπωθοῦμε; Δυό πράγματα, δύο στοι-
χεῖα ἀνόμοια, πού τό καθένα μπορεῖ νά 'χει μοῖρα
διαφορετική: 1) τήν εἰκονική παράσταση τῆς ὁρμῆς καί
2) τό ψυχικό συναίσθημα πού τή συνοδεύει, μιᾶ ὀρισμέ-
νη ψυχική ποιότητα. Κι ἐπειδὴ στόχος τῆς ἀπώθησης
εἶναι ν' ἀποφύγει κάθε αἴσθηση δυσάρεστη, ἡ τύχη τοῦ
συναίσθηματικοῦ στοιχείου τῆς παράστασης (Repräsen-
tanz) εἶναι πολύ πιό σημαντική ἀπ' τή μοῖρα τῆς ἴδιας
τῆς παράστασης (Vorstellung). ¹⁵ Ἀπό κεῖνο θά κριθεῖ,
τελικά, ἂν ἡ ἀπώθηση πέτυχε ἤ ὄχι. "Ἀλλωστε, ἐξ
ὀρισμοῦ, ἡ ψυχανάλυση ἀφορᾷ τήν ἀποτυχημένη ἀπώ-
θηση, τήν ὀδυνηρή καί παθογόνο. Μπορεῖ λοιπόν κάλλι-
στα νά πετύχει ἡ ἀπώθηση τῆς εἰκονικῆς παράστασης,
μά ν' ἀποτύχει ὡς πρὸς τό συναίσθημα, νά μὴν κατορ-
θῶσει νά τό ἐξαφανίσει καί νά διατηρηθεῖ μέ τή μορφή
ἄγχους. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, μεταξύ ἄλλων, στή
ζωοφοβία, νά, στήν περίπτωση τοῦ λυκάνθρωπου λ.χ.,
ὅπου τό συναίσθημα πρὸς τόν πατέρα, τό ἄγχος τοῦ
εὐνουχισμοῦ μετατοπίζεται στό ἄγχος τῶν λύκων. Ἄ-
ντίθετα στήν ὑστερία ἐκ μετατροπῆς (Konversionhyste-
rie) τό συναίσθημα ἐξαφανίζεται μέσα στήν κατάσταση
πού ὁ Σαρκὸ ὀνόμαζε «μακάρια - ἀναισθησία - τῶν -
ὑστερικῶν».

Ἐτοῦτη ἡ θεμελιώδης, ἡ οὐσιαστικότερη διάσταση
τῆς ψυχανάλυσης, τό συναίσθημα (Affek(c)t), ἀπασχό-
λησε τόν Φρόυντ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καί δέν ἔπαψε νά τόν
προβληματίζει. "Ἦδη στίς «Μελέτες γιά τήν ὑστερία»
παρατηρεῖ, γιά τή θεραπεία μέ ὑπνωτισμό (καί τό
ξαναλέει κι ἀργότερα), πῶς τὰ ὑστερικά συμπτώματα
ἐξαφανίζονταν μόνο ἐάν καί ἐφόσον ἡ ἀνάμνηση τοῦ

τραυματικού γεγονότος συνοδεύονταν απ' τό αντίστοιχο ψυχικό συναίσθημα, απ' τήν αναβίωση κι αποδέσμευσή του (Ab-reaktion).¹⁶ Μιά ανάμνηση οὐδέτερη, αδιάφορη ψυχικά δέν εἶχε κανένα ἀποτέλεσμα, ἔστω κι ἂν ἐκφράζονταν μέ λέξεις, μέ τή γλώσσα. Εἶναι πεποίθησή του μόνιμη καί σταθερή κι ἀναφορά ὑποχρεωτική καί γιά τή θεωρία καί γιά τή θεραπευτική.

Κι ἐδῶ στηρίζεται ἡ σοβαρότερη, ἡ πιό εὐστοχη κριτική τοῦ λακανισμοῦ. Ἐξηγοῦμαι. Κι ἂν ἀκόμα δεχτοῦμε πῶς ἡ δομή τοῦ ἀσυνείδητου διαρθρώνεται σά γλώσσα καί πῶς τό «*Ἴντ μιλάει*» (*ça parle*) κατά τό γνωστό λακανικό ρητό, κι ἂν ἀκόμα δεχτοῦμε, γιατί ὄχι, μίαν ἀνάγνωση τοῦ Φρόυντ πού ἀξιοποιεῖ τή βασική κι ἀγνοημένη διάσταση τῆς ψυχανάλυσης τῆς γλώσσας, ὑπάρχει πάντα μιὰ ποιοτική ἐτερότητα, ἓνα χάσμα ἀνάμεσα σ' ἓνα ἐπιστημονικό γλωσσικό τύπο καί σέ μιὰ ἀσυνείδητη διαδικασία. ++++ Ἡ ἄβυσσος πού τούς χωρίζει λέγεται, ἀκριβῶς, Affek(c)t, — συναίσθημα.¹⁷ Ἄς πάρουμε τό ρητορικό σχῆμα τῆς μεταφορᾶς πού στή λακανική διάλεκτο ἀντιστοιχεῖ στή «μετάθεση» τοῦ ἀσυνείδητου (Verschiebung). Ἡ ρητορική μεταφορά μπορεῖ νά 'ναι ἄστοχη, ἀδέξια, κωμική («Τό ἄρμα τοῦ κράτους πλέει σέ κρατήρα ἡφαιστείου...»), ἀλλ' εἶναι ἀνώδυνη. Οὔτε σκότωσε οὔτε πλήγωσε ποτέ κανένα. Ἐνῶ ἡ ψυχική «μεταφορά», δηλαδή ἡ ἀπωθημένη ἐπιθυμία, ὄχι μόνο ὀδυνηρή εἶναι, μά κάποτε καί θανατηφόρα. Ὑπάρχει κάποια διαφορά. Ὁχι;

Τό πρόβλημα τοῦ ψυχικοῦ συναισθήματος ἀπασχολεῖ τόν Φρόυντ σάν ἔμμονη ἰδέα σ' ἓνα ἄλλο κλασικό κείμενο τῆς μεταψυχολογίας, στό «*Ἀσυνείδητο*».¹⁸ Ὅπως ξέρουμε, εἶναι ὅρος εὐρύτερος απ' τό ἀπωθημένο. «Τό περιεχόμενό του μποροῦμε νά τό παρομοιάσουμε

μέ τήν παρουσία κάποιας πρωτόγονης φυλῆς στόν ἐσωτερικό μας κόσμο. "Αν ὑπάρχουν στόν ἄνθρωπο κληρονομικές ψυχικές καταβολές, κάτι ἀνάλογο μέ τό ἔνστικτο τῶν ζώων (Instinkt),¹⁹ τό κάτι αὐτό συνιστᾷ τόν πυρήνα τοῦ ἀσυνείδητου. Ἀργότερα θά προστεθεῖ ἐδῶ ὅ,τι ἄχρηστο γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ ἔχει παραμεριστεῖ, πού δέ διαφέρει, κατ' ἀνάγκη, ἀπ' τό κληρονομικό στοιχεῖο. Κανονικά μόνο στήν ἐποχή τῆς ἐφηβείας γίνεται σαφές κι ὁριστικός διαχωρισμός ἀνάμεσα στά δύο συστήματα».²⁰

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἀσυνείδητου πού νομιμοποιεῖται ἀπ' τήν ἀνάλυση τῶν ὀνείρων καί τῶν νευρώσεων, ἀπ' τίς παντοειδεῖς «παραδρομές», παραπράξεις, διαλείψεις μνήμης κ.λπ. τῆς καθημερινῆς ψυχοπαθολογίας, τοποθετεῖται ἐδῶ στήν ὀρθή ὄντολογική του διάσταση. Σημαίνει μιᾶ νέα «κοπερνικανή» ἐπανάσταση, ὅμοια μέ τοῦ Κάντ στή φιλοσοφία. "Ὅπως ὁ Κάντ μᾶς ἔχει μάθει νά μὴν παραβλέπουμε τούς ὑποκειμενικούς ὅρους τῆς ἀντίληψῆς μας καί νά μὴ συγχέουμε τό Ἀντιληπτό, γενικά, τό ἀπρόσιτο στή γνώση μας, μέ τή δικιά μας ὑποκειμενική ἀντίληψη, ἔτσι κι ἡ ψυχανάλυση μᾶς διδάσκει νά μὴ βάζουμε στή θέση τῆς ἀσυνείδητης ψυχικῆς διαδικασίας, δηλ. τοῦ ἀντικειμένου της, τίς συνειδητές μας ἀντιλήψεις. "Ὅπως ὁ φυσικός κόσμος, ἔτσι κι ὁ ψυχικός, δέν εἶναι κατ' ἀνάγκη στήν πραγματικότητα ὅπως μᾶς φαίνεται.²¹

Μά ὥς ἐδῶ φτάνει ἡ ἀναλογία μέ τήν κοπερνικανή ἀντιστροφή τοῦ Κάντ. Γιατί ὁ Γερμανός φιλόσοφος χωρίζει ριζικά κι ἀμετάκλητα τό «πράγμα καθ' ἑαυτό» (Ding-an-sich), τόν κόσμο ἔτσι ὅπως εἶναι, ἀπρόσιτο στή γνώση μας, ἀπ' τόν κόσμο τῶν φαινομένων καί τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης. Ἐνῶ ἡ ψυχανάλυση, ἀντίθετα,

μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά προσεγγίσουμε τό ἄσυνείδητο μέσ' ἀπ' τή συνειδητή μας σκέψη, ὅπου τά παράγωγα μποροῦν νά διεισδύσουν. Κάθε ψυχική πράξη μπορεῖ νά γίνη συνειδητή, ἀφοῦ περάσει τή λογοκρισία τοῦ προ-συνειδητοῦ, τήν πιό αὐστηρή, κι ἐνδέχεται, ὕστερα, ἂν χρειαστεῖ καί μιᾶ δεύτερη, πιό χαλαρή.

Τώρα, πῶς ἀκριβῶς γίνεται ἡ μετατόπιση; Πρόκειται γιά νέα, γιά *δεύτερη* ἐγγραφή, λ.χ. μιᾶς οἰασθήποτε παράστασης στό ὡρο τῆς συνείδησης, πού μπορεῖ νά συνυπάρχει μέ τήν παλιά; Ἡ πρόκειται γιά λειτουργική μεταβολή τοῦ ἴδιου ψυχικοῦ ὕλικου; Ἡ πρώτη ἐκδοχή τῆς διπλῆς ἐγγραφῆς, φαινομενικά, τεκμηριώνεται ἀπ' τήν κλινική ἐμπειρία. Πράγματι, ἂν ὁ ἀναλυτής ἀνακοινώσῃ στόν πελάτη του τήν τάδε ἀπωθημένη του παράσταση, *φαινομενικά*, τό τονίζω, ἔχει ἐγγραφεῖ σέ δύο διαφορετικούς χώρους τοῦ ψυχικοῦ συστήματος. Παράλληλα μέ τήν ἄσυνείδητη παράσταση ὑπάρχουν καί τ' ἀκουστικά, συνειδητά της ἴχνη. Κι ὅμως ἡ ἀπώθηση δέν ἔχει ἐξαλειφθεῖ κι ἡ ψυχική κατάσταση τοῦ ἄρρωστου δέ βελτιώθηκε καθόλου. Γιατί; Πῶς γίνεται;

Γίνεται ἐπειδῇ: «Τό ν' ἀκούσεις κάτι, εἶναι τελείως ἀλλιώτικο ἀπ' τό νά τό 'χεις βιώσει (erlebt haben), εἶναι δύο πράγματα διαφορετικῆς ψυχολογικῆς φύσεως, ὁλωσδιόλου διαφορετικῆς, ἔστω κι ἂν ἔχουν τό ἴδιο περιεχόμενο».²²

Διαπίστωση κατηγορηματική καί σαφέστατη, ὅπου ἀναγνωρίζεται καί πάλι ἡ πρωταρχία τοῦ συναισθήματος. Μπορεῖς χρόνια ὁλόκληρα νά φλυαρεῖς στό ντιβάνι τοῦ ἀναλυτῆ — κι ἔξω ἀπό κεῖ — χωρίς ποτέ νά θίξεις τήν ἀπώθηση πού πληγώνει καί πονάει καί, φυσικά, χωρίς θεραπευτικό ἀποτέλεσμα. Τότε ὅμως τό δίλημμα

τῆς ἀπλῆς ἢ διπλῆς ἐγγραφῆς δὲ χρησιμεύει καθόλου γιὰ νά διακρίνουμε μιὰ συνειδητὴ παράσταση ἀπὸ μιάν ἀσυνείδητη. Ποῦ ἔγκειται λοιπόν ἡ διαφορά, πῶς συντελεῖται ἡ πρόοδος ἀπ' τὴ μιὰ ψυχικὴ ὀργάνωση στὴν ἄλλη;

Γιὰ νά δοῦμε. Ὡς ξεκινήσουμε ἀπὸ μερικές γενικές διαπιστώσεις γιὰ τὰ δύο συστήματα. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ ἐνὸς συνειδητοῦ ψυχικοῦ περιεχόμενου εἶναι ἡ λιμπιντικὴ ἐπένδυση τῶν ἀντικειμένων, τῶν πραγμάτων σὺν κάτι ἄλλο: χρειάζεται καὶ ἡ ἐπένδυση τῶν λέξεων, τῆς γλώσσας.

Τὸ ἀσυνείδητο, ἀντίθετα, περιέχει μόνο τίς παραστάσεις τῶν πραγμάτων. Εἶναι μιὰ ἀπ' τίς ιδιομορφίες του, βασικὴ, ἀλλ' ὄχι ἡ μόνη. Ἄγνοεῖ, ἐπίσης, τὴν ἀντίφαση, τὴν ἄρνηση, τὴν ἀμφιβολία. Ὁ πυρήνας του ἀποτελεῖται ἀπ' τίς διαφορὲς ἐπιθυμίες μας πού ἐκπροσωποῦνε τίς ὁρμές. Ἡ κάθε ὁρμὴ τείνει στὴν ἐκπλήρωση, στὴν ἐκφόρτιση τῆς ἐνέργειας πού περιέχει, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, ἔστω κι ἂν ὁ ἰδιαιτέρος σκοπὸς τῆς συγκρούεται μὲ τοὺς στόχους τῶν ἄλλων ἐνστίχτων πού δὲ χάνουν καθόλου γι' αὐτὸ οὔτε τὴ δύναμη οὔτε τὴν ἔντασή τους. Ἀπλῶς συνεργοῦν, συμμετέχουν στὸ σχηματισμὸ μιᾶς μέσης συμβιβαστικῆς λύσης, μιᾶς συνισταμένης, μέσα στὸ γενικὸ σάλο. Νά γιατί τὸ ἀσυνείδητο ἀγνοεῖ ὄχι μόνο τὴν ἄρνηση, τὸ «ὄχι», πού εἶναι καταβολές τῆς συνειδητῆς σκέψης καὶ λογικὰ σύμβολα τῆς ἀπώθησης, ἀλλ' ἄγνοεῖ ἐπίσης καὶ κάθε ἠθικὴ κρίση.

Ἐξάλλου, οἱ ἀσυνείδητες διαδικασίες — τὸ ἀναφέραμε στὴν πρώτη τοπικὴ — χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ μεγάλη εὐκίνησιν ἐπένδυσης, μιὰ ἐνέργεια πού κυκλο-

φορεῖ ἐλεύθερα μέ σχήματα δικά της — συμπύκνωση, μετάθεση κ.λπ.

Ἄλλη ιδιοτυπία: τό ἀσυνείδητο ἀγνοεῖ τό χρόνο πού δέν παρουσιάζεται καθόλου σάν ἡ a priori ἀναγκαία μορφή τῆς αἴσθησης, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Κάντ. Καθόλου. Οἱ ἀσυνείδητες διαδικασίες εἶναι ἄχρονες, ἀφαιρ-
τες καί ξαναβρίσκονται ἀμετάβλητες κι αὐτούσιες ὕ-
στερ' ἀπό πολλά χρόνια. Ἀλλιῶς πῶς θά μπορούσε νά συντελεστεῖ ἡ λιμπιντική παλινδρόμηση στήν περίπτω-
ση τῆς νεύρωσης ἢ στ' ὄνειρο; Μόνο ἡ ἀναλυτική ἐργασία κατορθώνει νά τίς χρονολογήσει, νά τίς τοπο-
θετήσῃ στό παρελθόν κι ἔτσι νά τίς ἀπαλλάξῃ ἀπ' τή φόρτιση περιττῆς ἐνέργειας. Εἶδεμή ἡ ψυχική πραγμα-
τικότητα ἐξακολουθεῖ νά ὑποκαθίσταται στήν ἄλλη, τήν ἐξωτερική.

Ἀντίθετα, οἱ δευτερογενεῖς διαδικασίες, οἱ προ-συ-
νειδητές, ρυθμίζουν τήν ἀναστολή καί τόν ἔλεγχο τῆς
ψυχικῆς ἐνέργειας, τήν ἐπιβολή μιᾶς λογοκρισίας ἣ καί
δυό, τή δοκιμασία τῆς πραγματικότητας, τή διαχρονική
ὀργάνωση τῶν ψυχικῶν φαινομένων μέσ' ἀπ' τή μνήμη,
πού 'ναι καταβολή τῆς συνείδησης, ἄρα διαφορετική
ἀπ' τά μνημονικά ἔχνη τῶν ἀσυνείδητων ἐπιθυμιῶν.

Ἀφῆνω τίς γενικότητες κι ἐπανερχομαι στό ἀρχικό
ἐρώτημα: ποιά εἶναι ἡ οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στά
δυό συστήματα; Ἀπάντηση: ἡ γλώσσα. Μέ τήν ἐξῆς
ὁμως ἔννοια, τό σύστημα τοῦ ἀσυνείδητου περιέχει
μόνο τίς πρῶτες ἐπενδύσεις ἀντικειμένων, ἐνῶ ἡ συνει-
δητή παράσταση εἶναι διπλή, ἔχει ὑποστεῖ μιᾶ «ὑπερ-
επένδυση» (Über-besetzung) ἀπ' τό γεγονός ὅτι οἱ
παραστάσεις τῶν πραγμάτων ἔχουν συνδεθεῖ μέ τίς
ἀντίστοιχες τῶν λέξεων, μέ τή γλώσσα, φορτισμένη μέ
τό ἀποδεσμευμένο συναίσθημα. Κι ἡ λιμπιντική αὐτή

ὑπερεπένδυση διακρίνει τή μετάβαση ἀπ' τή μιά ὀργάνωση σ' ἄλλη, ἀνώτερη, ἀπ' τήν πρωτογενή διαδικασία στή δευτερογενή, ὅπως ἐπαληθεύεται κάθε μέρα στήν πράξη.

Ἔστω ἡ περίπτωση τῆς σχιζοφρένειας. Ἐδῶ, στό στάδιο τοῦ δευτερογενοῦς ναρκισσισμού, ὅπως εἶδαμε, ἡ λίμπιντο ἀποτραβιέται ἀπ' τ' ἀντικείμενα καί συρρέει στό Ἐγώ. Ἀλλά τό περίεργο εἶναι πῶς μόνο ἡ σχέση τοῦ ἄρρωστου μέ τά πράγματα ἔχει κλονιστεῖ ἀπ' τήν ἀπώθηση κι ὄχι ἡ βασική σχέση μέ τίς λέξεις, μέ τή γλώσσα, πού ὁ σχιζοφρενικός χειρίζεται ἄνετα. Δέν διαψεύδεται, λοιπόν, ὅ,τι λέχτηκε γιά τή σχέση γλώσσας καί προ- συνειδητοῦ; Δέν θά ἔπρεπε ἀκριβῶς ἡ γλωσσική παράσταση νά ὑποστεῖ πρώτη-πρώτη τήν ἀπώθηση καί νά βυθιστεῖ στό ἀσυνείδητο τοῦ σχιζοφρενικοῦ;

Καθόλου. Ἡ ἀπορία μας λύνεται μέ τόν ἐξῆς συλλογισμό, τεκμηριωμένο ἀπ' τήν ἐμπειρία. Ἡ λιμπιντική ἐπένδυση τῶν λέξεων, ἐδῶ, δέν ἐγγράφεται στή δυναμική τῆς ἀπώθησης. Πρόκειται μάλλον γιά μιὰ πρώτη προσπάθεια θεραπείας καί λύτρωσης τοῦ ἄρρωστου. Κι ἀπ' τήν ἄποψη ἐτούτη ἡ γλώσσα τοῦ σχιζοφρενικοῦ μοιάζει πολύ μέ τοῦ φιλοσόφου: «Ὅταν σκεφτόμαστε ἀφηρημένα, κινδυνεύουμε ν' ἀγνοήσουμε τίς σχέσεις τῶν λέξεων μέ τίς ἀσυνείδητες παραστάσεις τῶν πραγμάτων καί τότε δύσκολα θ' ἀρνηθοῦμε πῶς ἡ φιλοσοφία μας ἀποχτᾷ ἔτσι μιὰ ὁμοιότητα ἀνεπιθύμητη στήν ἔκφραση καί στό περιεχόμενό της, μέ τόν τρόπο πού λειτουργοῦν οἱ σχιζοφρενικοί». ²²

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., X, κεφ. III, «Γιά τήν Ιστορία τοῦ ψυχαναλυτικοῦ κινήματος». "Αλφρεντ "Αντλερ (1870-1937), βιεννέζος γιατρός καί ψυχοθεραπευτής. Δίδαξε στήν Ἀμερική μετά τό 1927. Κυριότερο ἔργο: «'Ο νευρικός χαρακτήρας». Βασικές ἔννοιες τῆς θεωρίας του: ἡ νιτσεική «θέληση τῆς ἐξουσίας», τό αἶσθημα κατωτερότητας, ἡ διεκδίκηση ἀνδρισμοῦ κ.λπ. Τόνισε ιδιαίτερα τήν ἐπίδραση τοῦ κοινωνικοῦ παράγοντα στή διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου, μειώνοντας τό ρόλο τοῦ ἀσυνείδητου. Τό "Εγώ στόν "Αντλερ μοιάζει μέ τόν κλόουν τοῦ τσίρκου, κοροϊδεύει ὁ Φρόυντ. «Θέλει νά πείσει τό κοινό πώς ὅλα ὅσα συμβαίνουν στή σάλα τά κάνει ἐκεῖνος». 'Ο "Ελβετός ψυχίατρος Κάρλ Γιούνγκ (1875-1961), πολυγραφότατος, (κυριότερο ἔργο του «Μεταμορφώσεις καί σύμβολα τῆς λίμπιντο», 1912) θεωρεῖ τό ἀσυνείδητο ὅχι ἀπλῶς γενικό μά συλλογικό. Παράγει τά «ἀρχέτυπα», τή μητέρα, τό θεό, τούς διάφορους ἥρωες κ.λπ., εἰκόνες μυθικές, μεταβιβάσιμες φυλογενετικά. "Όπως, ὅμως, παρατήρησε σχετικά κάποιος ψυχαναλυτής, τό ὅτι ὅλοι, γενικά, ἔχουμε ἕνα σηκῶτι, δέ θά πεῖ ὅτι εἶναι καί συλλογικό. 'Η γιουνγκιανή ψυχολογία ἐπιστρέφει σ' ἕνα σχολικό ἰδεαλισμό, διαιρεῖ λ.χ. τούς ἀνθρώπους σ' ἐσο- καί ἐξω-στρεφεῖς κι ἐκτός ἀπ' τίς μεταφυσικές προεκτάσεις της ἔχει καί συνέπειες σημαντικές γιά τή θεραπευτική πρακτική, γιατί δέ λαμβάνει ὑπόψη της καθόλου τήν παιδική νεύρωση καί λίμπιντο.

2. G.W., X, σελ. 130-170.

3. G.W., X, σελ. 161 κι ἐπ., ὅπου κι ἡ λεπτή διάκριση ἀνάμεσα στό 'Ιδανικό - τοῦ - "Εγώ καί στό 'Ιδανικό "Εγώ.

4. Πρόκειται γιά τά ἑξῆς κείμενα, G.W.. X: α) *Οἱ ὁρμές κι ἡ μοίρα τους*, σελ. 210-232, β) *'Η ἀπώθηση*, σελ. 248-261, γ) *Τό ἀσυνείδητο*, σελ. 264-303, δ) *Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα στή θεωρία τοῦ ὀνείρου*, σελ. 412-427, ε) *Πένθος καί μελαγχολία*, σελ. 428-446.

5. G.W., X, *Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα*, σελ. 412, ὑποσημ.

6. G.W., X, 4ο κεφ., σελ. 271-281.

7. Δηλαδή τό 1915, ἀλλά τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό 1986.

8. G.W.. IV, *Ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, σελ. 288.

9. G.W., X, σελ. 210 κ.ἐπ. Γιά τήν ἀκρίβεια, ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου

είναι *Οί ὀρμές κι οἱ μοῖρες τους*, στόν πληθυντικό, οἱ ἀναγκαῖες ἐξελίξεις τους. Προτίμησα στά ἑλληνικά τόν ἐνικό γιατί μοῦ φαίνεται πιό εὐχρηστος.

10. G.W., X, *Οἱ ὀρμές κι ἡ μοῖρα τους*, σελ. 231.

11. G.W., XIV, *Τό μέλλον μιᾶς ἀταπάτης*, σελ. 333 κ.ἐπ. Οἱ προτεραιότητες ἔχουν, ἐδῶ, ἀντιστραφεῖ: ἡ κοινωνική καταπίεση εἶναι δυνατή, ἐπειδή προηγήθηκε ἡ ἀπόωθηση καί προετοίμασε τό ψυχικό ἔδαφος.

12. G.W., X, σελ. 248-261.

13. Abkömmlinge, στό πρωτότυπο, σημαίνει κυριολεκτικά οἱ ἀπόγονοι, οἱ κατιόντες. Προτίμησα κι ἐδῶ τήν ἀπλούστερη ἀπόδοση «τά παράγωγα», τή βρίσκω καί πιό ἐκφραστική.

14. G.W., X, *Ἡ ἀπόωθηση*, σελ. 253.

15. G.W., X, *Ἡ ἀπόωθηση*, σελ. 256.

16. G.W., I, *Μελέτες γιά τήν ὕστερία*, σελ. 87-92, 233 κ.ἐπ., VIII, «Ἡ ψυχανάλυση», 1ο μάθημα, σελ. 13, *Τό ἐνδιαφέρον γιά τήν ψυχανάλυση*, σελ. 402.

Ἡ προτεραιότητα τοῦ δυναμικοῦ συναισθηματικοῦ στοιχείου ἀπέναντι στή στατική εἰκονική παράσταση εἶναι αὐτονόητη ἂν λάβουμε ὑπόψη μας πώς τό συναισθημα ὀρίζεται σάν ἐνέργεια πού πρέπει ὡπωσδήποτε νά ἐκτονωθεῖ, εἰδεμῇ τά συναισθήματα «μαγώνονται», ὅπως λέει συχνά ὁ Φρόυντ, γι' αὐτό καί πρότεινα τόν ὅρο «ἀποδέσμευση» γιά τήν ἀντίστροφη διαδικασία (Ab-reaktion).

17. Ἡ ἀκριβέστερη ἀπόδοση τοῦ γερμανικοῦ (ἢ γαλλικοῦ) Affek(c)t εἶναι τό ἀριστοτελικό πεπονθός, τό πάσχειν, αὐτό πού ἔπαθα ἀπό μιά ἄλφα πράξη, τό ἀποτέλεσμά της. "Ὅσο κι ἂν φαίνεται μακρινή κι ἐξεζητημένη μιά τέτοια ἀναδρομή καί πρακτικά ἄχρηστη, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμός ἔχει πιά ὀριστικά σφραγίσει σημαίνοντα σάν τό «πάθος», τό «δράμα» κ.λπ., ἴσως δέν εἶναι ἄσκοπο νά θυμόμαστε τό γενεαλογικό δέντρο τῶν ἐννοιῶν ὅταν, μεταφράζοντας, λέμε «τό συναισθημα».

18. G.W., X, σελ. 264-303.

19. G.W., X, *Τό ἀσυνείδητο*, κεφ. 6, σελ. 294. Εἶναι μιά ἀπ' τίς σπάνιες, σπανιότατες περιπτώσεις πού ὁ Φρόυντ χρησιμοποιεῖ τόν ὅρο «ἐνστιχτο».

20. G.W., X, *Τό ἀσυνείδητο*, κεφ. 6, σελ. 294.

21. G.W., X, *Τό ἀσυνείδητο*, κεφ. 1, σελ. 270.

22. G.W., X, *Τό ἀσυνείδητο*, κεφ. 7, σελ. 303.

IX

ΤΑ ΕΝΣΤΙΧΤΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ἡ δεύτερη φάση τῆς φροῦδιανῆς θεωρίας πού ἐγκαινιάζει ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσιμοῦ, ναί μέν ἔλυσε κάμποσα προβλήματα, ἔθεσε ὅμως κι ἄλλα τόσα. Εἶχε, βέβαια, ἀποδειχτεῖ πῶς ἡ λίμπιντο ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι ἰσχυρίζονταν ὁ Ἄντλερ κι ὁ Γιούνγκ, ἦταν ὄντως σεξουαλική ἐνέργεια πού μπορούσε νά ἐπενδύσει ἢ νά ξανα-επενδύσει, ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις, τό Ἐγώ. Ὡς ἐδῶ, σύμφωνοι. Ὅμως ὁ νέος σεξουαλικός μονισμός ἐρχόταν, τώρα, σέ σύγκρουση μέ τή δυαδική διάκριση τῶν ὁρμῶν, ἄλλο βασικό αἶτημα τῆς ψυχανάλυσης. Πράγματι, μετά τήν εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσιμοῦ, ἔφτανε ν' ἀνταγωνίζεται ἡ ἴδια ἡ λίμπιντο τόν ἑαυτό της. Ἀλλά πῶς νά προκύψει σύγκρουση ψυχική ἀφοῦ ἡ ἀπώθηση προϋποθέτει πάλι δύο ἀντίρροπων δυνάμεων; Ἀρα ὁ ἀντίπαλος τῆς λίμπιντο δέν μπορούσε νά 'ναι σεξουαλικῆς ὕφῃς.

Ξεκινώντας λοιπόν ἀπ' τίς ἀπορίες καί τήν προβληματική τοῦ ναρκισσιμοῦ καί μέ βάση κάποια καινούρια δεδομένα, ὁ Φρόυντ κατέληξε πρῶτα σέ μιὰ νέα διαίρεση τῶν ὁρμῶν κι ἀπό κεῖ, ὕστερα, σέ μιὰ νέα τοπική.

Ποιά είναι τὰ νέα δεδομένα, τὰ ἐπιχειρήματα πού ἐπέβαλαν, πάλι, τήν τροποποίηση τῆς θεωρίας; Τά ἐκθέτει ἓνα βαθύ, τολμηρό κείμενο, μέ τίτλο νιτσεϊκό «Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς» (1920), ὅπου βρῆκε διέξοδο ἡ μεταφυσική διάθεση τοῦ Φρόντ. "Ὅπως καί στήν «Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων» προχωρεῖ ἐπαγωγικά. Στήν ἀρχή, στό αἰτιολογικό, παραθέτει τά πραγματικά περιστατικά, μιά σειρά κλινικές παρατηρήσεις πού στηρίζουν τό συμπέρασμα, τή γενική ἐρμηνεία τους.

"Ὅλες οἱ περιπτώσεις ἔχουν ἓνα κοινό παρονομαστή, διαψεύδουν τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς πού ρυθμίζει τήν οἰκονομία τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς κι εἶναι νόμος ἀπαράβατος, ὅπως ξέρουμε. Στό συγκεκριμένο ἐτοῦτο σημεῖο ὁ Φρόντ τοῦ 1920 ὑποστηρίζει ἀκριβῶς ὅ,τι καί τό 1895, στό «Σχέδιο μιᾶς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας»: «Θά 'μαστε ὑπόχρεοι κι εὐγνώμονες σ' ὅποια φιλοσοφική ἢ ψυχολογική θεωρία μπορούσε νά μᾶς πεῖ τί σημαίνουν οἱ εὐχάριστες καί δυσάρεστες αἰσθήσεις, οἱ τόσο ἐπιταχτικές γιά μᾶς. Δυστυχῶς τίποτα τό χρήσιμο δέν μᾶς προσφέρεται ἐδῶ. Εἶναι ἡ σκοτεινότερη, ἡ πιό ἀπρόσιτη περιοχὴ τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς καί μιά κι εἶναι ἀπαράκαμπτη, ἡ καλύτερη πρόσβαση, κατὰ τή γνώμη μου, εἶναι ἡ εὐρύτερη. Ἀποφασίσαμε λοιπόν νά συνδέσουμε τήν ἡδονή καί τή δυσἀρέσκεια μέ τήν ποσότητα τοῦ ὑφιστάμενου ψυχικοῦ ἐρεθισμοῦ, πού δέ λειτουργεῖ τυχαῖα, οὕτως ὥστε ἡ δυσἀρέσκεια ἀντιστοιχεῖ σέ μίαν αὐξηση, ἡ ἡδονή σέ μιά μείωση τῆς ποσότητος».¹

Ὁμολογία ξεκάθαρη: τό ἐρώτημα πού εἶχε θέσει τό «Σχέδιο» τοῦ 1895 (πῶς μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ λογικές ἔννοιες ἡ ψυχικὴ ποιότητα) δέ βρῆκε ἀπάντηση ἱκανοποιητική.

Καί ποιά είναι τά φαινόμενα πού κλονίζουν τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς;

Εἶναι, πρῶτα-πρῶτα, ἡ τραυματική νεύρωση. Μέ τόν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον ὁ Φρόυντ ἔχει συχνά τήν εὐκαιρία νά τή μελετήσῃ στούς πελάτες του, γιατί ὀφείλεται σέ μηχανικά αἷτια — σ' ἓνα γεγονός ξαφνικό καί βίαιο, σύγκρουση, δυστύχημα, βομβαρδισμό ἢ ἄλλο ἀνάλογο. Σέ τέτοιες περιπτώσεις παρατηρεῖται πώς ὁ ἄρρωστος στά ὄνειρά του ξαναβλέπει συνεχῶς τό ἴδιο τραυματικό γεγονός, ἀναπαράγει τήν κατάστασιν, τήν ἐπαναλαμβάνει ἀντί νά προσπαθῇ νά τήν ξεχάσῃ, νά λυτρωθεῖ. "Αρα τό ὄνειρον, ἐδῶ, δέν παρουσιάζεται σάν ἐκπλήρωση μιᾶς ἀσυνείδητης ἐπιθυμίας, δηλ. σάν ἐκκένωση ἐνέργειας ἐλεύθερης. Νά λοιπόν μιᾶ πρώτη ἐξαίρεση ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς.

Δεύτερον γεγονός πού ἐγγράφεται στήν ἴδια λογική: τό παιχνίδι τοῦ «ἐκεῖ - ἐδῶ» (fort-da) πού ἔπαιζε ὁ ἐγγονός τοῦ Φρόυντ. Τό παιδί, ἐνάμισι ἔτους, εἶχε πάρει τή συνήθειαν νά πετάει συστηματικά μακριά ὅλα του τά παιχνίδια φωνάζοντας «ἐκεῖ!» («fort», μακριά) καί ὕστερα τά ἔφερνε πίσω λέγοντας «ἐδῶ» («da»). Παρατηρώντας μέ προσοχή τό παιχνίδι, πού ἐπαναλαμβάνόταν κατά τρόπο «δαιμονικό» — ἡ λέξις παρουσιάζεται συχνά στό κείμενον — ὁ Φρόυντ σχημάτισε τή γνώμην πώς τό πρῶτον μέρος «ἐκεῖ!» παρίστανε συμβολικά τήν ἀναχώρησιν, τήν ἀπουσίαν τῆς μάνας πού ὁ μικρός ἀγαποῦσε ἰδιαίτερα, καί τό «ἐδῶ» τήν ἐπιστροφήν της. Τί βλέπουμε, λοιπόν, καί πάλι; Μιᾶ ὀδυνηρὴ ἐμπειρία καί ἡ ἐνέργεια πού προϋποθέτει, ἀντί νά τείνουν στήν ἐκτόνωσιν, ἐπαναλαμβάνονται κατά τρόπο ψυχαναγκαστικό.²

Τρίτη σειρά παρατηρήσεων: ἡ ἀναπαραγωγή ἀπ'

τόν ἀναλυόμενον τῶν παθογόνων περιστατικῶν τῆς νεύρωσης, τό φαινόμενο τῆς ἀντίστασης. Στήν ἀρνητική θεραπευτική ἀντίδραση ὁ ἄρρωστος ἀντί νά κοιτάξει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τ' ὀδυνηρό παρελθόν, τό διατηρεῖ, τό καλλιεργεῖ κι ἀντικαθιστᾷ τήν παλιά νεύρωση μέ τή νεύρωση τῆς μεταβίβασης, σάν νά ἱκανοποιεῖ ἔτσι κάποια κρυφή, ἀσυνείδητη ἀνάγκη αὐτοτιμωρίας.

Μέ βάση τίς παρατηρήσεις αὐτές καί κάποιες ἄλλες μπορούμε, νόμιμα, νά ὑποθέσουμε πῶς ὑπάρχει στόν ἐσωτερικό μας κόσμον ἓνας ἐπαναληπτικός ψυχαναγκασμός, πρίν καί πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς, ἀνώτερος, πρωταρχικός, πού μειώνει κατά πολύ τήν ἀξία της. Ἄν ὑπάρχει ὄντως τέτοια τάση, ἀπό ποῦ ἄραγε προέρχεται;³

Ἄπό δῶ κι ὕστερα μπαίνουμε πιά στό χῶρον τῆς μεταφυσικῆς κι ὁ καθένας σας εἶν' ἐλεύθερος νά δεχτεῖ ἢ ν' ἀπορρίψει τά συμπεράσματά μας, ἀνάλογα μέ τά γοῦστα, μέ τή θέλησή του. Λογικά ὑποχρεωμένος δέν εἶναι. Ἐξηγοῦμαι. Ἐνδέχεται νά βρισκόμαστε μπρός σέ μιά γενική ιδιότητα τῶν ἐνστικτων καί τῆς ὀργανικῆς ζωῆς στό σύνολό της. Οἱ ὁρμές, μέ τήν ἐπανάληψη, ἐκφράζουν ἴσως τήν τάση κάθε ὀργανισμοῦ ν' ἀναπαράγει ἓνα στάδιο προγενέστερο πού, κάποτε, ἀναγκάστηκε νά ἐγκαταλείψει. Δηλαδή, ἀντίθετα ἀπ' τήν κοινή, τήν παραδεδεγμένη ἄποψη πού θεωρεῖ τά ἐνστικτα σάν παράγοντα ἀλλαγῆς καί προόδου, ἐδῶ συναντᾶμε μᾶλλον ἓνα εἶδος ἀδράνειας τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Ἡ συντηρητική φύση τοῦ ζωικοῦ ὀργανισμοῦ καί τῶν ὁρμῶν ἐπαληθεύεται, λ.χ., στή ζωολογία μέ τ' ἀποδημητικά πουλιά πού ἀκολουθοῦν πάντα τήν ἴδια διαδρομή ἢ μέ τά ψάρια πού γονιμοποιοῦνται στούς ἴδιους πάντα τόπους ἢ μέ τήν ἐπανάληψη στά φαινόμενα τῆς κληρονομικότητος.

Μά ποιός εἶν' ἐκεῖνος ὁ στόχος ὁ παλιός, τό προγενέστερο στάδιο ὅπου οἱ ὁρμές προσπαθοῦν νά φτάσουν; Γιά νά δοῦμε. 'Αφοῦ κάθε ζωντανό ὄν εἶναι προορισμένο νά πεθάνει, ἀφοῦ ἐπιστρέφει στήν ἀνόργανη φύση, τήν ἄψυχη, τό συμπέρασμα εἶν' αὐτονόητο: ὁ σκοπός πού ἐπιδιώκει κάθε ζωή εἶν' ὁ θάνατος κι ἡ ἀντίστοιχη τάση τό ἔνστιχτο θανάτου. "Ὅπως προσέξατε ἴσως, μέ τήν ἐπέκταση πού κάναμε τοῦ ὅρου «ὁρμή» στήν ὀργανική φύση, ἀκολουθώντας τόν Φρόντ, καταργήσαμε τή διάκριση ἀνάμεσα στό ἔνστιχτο καί στήν ὁρμή, διάκριση πού τόσο βασάνισε τούς φροῦδολόγους, δηλαδή καταργήσαμε τά σύνορα βιολογίας καί ψυχολογίας.⁴

"Ἐστω. "Ἄς δεχτοῦμε πῶς τά ὀργανικά ἔνστιχτα εἶναι συντηρητικά κι ὀπισθοδρομικά. Τότε πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἐξέλιξη καί ἡ ποικιλία τῶν εἰδῶν; Δέ μπορεῖ νά προέρχεται παρά ἀπό κάποια ἐξωτερική ἐπέμβαση, κάποια δύναμη πού ἄλλαξε τή ροή τῆς ζωῆς, ἀλλιῶς θά 'χαμε ἐπ' ἄπειρον τήν ἀναπαραγωγή ἐνός εἶδους, τήν ἐπανάληψη τῆς ταυτότητας.

Ποιά νά 'ναι ἡ δύναμη ἐκείνη; Μποροῦμε νά φανταστοῦμε τήν ὅλη διαδικασία κάπως ἔτσι: κάποια μέρα ἀπ' τήν ἀνόργανη φύση βγῆκε ἡ ζωή κι ἀργότερα, ἴσως μέ τρόπο ἀνάλογο, ἀπ' τό ζωικό στοιχεῖο βγῆκε ἡ συνείδηση, χάρη στή λειτουργία μιᾶς δύναμης, ἀγνωστής πρὸς τό παρόν. Στό στάδιο ἐκεῖνο, ὅταν πρωτοφάνηκε, ἡ ζωική οὐσία πρέπει νά πέθαινε πολύ γρήγορα. 'Ἡ διαδρομή ἀπ' τή ζωή στό θάνατο πρέπει νά 'ταν φοβερά σύντομη, ὥς τή στιγμή πού ἄλλοι παράγοντες, ἐξωτερικοί, ἤρθαν κι ἔφεραν παρεκκλίσεις ἀπ' τήν εὐθεία, ἤρθαν καί μάκρυναν τό δρόμο πρὸς τό παρελθόν, εἰσάγοντας παρεκβάσεις ὅλο καί πιό περίπλοκες. "Ἄν ἔτσι ἐγίναν τά πράγματα, τότε τό ἔνστιχτο αὐτοσυντή-

ρησης τοῦ 'Εγὼ φαίνεται ν' ἀνήκει κι αὐτό στήν ψυχαναγκαστική ἐπανάληψη πού τείνει πρὸς τό θάνατο. Λέω φαίνεται, γιατί κι ἐδῶ αὐτά - φαινόμενα - ἀπατοῦν», ὅπως θά δοῦμε παρακάτω.

Τώρα, ποιὰ νά 'ναι κείνη ἡ ἄλλη δύναμη πού παρατείνει, πού μακραίνει τό δρόμο πρὸς τό θάνατο; "Αν στραφοῦμε στή βιολογία, τί βλέπουμε; Στούς ζωντανούς ὁργανισμούς, τά κύτταρα τοῦ σπέρματος παλεύουν συνέχεια μέ τό θάνατο καί κατορθώνουν νά ἐξασφαλίσουν ἓνα εἶδος ἀθανασίας στή ζωική οὐσία σμίγοντας τό ἓνα μέ τ' ἄλλο. Τά κύτταρα πού χρησιμοποιοῦνται στή συγχώνευση καί στήν ἀναπαραγωγή ὑπηρετοῦν λοιπόν τίς σεξουαλικές ὁρμές καί τά ἔνστιχτα ζωῆς. Εἶναι καί τοῦτες συντηρητικές, ὅπως οἱ ἄλλες, καί τοῦτες ὀδηγοῦνε στό θάνατο, μέ τή διαφορά πῶς παρατείνουν τή διάρκεια τῆς διαδρομῆς, πρὸς τό ἴδιο τέρμα φέρονται, ἀλλά διά τῆς τεθλασμένης. Τίς χαρακτηρίζει ἡ τάση νά δημιουργοῦν ἐνότητες ὁλοένα εὐρύτερες, σ' ἓνα διαρκή ἀγώνα μέ τά ἔνστιχτα θανάτου. Τή ζωή, λοιπόν, μπορεῖ νά τή φανταστοῦμε σά μιὰ διαδικασία μέ δύο ὅψεις, σάν πάλι ἀδιάκοπη ἀνάμεσα στόν "Ερωτα καί στό Θάνατο. (Ἡ ἐλληνική λέξη "Ερως, πού ὁ Φρόντ χρησιμοποιεῖ δύο-τρῆς φορές μονάχα πρίν ἀπ' τό 1920, ἀπό δῶ κι ὕστερα ἀναφέρεται συχνά γιά νά δηλώσει τήν κοσμολογική διάσταση τῆς λίμπιντο, ἐνῶ ὁ «Θάνατος», ἐλληνικά, εἶναι παρέμβλημα μετα-φροῦδιανό).

Μιά τέτοια μεταφυσική κατασκευή μπορεῖ νά στηριχτεῖ πουθενά; Βρίσκει κανένα συγκεκριμένο ἐπιστημονικό ἔρεισμα; Πάλι κι ἐδῶ στή βιολογία θά καταφύ-

γουμε, στή θεωρία τοῦ Γερμανοῦ Βάισμαν.⁵ Ξεχωρίζει στή ζωική οὐσία ἓνα μέρος θνητό, φθαρτό — τό σῶμα — κι ἓνα μέρος ἀθάνατο — τό σπερματικό πλάσμα πού ἐξασφαλίζει τή διατήρηση καί τήν ἀναπαραγωγή τοῦ εἴδους. Νά, λοιπόν, μιά βοήθεια ἀνέλπιστη, νά πού βρήκαμε τό μορφολογικό ἀντίστοιχο τῆς δυναμικῆς θεωρίας τῶν ἐνστίχτων. Νά πού ἡ βιολογία ἔρχεται νά ἐπαληθεύσει τή διάκριση ἀνάμεσα στά ἐνστίχτα θανάτου πού δουλεύουνε «μουγκά» καί στό «θορυβώδη» Ἔρωτα πού πάει νά διαιωνίσει τή ζωή — καί τό κατορθώνει.⁶

Δυστυχῶς, ὅμως, ὁ Βάισμαν περιορίζει ἐκείνη τή «δυνάμει» ἀθανασία στούς μονοκύτταρους ὁργανισμούς καί μόνο, περιορισμός πού δέ συμβιβάζεται μέ τή γενικότητα τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίχτου καί ἐλαττώνει τή σημασία τῆς διάκρισης σῶμα-πλάσμα γιά τή φροῦ-διανή θεωρία.

Ἄλλ' ἂν προσέξουμε, τί παρατηροῦμε; Καί στούς πολυκύτταρους ὁργανισμούς ἔχει διαπιστωθεῖ πῶς ἡ ἔνωση πολλῶν κυττάρων παρατείνει τή ζωή τους. Ἐξάλλου καί στά μονοκύτταρα ἡ συγχώνευση φέρνει τήν ἀνανέωση. Ἄς κάνουμε ἀκόμα ἓνα βῆμα, ἓνα ἄλμα, γιά τήν ἀκρίβεια. Νά ἐφαρμόσουμε τή θεωρία τῆς λίμπιντο σέ κεῖνες τίς διαδικασίες. Μποροῦμε τότε νά ὑποθέσουμε πῶς τά ἐνστικτα ζωῆς, δηλαδή τά σεξουαλικά, ἀντικείμενό τους ἔχουν τ' ἄλλα κύτταρα, ἀπ' ὅπου ἐξουδετερώνουν, τουλάχιστον ἐν μέρει, τά ἐνστίχτα θανάτου. Τά σπερματικά κύτταρα, κατά κάποιον τρόπο, εἶναι φορεῖς ἐνός ἀπόλυτου ναρκισσιζμοῦ. Τότε ὅμως ποιός μπορεῖ νά ἔναι ὁ ἀντίπαλος μιᾶς παρόμοιας

λίμπιντο; 'Υπάρχει στήν ψυχανάλυση μιά πόλωση, τεκμηριωμένη, πού ν' ἀντιστοιχεῖ στήν ἀντίθεση ἔρωτας-θάνατος;

Καί βέβαια ὑπάρχει, μάλιστα τήν ἔχουμε ἤδη συναντήσει. Εἶναι ἡ σύζευξη ἔρωτας-μίσος κι εἶχαμε διαπιστώσει πώς τό μίσος, μ' ἄλλα λόγια τό ἔνστικτο καταστροφῆς, εἶναι ἀλληλένδετο μέ τή λίμπιντο.⁷ Μποροῦμε λοιπόν νά τό θεωρήσουμε σάν τρόπο λειτουργίας κι ἐκ-πρόσωπο τοῦ ἐνστίχτου θανάτου πού στηρίζει ἐμπειρικά, μέ τήν παρατήρηση, τίς προηγούμενες μεταφυσικές μας ὑποθέσεις. Τήν σπουδαιότερη κλινική ἐπαλήθευση τῶν ἐνστίχτων θανάτου τήν προσφέρει ὁ σαρδισμός, ὅπως εἶδαμε στό «Οἰκονομικό πρόβλημα τοῦ μαζοχισμοῦ».⁸

Πρίν ἐπανεέλθω σύντομα σ' αὐτό τό κείμενο, θέλω νά σημειώσω μιά ἀπροσδόκητη ἐνίσχυση τῆς τελευταίας θεωρίας τῶν ὁρμῶν πού ἔρχεται ἀπ' τό μῦθο, συγκεκριμένα τό μῦθο τοῦ ἀνδρόγυνου γιά τήν καταγωγή τοῦ ἔρωτα πού διηγεῖται ὁ Ἀριστοφάνης στό «Συμπόσιο» τοῦ Πλάτωνος.⁹ «Ἡ πάλαι ἡμῶν φύσις», λέει, (189 α) δέν ἦταν ὅπως τήν ξέρουμε σήμερα. 'Υπῆρχαν τρία «γένη» ἀνθρώπων, κι ὄχι δύο, τό ἀρσενικό, τό θηλυκό καί τό ἀνδρόγυνο, ἓνα μεῖγμα ἀπ' τά δυό ἄλλα φύλα. Τά ἀνδρόγυνα ἦταν ἐνωμένα ἀπ' τήν πλάτη, ὅπως οἱ σιαμαῖες ἀδελφές, καί μέ τήν ἐνωσή τους τόση δύναμη ἀπόχτησαν ὥστε ὁ Δίας φοβήθηκε μή τοῦ πάρουν τήν ἐξουσία. Ἐπίασε λοιπόν καί τά χώρισε ἀπ' τήν πλάτη, τά ἔκοψε στά δύο, ὅπως κόβεις ἓνα φροῦτο. Καί τί ἔγινε παρακάτω; Τό κάθε κομμάτι ἔσβηνε ἀπ' τόν καημό του, γιατί δέ μποροῦσε νά ζήσει δίχως τό

ταίρι του. Τότε ὁ Δίας «ἐλεήσας», τὰ λυπήθηκε καί μετέθεσε τὰ γεννητικά τους ὄργανα ἔμπρός, ὅπως εἶναι σήμερα, ὥστε νά μποροῦν νά σμίγουν μέ τό ἄλλο ἥμισυ.

Ἐπιμύθιο: «Ἐκαστος οὖν ἡμῶν ἐστίν ἀνθρώπου σύμβολον», καταλήγει ὁ Πλάτωνας — Ἀριστοφάνης (191 ε) «... ζητεῖ δέ αἰεὶ τό αὐτοῦ ἕκαστος σύμβολον». Καθένας μας εἶναι «σύμβολον», τμῆμα ἑνός ἀνθρώπινου συνόλου, μιᾶς ἐνότητας πού πάντα νοσταλγεῖ καί θέλει νά τήν ἀνασυστήσῃ.

Καί κατὰ τί ὁ μύθος τοῦ ἀνδρόγυνου πιθανολογεῖ τὰ ἐνστιχτα θανάτου; Κατά τοῦτο, ὅτι καί κεῖ ἕνα ἐνστιχτο πηγάζει ἀπ' τήν ἀνάγκη καί τήν τάση ν' ἀποκατασταθεῖ μιὰ προγενέστερη κατάσταση.

Ἐπανερχομαι τώρα στό ἀρχικό ἐρώτημα. Τί ἀκριβῶς ὑπάρχει «πέρα ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς»; Ὁ ψυχαναγκασμός τῆς ἐπανάληψης, ἡ τάση ἐπιστροφῆς στήν ἀνόργανη φύση; Μά φτάνουμε τότε στό ἐξῆς παράδοξο συμπέρασμα: ἡ ἀρχή τῆς ἡδονῆς βρίσκεται στήν ὑπηρεσία τοῦ ἐνστίχτου θανάτου. Εἶναι συνέπεια, εἶπαμε, τῆς ἀρχῆς τῆς εὐστάθειας τοῦ Φέχνερ, δηλ. τῆς βασικῆς τάσης πού χαρακτηρίζει τό ψυχικό μας σύστημα νά διατηρεῖ τήν ἐνέργειά του σ' ἕνα ἐπίπεδο ὅσο γίνεται πιό χαμηλό. Τήν τάση ἐτούτη πρὸς τό μηδέν ὁ Φρόυντ τοῦ 1920 τήν ὀνομάζει, τώρα, «ἀρχή τῆς Νιρβάνας», χρησιμοποιώντας ἕναν ὄρο τῆς Ἀγγλίδας ψυχαναλύτριας Βαρβάρας Λόου. Λογικά, λοιπόν, ἡ ἀρχή τῆς ἡδονῆς θά πρέπει νά ἐκφράζει τό ἐνστιχτο θανάτου, ἀφοῦ χαρακτηρίζεται καί κείνη ἀπ' τήν αὐτόματη ἐκ-φόρτιση ἐνέργειας, ἀπ' τή ροπή πρὸς τήν ἀταραξία. Ἔτσι δέν εἶναι;

"Οχι, καθόλου. Τή σωστή απάντηση τή βρίσκουμε στο «Οικονομικό πρόβλημα τοῦ μαζοχισμοῦ».¹⁰ Πρῶτα-πρῶτα, μιὰ διόρθωση: ἡ ἡδονή συχνά μπορεῖ νά ἐκφράζεται ὅχι μ' ἐκτόνωση ἐνέργειας, ὅπως ὑποθέσαμε ὡς τώρα, ἀλλά καί μέ συσσώρευση. Τυπικό παράδειγμα ὁ ὀργανισμός. "Αρα, ὁ ποσοτικός παράγων, αὐτός καί μόνο, δέν ἀρκεῖ γιά νά ὀρίσει τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς. Πρέπει νά λάβουμε ὑπόψη μας καί τήν ψυχική ποιότητα — τό συναίσθημα — καί τό ρυθμό τῆς ἀλλαγῆς κατὰ μονάδα χρόνου, δηλαδή τήν ταχύτητα τῆς αὐτομείωσης.

Ἐπομένως, ἀρχή τῆς ἡδονῆς καί ἀρχή τῆς Νιρβάνας δέν ταυτίζονται. Νά πῶς διαμορφώνονται οἱ σχέσεις τους, εἰδικότερα: πρῶτα ἐπικράτησε ἡ ἀρχή τῆς Νιρβάνας καί μόνο αὐτή. "Ομως, γιά νά ἐξελιχθεῖ ἀργότερα σέ ἀρχή τῆς ἡδονῆς, χρειάστηκε νά ὑποστεί ὀρισμένες τροποποιήσεις πού δέ μποροῦσαν νά προέλθουν παρά ἀπ' τή σεξουαλική ὁρμή, ἀπ' τόν ἔρωτα. "Αρα ἡ ἀρχή τῆς Νιρβάνας ἀνήκει στά ἔνστιχτα θανάτου, ἐνῶ καί ἡ ἀρχή τῆς ἡδονῆς καί τῆς πραγματικότητος εἶναι, κι οἱ δύο, στήν ὑπηρεσία τοῦ ἔρωτα. Ἡ καθεμιὰ ἀπ' τίς τρεῖς συνεργάζεται μέ τίς ἄλλες, οὕτως ὥστε ἔχουμε νά κάνουμε, καί πάλι ἐδῶ, μέ μείγματα, μέ συνθέσεις, μέ δυναμικές σχέσεις ἀνάμεσα σέ δύο ἀντίρροπες τάσεις.

Τελικά, τί συμπέρασμα βγαίνει; Μποροῦμε νά πάρουμε στά σοβαρά ὅλη τή μεταφυσική μεθόδευση τῶν ἐνστίχτων θανάτου; Πρόκειται γιά ἐπιστημονική θεωρία, ναί ἢ ὄχι; «Ἀναγνωρίζω, ὁμολογεῖ ὁ συγγραφέας, πῶς τό τρίτο βῆμα στή θεωρία τῶν ὁρμῶν πού ἐπιχειρῶ ἐδῶ εἶν' ἀδύνατον νά 'χει τίς ἴδιες ἀξιώσεις λογικῆς στερεότητος πού 'χουν τ' ἄλλα δύο, ἡ διεύρυνση τῆς ἔννοιας τοῦ σεξουαλικοῦ κι ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ ναρκισσι-μοῦ. Οἱ καινοτομίες ἐκεῖνες ἦταν ἀπευθείας μετάφρα-

ση στή θεωρία, τῆς παρατήρησης... Κι ἂν κάποιος μέρωτῇσῃ ἂν καί κατά πόσο, προσωπικά, ἔχω πεισθεῖ γιά τίς θέσεις πού ἀνέπτυξα ἐδῶ, θ' ἀπαντήσω πώς οὔτ' ἐγώ ἔχω πεισθεῖ οὔτε ζητάω ἀπ' τούς ἄλλους νά τίς πιστέψουν. Γιά τήν ἀκρίβεια, δέν ξέρω κατά πόσο τίς πιστεύω». ¹¹

Κι ὅμως. Παρά τίς προσωπικές του ἀμφιβολίες, παρά τήν ψυχρή ὑποδοχή πού βρῆκε τό βιβλίο, ὁ Φρόυντ, στήν τελευταία περίοδο 1920-1939, δέν ἔπαψε νά κινεῖται γύρω ἀπ' τόν κεντρικό ἄξονα τῶν ἐνστίχτων θανάτου.

Ἀνακαλύπτει μιάν ἐπαλήθευση στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, στά δύο κοσμολογικά στοιχεῖα τοῦ Ἑμπεδοκλῆ, τή φιλόττητα (ἤ φιλία) καί τό νεῖκος. ¹² Ἡ φιλόττης, τό συνεκτικό στοιχεῖο τῆς ἔνωσης ἀντιστοιχεῖ στή λίμπιντο καί τό νεῖκος — ἡ διχόνοια, τό καταστρεπτικό στοιχεῖο τῆς ἀποσύνθεσης — στό ἔνστιχτο θανάτου.

Βέβαια, τό σοβαρότερο ἐπιχείρημα πάλι ἀπ' τήν κλινική του ἐμπειρία τό ἀντλεῖ: ὁ ἐκ-πρόσωπος τῶν ἐνστίχτων θανάτου, ἡ μόνη ἐμπειρική ἀπόδειξη τῆς παρουσίας τους εἶναι ὁ μαζοχισμός, ὅπως ἀναλύεται στό «Οἰκονομικό πρόβλημα τοῦ μαζοχισμοῦ» πού ἀναφέραμε ἤδη. ¹³

Πρόκειται γιά τόν πρωτογενή, ἐρογόνο μαζοχισμό πού ἀνάγει τόν πόνο σέ αὐτοτελή σκοπό τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς κι ἀκριβῶς γι' αὐτό ἀναιρεῖ τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς, τή βάση τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς. Εἶναι, λοιπόν,

ἀπειλή σοβαρή, σοβαρότατη. Μά πῶς μπορεί νά συμβεῖ κάτι τέτοιο; Τό φαινόμενο ἐξηγεῖται ἐπειδὴ ὁ μαζοχισμός, σά διαστροφή, εἶναι κατάλοιπο καί μαρτυρία τῆς ἀποσύνθεσης τοῦ μείγματος ἔρωτας-θανάτος. Δείχνει πῶς τό ἐνστιχτογενές ἐκεῖνο κράμα διαλύθηκε, ἡ λίμπιντο ἔχει ἀποτραβηχτεῖ κι ἔπαψε πιά νά ἐξουδετερώνει τά ἐνστιχτα θανάτου. Λειτουργοῦνε, λοιπόν, αὐτόνομα, ἐλεύθερα, μέ μόνο στόχο τους τήν καταστροφή, τόν ἀφανισμό τῆς ζωῆς — ἓνα στόχο, ἐξάλλου, πού συχνά πετυχαίνουν, ὅταν ὁ ψυχοπαθής φτάνει στήν αὐτοκτονία.

Ἡ προέκταση τῶν ἐνστίχτων θανάτου στό χῶρο τῆς λογικῆς, τυπικῆς ἢ διαλεχτικῆς, ἀναπτύσσεται σ' ἓνα σύντομο, πυκνό κείμενο τοῦ 1925 μέ τίτλο «Ἡ ἄρνηση». Περιέχει σέ λίγες σελίδες τίς προϋποθέσεις γιά μιὰ ριζική κριτική τοῦ δυτικοῦ ρασιοναλισμοῦ καί τῆς λογο-θανατοκρατίας πού χώρισε, ἐδῶ καί τόσους αἰῶνες, τήν ψυχική μας ζωή ἀπ' τή σκέψη, ἐνῶ βρίσκονται σ' ἀδιάκοπη ἐπικοινωνία, ὅπως θά δοῦμε.¹⁴

Πράγματι, τό ἀσυνείδητο ἀγνοεῖ τήν ἄρνηση, τό ὄχι. "Αρα ἡ ἀρνητική κρίση δέ μπορεί παρά νά προέρχεται ἀπ' τή συνείδηση. Λόγου χάρη, ὅταν ὁ ἀναλύων βεβαιώνει τήν ὥρα τῆς θεραπείας «ὄχι, αὐτή δέν εἶναι ἡ μητέρα μου», πρέπει νά μεταφράσουμε «εἶναι ἡ μητέρα μου, ἀλλά μοῦ εἶναι δυσάρεστο νά τό συνειδητοποιήσω». Ἡ ἄρνηση πιστοποιεῖ τήν ἀπώθηση μιᾶς ὁρμῆς, εἶναι ἓνα σῆμα κατατεθέν σάν τό *made in Germany*. Κι ἐφόσον οἱ ὁρμές εἶναι δύο εἰδῶν, ὁ διχασμός τους ἀναγκαῖα προεκτείνεται καί στό ἐπίπεδο τῆς συμβολικῆς τους ἔκφρασης, τοῦ λόγου, κι ἀντιστοιχεῖ στήν

πόλωση τῶν λογικῶν κρίσεων: ἡ καταφατική κρίση, συμβολικό ὑποκατάστατο τῆς ἔνωσης, πηγάζει ἀπ' τόν ἔρωτα, ἐνῶ ἡ ἀποφατική ἀνήκει στά ἔνστιχτα θανάτου. Ἀπόδειξη, ἡ παθολογική, συστηματική ἀρνητικότητα ὁρισμένων ψυχωτικῶν.¹⁵

Γύρω ἀπ' τήν ἴδια κεντρική ιδέα — τήν πάλῃ ἔρωτα καί θανάτου — στρέφεται κι ἡ προβληματική τῆς ιστορίας στή «Δυστυχία τοῦ πολιτισμοῦ». ¹⁶ Πῶς ἐξηγεῖται τ' ὅτι ἡ προσωπική εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου, εἰδικά ἡ ἐρωτική, δέ θεωρήθηκε ποτέ στόχος οὔτε τῆς κοινωνίας οὔτε τοῦ πολιτισμοῦ; Γιατί τό ἄτομο πρέπει ὅπωςδῆποτε νά πληρώσει τήν πρόοδο, τεχνολογική καί ἄλλη, μέ τή δικιά του δυστυχία, γιατί πρέπει νά θυσιάσει τήν ικανοποίηση τῶν πόθων του;

Εἶναι ἐπειδὴ ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐρωτική τάση ἔνωσης, πρῶτα τῶν ατόμων, ὕστερα τῶν λαῶν κι ἔπειτα τῶν ἐθνῶν, συναντάει μιάν ἀντίρροπη δύναμη, τό ἐπιθετικό ἔνστιχτο, στοιχεῖο συστατικό, δεδομένο κι ἀπαράκαμπτο τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἐτούτῃ ἡ φυσική ἐπιθετικότητα, ὁ πόλεμος ὅλων ἐναντίον ὅλων, εἶναι ἐμπόδιο ἀνυπερβλήτο στό πρόγραμμα τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀπό ποῦ νά προέρχεται τό πρωταρχικό μῖσος τοῦ ατόμου γιά τόν πλαῖνό του; Εἶναι, κι ἐδῶ πάλι, ἐκ-προσώπηση καί «παράγωγο» τῶν ἐνστίχτων θανάτου πού ἀναπτύσσουν τή δράση τους, συναντώντας διαρκῶς τήν ἀντί-δραση τοῦ ἔρωτα, σ' ἓναν ἀδιάλειπτο ἀγώνα γιά τήν κυριαρχία τοῦ κόσμου. Ἀπό δῶ ἀντλεῖ τό τελικό του νόημα ὁ πολιτισμός, ἡ πρόοδος, ἡ ἱστορία κι ἄλλα ἡχηρά παρόμοια, ἀπ' τήν πάλῃ ἀνάμεσα στή γένεση καί

στή φθορά, στό εἶναι καί στό μηδέν, στόν "Ερωτα καί στό Θάνατο.

Πῶς ἀντιμετώπισε ἡ ἀνθρωπότητα τό ἐπιθετικό ἔνστιχτο; Τί μέσα βρῆκε γιά νά τό δαμάσει, νά τό ἐξημερώσει; 'Εκτός ἀπ' τή διοχέτευσή του στόν ἐξωτερικό κόσμο γιά τήν κατάχτηση τῆς φύσης μέ τήν τεχνολογία, τό ἀποτελεσματικότερο μέσο ἀποδείχτηκε ὡς σήμερα ἡ ἐσωτερίκευση τοῦ μίσους,¹⁷ ἡ ἀφομοίωσή του, ἡ ἀπώθησή του στόν ἀσυνείδητο ψυχισμό τοῦ ἀνθρώπου μέ τή μορφή 'Υπέρ-ἐγώ, ὅπως οἱ στρατηγοί «τοποθετοῦνε μιὰ φρουρά σέ καταχτημένη πόλη γιά νά τήν ἐλέγχει». Τί γίνεται ὅμως; 'Απώθηση δέ σημαίνει ἐξαφάνιση, κάθε ἄλλο. Γιατί ὅσο περισσότερο ἐλέγχονται τά ἐπιθετικά ἔνστιχτα τόσο περισσότερο αὐξάνει τό ἀσυνείδητο αἶσθημα ἐνοχῆς, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἐντολή κάθε θρησκείας, κοινωνίας κ.λπ. εἶναι «οὐ φονεύσεις» καί ἡ ἐπιθυμία τοῦ φόνου ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ μέσα μας, ἔστω κι ἀπωθημένη. 'Η αὐξηση τῆς ἐνοχῆς γίνεται κάποια στιγμή ἀφόρητη καί προκαλεῖ, μέ τή σειρά της, ἐπιθετικότητα αὐξημένη, γιατί χρειάζεται ἐκτόνωση καί ἡ ἐπιθετικότητα χρειάζεται πάλι καταστολή, πού φέρνει πάλι αὐξηση τῆς ἐνοχῆς κ.ο.κ. ἐπ' ἀπειρο, μέσα σ' ἓνα φαῦλο κύκλο, ἢ διαλεχτικό, ἂν προτιμᾶτε, ὅπου ὡς τώρα ὑπερτερεῖ κατά πολύ τό ἔνστιχτο θανάτου.

Τό 'Υπέρ-ἐγώ, λοιπόν, ναί μέν παρουσιάζεται σάν ἀγωγός πολιτισμοῦ, ἀλλά καί ταυτόχρονα σάν προαγωγός θανάτου στήν εἰκόνα τοῦ δυτικοῦ κόσμου πού προτείνει ὁ Φρόυντ, εἰκόνα σκοτεινῇ, ἀλλά πιστῇ, νομίζω, πιστότατῃ.

'Η ἀξιοποίηση τῆς τελευταίας θεωρίας τῶν ὁρμῶν

δέν περιορίζεται στίς ἐπιπτώσεις πού ἀνέφερα ἐνδεικτικά παραπάνω. Ἐκτείνεται σ' ὁλόκληρο τό ἔργο τῆς τελευταίας περιόδου, μά μέσα στά πλαίσια πού χάραξα ἐδῶ, ἐξ ἀρχῆς, εἰν' ἀδύνατο νά δώσω περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά. Μιά μόνο σημαντική πλευρά τῆς ἀναθεώρησης θ' ἀναπτύξω τελειώνοντας, τή νέα περιγραφή τοῦ ψυχικοῦ μας συστήματος, πού εἶναι γνωστή ὡς δεύτερη ἢ τελευταία τοπική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., XIII, *Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς*, σελ. 4.
2. G.W., XIII, *Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς*, σελ. 11 κ.ἐπ. Ὁ Λακάν ἐρμηνεύει διαφορετικά τό παιχνίδι τοῦ ἐκεῖ-ἐδῶ. Τό θεωρεῖ σάν μιὰ πρώτη ἀπόπειρα κυριαρχήσης μιᾶς ψυχικῆς δυσφορίας μέ τό γλωσσικό σύμβολο. *Ecrits I, "Points"*, Seuil. «Λειτουργία καί χῶρος τῆς ὁμιλίας καί τοῦ λόγου», σελ. 203 κ.ἐπ.
3. G.W., XIII, *Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς*, κεφ. 4, σελ. 23 κ.ἐπ.
4. Σ' ὅλο τό κείμενο ὁ Φρόντ χρησιμοποιοῖ ἀποκλειστικά τή λέξη «ὁρμή», ὅπως σχεδόν σ' ὅλο του τό ἔργο.
5. Αὐγουστος Βάισμαν, Γερμανός βιολόγος, 1834-1914. Ὁ Φρόντ ἀναφέρεται στά κυριότερα ἔργα του: «Περί ζωῆς καί θανάτου», «Ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς», «Τό πλάσμα τοῦ σπέρματος».
6. G.W., XIII, *Τό Ἐγώ καί τό Ἴντ*, σελ. 275.
7. Βλ. προηγούμενο κεφάλαιο. G.W., X, *Οἱ ὁρμές κι ἡ μοίρα τους*, σελ. 225 κ.ἐπ.
8. Βλ. πρῶτο μέρος, κεφ. 4.
9. Πλάτωνος *Συμπόσιον*, Teubner, 189-194.
10. G.W., XIII, σελ. 370-387.
11. G.W., XIII, *Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς*, σελ. 63-64.
12. G.W., XVI, *Τελειωμένη κι ἀτέλειωτη ψυχανάλυση*, σελ. 91 κ.ἐπ. Βλ. καί *Fragmente der Vorsokratiker*. Diels-Kranz, I, Ἑμπεδοκλῆς «Περί φύσεως», 16-21, 26, 30, 35 κ.λπ.

13. G.W., XIII, σελ. 370-384.

14. G.W., XIV, σελ. 11-15.

15. 'Η σύνδεση ὁρμῶν καὶ νόησης δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ κριτική τοῦ δυτικοῦ λόγου τόσο ριζοσπαστική, ὥστε θά τρώμαξε, φαίνεται, τοὺς δυνατοὺς φορεῖς της, τόσο πολὺ σπανίζουν. Ναί, γιατί ἂν ἡ ἀρνητική κρίση, τό κατ' ἐξοχὴν θεμέλιο τῆς διαλεχτικῆς, ἂν διοχετεύει, σέ τελευταία ἀνάλυση, τίς θανατηφόρες τάσεις τοῦ ἀνθρώπου, τότε μ' αὐτό τό κλειδί μπορούμε ν' ἀποκρυπτογραφήσουμε ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ σά γρίφο — ὅπως τ' ὄνειρο — νά τὴ διαβάσουμε σάν ἓνα δράμα, ἓνα κείμενο θανατοκ(γ)ρατ(φ)ίας, μιὰ παραλλαγή τοῦ σενάριου τῆς ὕλικῆς βίας. "Αλλωστε, τί κάνουν οἱ πολιτολόγοι ὅλων τῶν ἐποχῶν; Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἐξουσία παρά ὁ λίγο-πολύ συμβολικός θάνατος τῶν ἀσθενέστερων, τῶν πολλῶν, μπρός σέ κείνον πού - ἔχει - τό - Λόγο, τόν αὐθέντη — πολιτικό, κεφαλαιούχο, στρατιωτικό, φιλόσοφο, κ.λπ.;

'Απ' τοὺς λιγοστοὺς φιλοσόφους πού ἀσχολήθηκαν μέ τό θέμα μας σημειώνω τίς θέσεις τοῦ 'Αντόρνο: ὑποστηρίζει πῶς ἡ πρακτική θηριωδία τοῦ "Αουσβιτς δέν εἶναι κάτι ξένο ἀπ' τὴ θεωρητική γερμανική φιλοσοφία, ἓνα στοιχεῖο ἐξωτερικό κι ἄσχετο ἀπ' τὴ διαλεχτική, εἶναι φυσική συνέπεια καὶ κληρονομιά της. («'Αρνητική Διαλεχτική», 3ο μέρος, «Στοχασμοὶ πάνω στή Μεταφυσική», «Μετά τό "Αουσβιτς»). 'Αντίθετα ὁ Μαρκούζε, λιγότερο αὐστηρὸς γιὰ τὴ φιλοσοφία, ἀναπτύσσει μιὰ πιὸ αἰσιόδοξη κριτική τῶν ἐνστίχτων θανάτου. («'Ερως καὶ πολιτισμός», passim). 'Η τάση ἐπιστροφῆς στὴν ἀνόργανη φύση, λέει, στόχο της δέν ἔχει τό θάνατο μὰ τὴν ἀπαλλαγή ἀπ' τόν πόνο, τὴ δυστυχία, τὴν ἀθλιότητα. "Αν ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, δηλ. ἡ ζωὴ ἦταν λιγότερο ἀφόρητη, τότε καὶ τὰ ἐνστίχτα θανάτου δέ θά 'χαν κανένα λόγο ὕπαρξης. Θὰ προσθέσω σ' αὐτοὺς πού ἀπασχολεῖ ἡ θανατουργικὴ διάσταση τῆς ἱστορίας τό σύγχρονο 'Ηλία Κανέττι, ἐνῶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ψυχαναλυτῶν, ὅπως ὁ Ράιχ κ.ἄ., ἔχουν πετάξει στ' ἄχρηστα τὴ θεωρία τῶν ἐνστίχτων θανάτου.

16. G.W., XIV, σελ. 421-506.

17. 'Η «ἐσωτερικευση» ἢ «ἐνσωμάτωση» (= Introjektion) δέ συγγέεται, βέβαια, μέ τὴν «ἐνδοστρέφεια» τοῦ Γιούνγκ (= Introversion).

X

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΤΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Ἀνακεφαλαιώνω ὅλη τή σειρά σκέψεων πού ὀδηγεῖ στήν ὑπόθεση τῶν ἐνστίκτων θανάτου κι ἀπό κεῖ στή δεύτερη τοπική (τὴν τελευταία, γιὰ τὴν ἀκρίβεια):

Γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὸ φαινόμενο τῆς ἀπώθησης, γιὰ νὰ βροῦμε, δηλαδή, τὸ αἷτιο τῆς νεύρωσης, ξεκινήσαμε στὴν ἀρχή, στὸ πλαίσιο τῆς πρώτης τοπικῆς, ἀπ' τὴν πάλῃ ἀνάμεσα στὰ ἐνστικτα αὐτοσυντήρησης τοῦ Ἐγώ καὶ τὰ σεξουαλικά, εὐρύτερα ἀπ' τὴν ἀπλή λειτουργία ἀναπαραγωγῆς. Τὰ ὀνομάσαμε «λίμπιντο».

Ἐπειτα, σέ μιά δεύτερη φάση, μιά προσεκτικότερη παρατήρηση ἔδειξε πὼς τὸ Ἐγώ ἀποτελεῖ τὸ λιμπιντικό ἀπόθεμα ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τὸ ὕλικο τῆς ἡ σεξουαλικῆς ἐπένδυση τῶν ἀντικειμένων. Πῶς μπορεῖ νὰ ῥχεται σέ σύγκρουση μαζί της;

Ἀναγκαστήκαμε, λοιπόν, νὰ ξανασκεφτοῦμε καὶ νὰ διορθώσουμε τὴν ἀρχικὴ διαίρεση. Δεύτερος σταθμός τὸ 1914. Μὲ τὴν εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσιμοῦ, ὄρισаме τὸ Ἐγώ σάν τὸ κατ' ἐξοχὴν λιμπιντικό ἀντικείμενο, σάν τὸ πρωταρχικό χῶρο τῆς λίμπιντο, τ' ὀρμητήριο ἀπ' ὅπου ξεκινάει γιὰ νὰ ἐπενδύσει τὰ διάφορα ἀντικείμενα.

Ἐτσι ὅπως τὴν περιγράψαμε, ἡ ναρκισσικὴ λίμπιντο

είναι ήδη μιά πρώτη έκδοση του "Ερωτα τῆς τελευταίας θεωρίας τῶν ὁρμῶν. "Ἐχει τό ἐξῆς κοινό μαζί του, ἀντιπροσωπεύει μιά γενική δύναμη πού ἐξασφαλίζει τή συνοχή τῆς ζωντανῆς οὐσίας, κατακλύζοντας τ' ἀντικείμενα καί γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ῥθει σέ σύγκρουση μέ τά ἐνστιχτα τοῦ Ἑγώ, πού εἶναι καί κεῖνα λιμπιντικῆς ὕφῃς. "Ἀρα στήν πρώτη διχοτόμηση ὁρμές σεξουαλικές/αὐτοσυντήρησης, ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ ἔρχεται νά ὑποκαταστήσει μιάν ἄλλη: ἐνστιχτα τοῦ Ἑγώ/ἐνστιχτα ἀντικείμενου. Κι οἱ δύο ὁμάδες εἶναι τώρα, στό δεύτερο στάδιο, λιμπιντικῆς φύσεως.¹

Ἐδῶ, ὅμως, σκοντάφτουμε σέ μιάν ἄλλη δυσκολία: μήπως ὁ φροϋδιανός μονισμός τῆς ναρκισσικῆς λίμπιντο πού δέν ἀναγνωρίζει παρά μόνο μία δύναμη, μία ἐνέργεια ἀποκλειστικά, τή σεξουαλική, μήπως ἀπό ἄλλο δρόμο καταλήγει στό μονισμό τοῦ Γιούνγκ πού τήν ἀρνεῖται ὠλωσδιόλου, τήν ἀγνοεῖ, μήπως καί στίς δύο περιπτώσεις τό ἀποτέλεσμα εἶναι τό ἴδιο, ἡ ἐξαφάνιση τῆς ψυχικῆς σύγκρουσης, πού προϋποθέτει, ἀναγκαῖα, δύο ἀντίθετες ὁρμές;

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Φρόυντ εἶναι «"Οχι», κατηγορηματικά: «Ἡ ἀποψή μας ἦταν ἀνέκαθεν διχοτομική κι ἔτσι παραμένει καί μέ τήν τελευταία дуάδα ἐνστιχτα ζωῆς/θανάτου».²

Συγκεκριμένα: ὁ Ἔρω, ἡ μεγάλη συνεκτική δύναμη, ἀμέσως μέ τήν ἐμφάνιση τῆς ζωῆς ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τήν ἀντίθετη τάση ἀποσύνθεσης κι ἐπανόδου στήν ἀνόργανη φύση. Προσοχή, λοιπόν: οἱ ὁρμές ζωῆς, στό τρίτο φροϋδιανό στάδιο, περιλαμβάνουν τίς σεξουαλικές ὁρμές καί τά ἐνστιχτα τοῦ Ἑγώ. Τό δίπτυχο ἐτοῦτο ὀνομάσαμε Ἐρωτα καί τό θεωρήσαμε προέκταση τῆς ναρκισσικῆς λίμπιντο (βλ. παραπάνω).

“Όσο για τήν ἄλλη ομάδα, τὰ ἔνστιχτα θανάτου, ναί μέν ἑδρεύουν στό ‘Εγώ, ἀλλά ἐκπροσωποῦν, ἀντί για τήν αὐτοσυντήρηση, τάσεις καταστροφῆς ἀπο-σεξοποιημένες, ἀνερωτικές. Τό ἐνστιχτογενές κράμα διαλύθηκε, κατὰ συνέπεια ἡ λίμπιντο ἔπαψε πιά νά ἐξουδετερώνει τίς θανατηφόρες τάσεις του πού λειτουργοῦν ἀνεμπόδιστα. Στό ἄρθρο «Οἱ ὁρμές κι ἡ μοίρα τους», ὅπως ἴσως θυμᾶστε,³ εἴχαμε διαπιστώσει πώς τό μίσος εἶναι προγενέστερο ἀπ’ τή σεξουαλικότητα, εἶναι στοιχεῖο ἀλλότριον, ἀνήκει στά ἔνστιχτα τοῦ ‘Εγώ, ἔστω κι ἂν παρουσιάζεται σάν ἀναγκαῖο συστατικό τμῆμα τῆς ψυχικῆς ἀμφιθυμίας. Νά, λοιπόν, πῶς ἐπαληθεύεται ἡ ἄποψή μας ἐκεῖνη.

Κι ἀκριβῶς ἡ παρουσία μιᾶς ἐπιθετικῆς δύναμης σ’ ἓνα τμῆμα τοῦ ‘Εγώ, πού τ’ ὀνομάζουμε ‘Υπέρ-ἐγώ, ἐπιβάλλει, τώρα, μιᾶ πληρέστερη περιγραφή τοῦ ψυχισμοῦ μας. ‘Η νέα — τριμερῆς — τοπογραφική διαίρεση δέν ἀναιρεῖ, κατὰ βάση, τήν προηγούμενη, διμερῆ, τοῦ 1900 (συνειδητό/ἀσυνείδητο). Χωρίζει τό ψυχικό σύστημα σέ τρεῖς ἐνστάσεις, τρεῖς βαθμίδες μέ διαφορετικές δικαιοδοσίες κι ἀρμοδιότητες, τό ‘Εγώ, τό ‘Υπέρ-ἐγώ καί τό “Ιντ (= Αὐτό, ‘Εκεῖνο)⁴ κι ἀναπτύσσεται πρώτη φορά σ’ ἓνα κείμενο τοῦ 1923 *Τό ‘Εγώ καί τό Τί* κι ἀργότερα, στά *Νέα μαθήματα για τήν ψυχανάλυση*, πού ἀπευθύνονται σ’ ἓνα εὐρύτερο κοινό.⁵

Σέ σύγκριση μέ τήν πρώτη τοπική, ἡ δεύτερη μεταθέτει τό κέντρο τοῦ βάρους ἀπ’ τό ἀπωθημένο περιεχόμενο, ἀπ’ τό παθητικό στοιχεῖο τῆς ἀπώθησης στήν ἐνεργό δύναμη, στό ὑποκείμενο πού ἀπωθεῖ, στό ‘Εγώ. ‘Η μεταβολή ἐξηγεῖται ἀπ’ τήν πρόοδο τῆς

θεραπευτικῆς πού ἔδειξε σαφέστατα πώς τό 'Εγώ ἦταν, καί κεῖνο, ἀσυνείδητο σ' ἓνα μεγάλο τμήμα του, ὁπότε ἦταν ἀδύνατο πιά νά ταυτιστεῖ μέ τό προ-συνειδητό, ὅπως στήν πρώτη τοπική. Γιατί ἔτσι ὁ ὅρος ἀσυνείδητο θά 'χε δυό διαφορετικές ἔννοιες: μέ τήν πρώτη σήμαινε ἓνα στοιχεῖο ἀντίθετο πρός τό 'Εγώ, μέ τή δεύτερη ἓνα δικό του τμήμα. Γιά ν' ἀποφευχθεῖ λοιπόν ἡ σύγχυση, ἡ «ὄρων τετράς», χρειάζοταν μιᾷ γενική ἀνακατάταξη τῶν ὄρων καί τῶν δομῶν τοῦ ψυχικοῦ συστήματος.

Γι' αὐτό, στό ἐξῆς, τό ἀσυνείδητο λέγεται Τί, "Ἰντ (Αὐτό, 'Εκεῖνο). Τόν ὅρο τόν ἔπλασε ὁ Γκέοργκ Γκρόντεκ, ἀπ' τούς πρωτεργάτες τοῦ κινήματος, συγγραφεύς μεταξύ ἄλλων μιᾶς εἰσαγωγῆς στήν ψυχανάλυση ὑπό μορφή ἐπιστολῶν «Τό βιβλίο τοῦ "Ἰντ», ἓνα ὑπόδειγμα «χαρούμενης ἐπιστήμης».⁶ Ὁ Γκρόντεκ ὀνομάζει «"Ἰντ» ἐκεῖνο τό ἀπρόσωπο τμήμα τοῦ ψυχισμοῦ πού μᾶς κυβερνάει, τό ἀληθινό, ἐνεργό ὑποκείμενο τῆς ζωῆς καί τῆς δράσης μας. Νομίζω πώς κατευθύνω τίς πράξεις μου, ἐνῶ ἄγομαι καί φέρομαι ἀπό δυνάμεις ἄγνωστες πού δέν τίς ἐλέγχω. Πόσες φορές δέ χρησιμοποιοῦμε τό οὐδέτερο γένος γιά νά ἐκφράσουμε κάτι στιγμιαῖο κι ἀνεξήγητο: «Τί μ' ἔπιασε, τί μοῦ ἦρθε κι εἶπα»...

Τό "Ἰντ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν χώρα τῶν ὁρμῶν καί τῶν παθῶν, «μιᾷ χύτρα ὅπου κοχλάζουν τά συναισθήματα», κι ἔχει ὅλους τούς χαρακτῆρες τοῦ ἀσυνείδητου, ἀγνοεῖ τό χρόνο, τήν ἄρνηση, τήν ἀντίφαση, ὑπακούει ἀποκλειστικά στήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς καί, νά μήν πολυλογῶ, ὅ,τι ἄλλο εἶπαμε πρίν, στό ἄρθρο «Τό 'Ασυνείδητο» τῆς μεταψυχολογίας.

"Ἐνα τμήμα τοῦ "Ἰντ τό καταλαμβάνουν οἱ ἀπωθημέ-

νες ἐπιθυμίες μας. Κι ἐδῶ πρέπει νά διορθώσουμε κεῖνα πού εἶχαμε πεῖ γιά τό ναρκισσισμό: τό ἀπόθεμα τῆς λίμπιντο δέν εἶναι τό ναρκισσικό 'Εγώ, εἶναι τό "Ιντ. 'Ο ἔρωτας κι ὁ θάνατος συμπλέκονται κι ἀλληλοσυγκρούονται ἐκεῖ μέσα. Γι' αὐτό μπορεῖ τό "Ιντ νά βρεθεῖ εἴτε κάτω ἀπ' τή βουβή δεσποτεία τῶν ἐνστίχτων θανάτου εἴτε ν' ἀφεθεῖ στή θορυβώδη ἐπίδραση τοῦ ἔρωτα.

"Ενα τμῆμα τοῦ "Ιντ ἀλλοιώνεται ἀπ' τήν ἐπαφή καί τήν ἐπίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καί συνιστᾷ τό 'Εγώ. Ἡ διάρθρωσή του εἶναι ἔτσι ὀργανωμένη, ὥστε νά δέχεται τόσο τούς ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς, ὅσο καί τούς ἔσωθεν προερχόμενους. Συστατικό στοιχεῖο του εἶναι ἡ σαφής, συνειδητή ἀντίληψη, ὅπως οἱ ὁρμές συνιστοῦν τό "Ιντ. Γι' αὐτό καί τό 'Εγώ εἶναι, οὐσιαστικά, σωματικό, εἶναι τό ὄργανο αἰσθήσης τοῦ ψυχισμοῦ μας. Τή νύχτα κοιμᾶται κι ὀνειρεύεται κι ἄν χρειαστεῖ ἀγρυπνεῖ γιά ν' ἀσκήσει τή λογοκρισία τοῦ ὀνείρου.

'Ο πυρήνας τοῦ 'Εγώ ἀποτελεῖται ἀπ' τό ἐνιαῖο σύστημα συνείδηση/ἀντίληψη κι ἔχει πολλαπλές ἀρμοδιότητες καί λειτουργίες. Ἀντίθετα ἀπ' τό "Ιντ ἐγγράφει μέσα στό χρόνο τίς διάφορες ψυχικές διαδικασίες, τίς ὑποβάλλει στή δοκιμασία τοῦ πραγματικοῦ, καταργεῖ τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς, κατευθύνει κι ἐλέγχει τήν κινητικότητα, δηλαδή τήν ἐκτόνωση τῶν ἐρεθισμῶν στόν ἐξωτερικό κόσμο, παρεμβάλλοντας ἀνάμεσα στήν ἐπιθυμία καί τήν ἱκανοποίηση ἓνα χρονικό διάστημα σκέψης κι ἀπόφασης.⁴ Ὅσο γιά τίς σχέσεις τοῦ 'Εγώ μέ τήν πράξη, πάλι σέ παραβολές κι ἀλληγορίες κατα-

φεύγει ὁ Φρόνυτ. Τό συνειδητό 'Εγώ, λέει, εἶναι ὑπεύθυνο γιά τίς πράξεις, σέ σχέση μέ τό "Ιντ, ὅπως ὁ συνταγματικός μονάρχης: ναί μέν ἡ ἔγκρισή του εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά ἰσχύσει ὁ νόμος, ἀλλά διστάζει πολύ ν' ἀντιτάξει τό βέτο του στήν τάδε πρόταση τοῦ Κοινοβουλίου...⁷

Τέλος, μέ τό σύστημα ἀντίληψη/συνείδηση μποροῦμε νά ὀρίσουμε σαφέστερα τί ρόλο παίζει ἡ γλωσσική ἔκφραση στή συνειδητοποίηση τῶν παραστάσεων: μέσ' ἀπ' τίς λέξεις οἱ ἐσωτερικές σκέψεις μεταβάλλονται σέ ἀντιλήψεις σαφεῖς, σά νά 'ρχονται ἀπέξω, ἀπ' τ' ἀντικείμενα.

Σφηνωμένο ἀνάμεσα στόν πραγματικό κόσμο μέ τίς ἀπαιτήσεις του καί τίς πιέσεις τοῦ "Ιντ, πού εἶναι προέκτασή του, τό 'Εγώ βρίσκεται σέ δύσκολη θέση, βαρυμένο μέ μιὰ ἀποστολή ἐνωτική, «Κονκορδάτου», ὅπως λέει ὁ Πῶλ Ρικέρ στό βιβλίο του γιά τόν Φρόνυτ «Περί ἑρμηνείας».⁸ Πρέπει νά συμβιβάσει τό "Ιντ μέ τήν πραγματικότητα καί νά προσαρμόσει τόν κόσμο στίς ἀσυνείδητες ἐπιθυμίες. Οἱ σχέσεις τοῦ 'Εγώ μέ τό "Ιντ, λέει ὁ Φρόνυτ — ἄλλη εἰκόνα — θυμίζουν καβαλάρη πού πρέπει νά δαμάσει καί νά κατευθύνει τή δύναμη τοῦ ἀλόγου του. Κι ὅπως καί κεῖνος ἀναγκάζεται συχνά νά πάει ὅπου τόν ὀδηγεῖ τό ζῶο του, ἔτσι καί τό 'Εγώ ἐκτελεῖ τή θέληση τοῦ "Ιντ σά νά 'τανε δικιά του. Στήν ἀμοιβαία καί ἀντιστρεπτή σχέση ἀφέντη καί δούλου, τό 'Εγώ δέν εἶναι μόνο συνεργός τοῦ ἀσυνείδητου "Ιντ εἶναι καί ὑπηρέτης του πού προσπαθεῖ νά ἐλκύσει τήν εὐνοια τοῦ ἀφεντικοῦ. Βρίσκεται, μ' ἄλλα λόγια, μεταξύ δύο πυρῶν, ἀνάμεσα στίς ἀσυνείδητες ἀπαιτήσεις καί τίς ἄλλες, τίς ἀντίθετες, τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ὑποκύπτει, λοιπόν, στόν πειρασμό νά δείξει μετριο-

πάθεια, διαλλακτικότητα, σάν τόν πολιτικό πού υποστηρίζει μέν απόψεις σωστές, ἀλλά ταυτόχρονα ἐπιδιώκει καί τήν εὖνοια τῆς κοινῆς γνώμης ἥ, ἄν προτιμᾶτε, βρίσκεται στή θέση τοῦ ψυχαναλυτῆ μέσα στή θεραπεία: τό 'Εγώ παρουσιάζεται σάν λιμπιντικό ἀντικείμενο ἀπέναντι στό ἀσυνείδητο "Ιντ.⁹

Κι ἔτσι, ἀκριβῶς, ὀρίζεται ἡ ψυχαναλυτική θεραπεία, στό πλαίσιο τῆς τελευταίας τοπικῆς, σάν «ὄργανο πού θά δώσει στό 'Εγώ τή δυνατότητα νά κατακτήσει βαθμιαῖα τό "Ιντ».¹⁰ Κάτι ἀνάλογο ἐπαναλαμβάνει ἀργότερα τό γνωστό ἀπόφθεγμα πού εἶδαμε στά «Νέα μαθήματα γιά τήν ψυχανάλυση», «'Οπου ὑπῆρχε Κάτι, πρέπει ν' ἀναπτυχθῶ 'Εγώ».¹¹

Θέλω νά προσθέσω ἀκόμα, πρίν μιλήσω γιά τό 'Υπέρ-ἐγώ, τήν τρίτη ἔνσταση τοῦ ψυχικοῦ συστήματος, τό ἐξῆς: παρά τή ρήση τοῦ Εὐαγγελίου «οὐ δύναται τις δυοῖς κυρίοις δουλεύειν», τό 'Εγώ ὑπηρετεῖ ὄχι δυό, μά τρεῖς κυρίους, μέ τρεῖς ἀντίστοιχες πηγές ἄγχους. "Ἐχει ν' ἀντιμετωπίσει τόν ἐξωτερικό κόσμο μέ τίς ἀπαιτήσεις του, τή λίμπιντο τοῦ "Ιντ καί τήν αὐστηρότητα τοῦ 'Υπέρ-ἐγώ ἢ τοῦ 'Ιδανικοῦ τοῦ 'Εγώ, ὅπως τ' ὀνομάσαμε στήν ἀνάλυση τοῦ ναρκισσισμοῦ.

Εἶχαμε πεῖ τότε πώς ἓνα μέρος τῆς ναρκισσικῆς λίμπιντο πού δέν ἔχει ἐπενδύσει τ' ἀντικείμενα, συσσωρεύεται στό 'Εγώ καί σχηματίζει τό ναρκισσικό τμήμα τῆς προσωπικότητάς μας, τό 'Ιδανικό τοῦ 'Εγώ, μέτρο καί κριτήριο τῆς ἐκάστοτε πραγματικῆς μας κατάστασης. Τό 'Υπέρ-ἐγώ, ὅπως λέγεται τώρα ἡ τρίτη ἔνσταση στή δεύτερη τοπική, ἐπιβλέπει, ἐλέγχει κι ἀπαγορεύει, αὐτός εἶναι ὁ ρόλος του. 'Απλώνει τίς ρίζες του

στό άσυνείδητο "Ιντ κι έκτελεϊ τίς έντολές του, γιατί βρίσκειται σέ πιό στενή έπαφή μαζί του άπ' ό,τι τό 'Εγώ. "Όλοι οί μηχανισμοί τής άπώθησης είναι τής δικιάς του δικαιοδοσίας. Πρέπει νά θυμίσω, επίσης, πώς τό 'Υπέρ-έγώ είναι νόμιμος κληρονόμος τοῦ οιδιπόδειου συμπλέγματος, άπ' τήν ίδια ρίζα, όχι άπλός διάδοχος. Προέρχεται άπ' τήν ταύτιση μέ τόν πατέρα, ύστερ' άπ' τή διάλυση τών οιδιπόδειων πόθων καί τήν έσωτερική άφομοίωση τής άπαγόρευσής τους. Μεταφέρει, λοιπόν, στή σχέση του μέ τό 'Εγώ μας τήν αύταρχική καί συχνά τυραννική διάθεση τών γονιών. Νά γιατί ταυτιζόμαστε, άθελά μας, όχι μέ τό 'Εγώ τών γονιών μας, αλλά μέ τό 'Υπέρ-έγώ τους σχηματιζόμαστε όχι κατ' εικόνα καί όμοίωση τής συνειδητής τους προσωπικότητας, μά σύμφωνα μέ τόν τρόπο πού κι αύτοί έχουν διαπαιδαγωγηθεϊ, σχηματιστεϊ κι ίσως καταπιεσθεϊ. Τό 'Υπέρ-έγώ γίνεται έτσι εκπρόσωπος καί φορέας, είτε συνειδητός είτε όχι, τής παράδοσης, ό δέκτης καί θεματοφύλακας τών πολιτιστικών άξιών καί πρῶτα-πρῶτα τής ήθικῆς. Μέσα σέ τοῦτο τόν ψυχικό χῶρο, ή μοίρα τοῦ άτομου διασταυρώνεται μέ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ή όντογενετική διάσταση μέ τή φυλο-γενετική, σχηματίζοντας εκείνο πού ό Φρόυντ όνομάζει «πολιτιστικό 'Υπέρ-έγώ», πού δέν ταυτίζεται, προσοχή, μέ τό «συλλογικό άσυνείδητο» τοῦ Γιούνγκ.

Ερώτηση: Γιατί τό 'Υπέρ-έγώ κληρονομάει μιá μονάχα όψη τής πατρικῆς εικόνας, τήν αύταρχική έξουσία κι όχι τή στοργή καί τήν άγάπη πού είναι κι αύτά στοιχεΐα τής οιδιπόδειας δομῆς; Τήν άπάντηση πάλι στά ένστικτα θανάτου θά τή βροῦμε. Τό 'Υπέρ-έγώ γεννήθηκε μέσ' άπ' τήν ταύτιση μέ τό πατρικό πρότυπο. "Ετσι; Κάθε ταύτιση σημαίνει άπο-σεξοποίηση καί

μετουσίωση (Sublimierung) τῶν ὁρμῶν πού ἀποκλίνουν ἀπ' τόν πρωταρχικό, ἐρωτικό τους στόχο. Τί συνέπεια ἔχει ἡ διαδικασία τῆς μετουσίωσης; Τό μεῖγμα ἔρωτας - θάνατος διαλύεται καί μέ τήν ἀποσύνθεση ἡ θανατηφόρα ὁρμή ἀποσπᾶται γιά νά κατακλύσει, ἀπομονωμένη, τό 'Υπέρ-ἐγώ. Τό ἐρωτικό στοιχεῖο δέν ἔχει πιά τή δύναμη νά μετριάσει τήν ἀντίθετη ὁρμή καταστροφῆς. Κι ἀκριβῶς, τά διάφορα 'Ιδανικά — θρησκευτικά, ἔθνικά κ.λπ. — ἀντλοῦνε τό σκληρό, τόν ἀδυσώπητο χαρακτήρα τους ἀπ' τό διαχωρισμό ἐτοῦτο τῶν ἐνστίχτων καί τήν ἐπικράτηση τοῦ μίσους.¹² Τί ἄλλο εἶναι ἡ κατηγορική προσταγή τοῦ Κάντ παρά σαδισμός, μιᾶ συμβολική μορφή ἐνστίχτου θανάτου, ἀφοῦ ἀπαιτεῖ τόν ἀφανισμό κάθε ἐνστίχτου, κάθε αἰσθηματικοῦ ἐλατήριου ἀπ' τήν ἀνθρώπινη πράξη καί ἠθική;¹³

"Οταν τό 'Εγώ βασανίζεται ἡ ἄν τύχει νά ὑποκύψει ἀπ' τήν ἐπίθεση τοῦ 'Υπέρ-ἐγώ, θυμίζει τή μοίρα τῶν πρωτόζωων στή βιολογία, πού πεθαίνουν ἀπ' τά προϊόντα ἀποσύνθεσης πού παράγει ὁ ἴδιος ὁ ὁργανισμός τους. Κι ἕνα τέτοιο προϊόν ἀποσύνθεσης εἶναι, στήν ψυχολογία, ἡ ἠθική τοῦ 'Υπέρ-ἐγώ.¹⁴

Καί πάλι ἐδῶ, ἀπ' τήν παθολογική σχέση τῶν δυό ἐνστάσεων θά ὀδηγηθοῦμε στή φυσιολογική τους δομή, πάλι τό κρύσταλλο τό σπασμένο θά δείξει τ' ἀρχικά ἔχνη τοῦ ρήγματος. "Ας πάρουμε τήν περίπτωση τῆς μελαγχολίας. Χαρακτηρίζεται ἀπ' τήν ἀπόλυτη ταύτιση μέ τό χαμένο ἀντικείμενο καί τό κανονικό, φυσιολογικό της πρότυπο εἶναι τό πένθος, ὅπως τὸνειρο εἶναι τό φυσιολογικό πρότυπο τῆς νεύρωσης. Τί παρατηροῦμε στή μελαγχολία; Τό πανίσχυρο 'Υπέρ-ἐγώ κατέκλυσε

ὅλο τό χώρο τῆς συνείδησης καί μαίνεται ἐναντίον τοῦ 'Εγώ, βίαιο κι ἀμείλιχτο, λές κι ἔχει οἰκειοποιηθεῖ ὅλο τό διαθέσιμο σαδισμό τοῦ ατόμου. Θά λέγαμε, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψή μας περί σαδισμοῦ, πώς τό φθοροποιό στοιχεῖο τῆς ἐπίθεσης ἔχει συγκεντρωθεῖ στό 'Υπέρ-ἐγώ καί στρέφεται κατά τοῦ 'Εγώ. 'Επικρατεῖ, κατά κάποιο τρόπο, ἡ καθαρή καλλιέργεια τῶν ἐνστίχτων θανάτου πού στήν πράξη συχνά καταφέρνει νά σπρώξει τό 'Εγώ στό θάνατο, ἄν δέν προλάβει ἐγκαίρως ν' ἀποκρούσει τόν τύραννο καί νά τραπεῖ πρὸς τή μανία.

"Αν πάρουμε ὡς κριτήριο τήν καταπίεση τῶν ὁρμῶν πού ἀπαιτεῖ ἡ ἠθικότητα στίς τρεῖς ἐνστάσεις, μποροῦμε νά ποῦμε πώς τό 'Υπέρ-ἐγώ εἶναι ἠθικό καί στυγνό, τό "Ιντ, τό Κάτι, ἠθικά οὐδέτερο κι ἀδιάφορο, ἐνῶ τό 'Εγώ προσπαθεῖ νά 'ναι ἠθικό.

Μέ βάση τίς τρεῖς παραπάνω λειτουργίες καί τό ρόλο τῆς καθεμιᾶς στήν ψυχική μας ζωή, ὁ Φρόυντ ἔκανε μιάν ἀπόπειρα νά κατατάξει τοὺς λιμπιντικούς τύπους ἀνάλογα μέ τόν τρόπο πού ἡ λίμπιντο διανέμεται ἀνάμεσα στό 'Εγώ, τό Τί (= "Ιντ) καί στό 'Υπέρ-ἐγώ. Δέν πρόκειται, βέβαια, γιά καμιᾶ αὐστηρά ἐπιστημονική κατάταξη, ἐπαληθεύσιμη ἀπ' τήν κλινική ἐμπειρία, γιατί στήν πράξη συναντᾶμε πάντα τύπους μεικτούς. 'Απλῶς ἐπισημαίνει ὁρισμένες τάσεις. Διακρίνει τρεῖς τύπους λιμπιντικούς, τόν ἐρωτικό, τόν ψυχαναγκαστικό καί τόν ναρκισσικό.¹⁵

1) 'Ο ἐρωτικός κινεῖται ἀπ' τίς ὁρμές τοῦ ἀσυνείδητου "Ιντ. Οἱ λιμπιντικές του ἐπενδύσεις πηγάζουν ἀπ' τήν ἀνάγκη ν' ἀγαπᾶται. 'Εξαρτᾶται λοιπόν ἀπ' τοὺς ἄλλους, γιατί φοβᾶται μή χάσει τήν ἀγάπη τους.

2) 'Ο δεύτερος τύπος, ὁ ψυχαναγκαστικός κι ἀγχώ-
δης, ὑπακούει στό 'Υπέρ-ἐγώ, ἄρα ἡ ἐξάρτησή του
εἶναι ἐσωτερική, ὡς ἓνα σημεῖο. Τό ἀγχος του προέρχε-
ται ἀπ' τό πῶς τόν κρίνει ἡ δικιά του, προσωπική
συνείδηση, ὅχι ἀπ' τό ὅτι μπορεῖ νά χάσει τήν ἀγάπη
τῶν ἄλλων. 'Εδῶ, στήν ὁμάδα τούτη, στρατολογοῦνται
συνήθως οἱ εὐσυνείδητοι φορεῖς τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν,
οἱ στυλοβάτες τοῦ ἐκάστοτε συστήματος καί τῶν θε-
σμῶν.

3) Τέλος, ὁ τρίτος τύπος, ὁ ναρκισσικός, τό ἐνδιαφέ-
ρον του τό ἐξαντλεῖ στό άτομικό του 'Εγώ, εἰς βάρος
ὅλων τῶν ἄλλων λιμπιντικῶν ἐπενδύσεων. Εἶναι καμω-
μένος ἀπ' τή στόφα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν, μέ ἐντονή
χαρισματική προσωπικότητα.

"Ὅσο γιά τήν ἀντίστοιχη παθολογία τοῦ κάθε τύπου,
ἂν καί δέν ὑπάρχει, ἀπό αὐστηρή ψυχαναλυτική ἀποψη,
οὔτε προδιάθεση οὔτε ἀναγκαῖος δεσμός ἀνάμεσα στόν
τάδε τύπο καί σέ μιά εἰδική νεύρωση,μποροῦμε νά
ποῦμε, γενικά, ὅτι ὁ ἐρωτικός τύπος θά 'χει μᾶλλον
τάσεις ὑστερικές, ὁ ἀγχώδης εἶναι πιό εὐαίσθητος σ'
ἄλλη νεύρωση, φοβίες κ.λπ., ἐνῶ ὁ ναρκισσικός κλίνει
μᾶλλον πρὸς τήν ψύχωση, καμιά φορά καί στήν ἐγκλη-
ματικότητα.

Αὐτά κι ἄλλα ἔγραφε ὁ Φρόυντ τό 1931. Στίς 21
Σεπτεμβρίου 1939 ἔσβησε σέ ἡλικία 83 χρονῶν, στό
Λονδίνο, ὅπου εἶχε καταφύγει τόν 'Ιούνιο τοῦ '38,
ἐγκαταλείποντας τή Βιέννη μετά τήν «προσάρτηση»
τῆς Αὐστρίας ἀπ' τή χιτλερική Γερμανία.¹⁶

Σήμερα ἡ ψυχάνάλυση εἶναι ἐκατό χρονῶν. Ἦρθε,
λοιπόν, ἡ ὥρα τῆς ἀλήθειας, τῶν ἀπολογισμῶν, ἡ ὥρα

νά ἐπιστρέψουμε στό ἐρώτημα τῆς «Εἰσαγωγῆς»: ἡ συμβολή, τά ἐπιτεύγματα τῆς ψυχανάλυσης στάθηκαν στό ὕψος τῶν ἐλπίδων πού ἔφερε στόν ἄνθρωπο ὅταν γεννήθηκε, στή χαραυγή τοῦ 20οῦ αἰώνα;

Μά ποιός θά τό κρίνει, ποιός μπορεῖ νά δώσει ἀπάντηση ὀριστική; "Εν' ἀπ' τά βασικά φροῦδιανὰ διδάγματα εἶναι τό «μέμνασο ἀπιστέειν» στήν ὑπερφίαλη καθολικότητα τῆς συνειδητῆς σκέψης. Ἡ πολυτιμότερη ἀξία τῆς Δύσης, ἡ Ἀπόλυτη Γνώση, ἀποδείχτηκε τίτλος κάλπικος, τό κίβδηλο νόμισμα τῆς ἐξουσίας, λοιπόν...

Λοιπόν μήν περιμένετε ἀπ' ὁποιαδήποτε αὐθεντία τήν τελική ἀξιολόγηση τῆς ψυχανάλυσης. Τόν ἀπολογισμό θά τόν κάνει καθένας γιά τόν ἑαυτό του, ἐσεῖς ὅλοι κι ὅλες, ἀνάλογα μέ τίς προσδοκίες, τίς ἐμπειρίες, τά ἐρωτήματα πού προβάλλετε στό ἔργο τοῦ Φρόυντ καί πού τό κάνει ἀνεξάντλητο.

Γενικά, πρέπει νά ἐκτιμηθεῖ μέ τά ἴδια του τά κριτήρια. Κανένας λόγος, εἴπαμε, ἐπιστημονικός, φιλοσοφικός κ.λπ. δέν εἶναι μονολιθικός κι ὁμοιογενής. Διατρέχεται ἀπό δύο ἀντικρουόμενες δυνάμεις, τή Φιλότητα καί τό Νεῖκος, τό Εἶναι καί τό Μηδέν,¹⁷ τή Φθορά καί τή Γένεση, ὅπως λέν οἱ φιλόσοφοι. Ἄρα ἡ ἴδια ἀμφιθυμία, ἡ ἴδια «γιγαντομαχία - περί - τῆς οὐσίας» ὀρίζει καί τό corpus τῆς ψυχανάλυσης. Δυό ἀντίρροπες δυνάμεις τό κινοῦν, ἡ μιά θανατουργός, ἀρνητική, ἡ ἄλλη ἐρωτική καί δημιουργική. Τῆς πρώτης ἐπισήμανα μερικά συμπτώματα στή λογική λειτουργία τῆς ἄρνησης, στήν ἀγνόηση τῆς θηλυκότητας. Ὑπάρχουν κι ἄλλα, πολλά. Πόσες φορές, λόγου χάρη, ἡ «θέληση τῆς ἐξουσίας», ἡ ἐπιθετική ὁρμή, δέν ἔβαλε τήν ψυχανάλυση στήν ὑπηρεσία ἐνός ἱστορικοῦ συστήματος

κυριαρχίας, ἐνῶ, ταυτόχρονα, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἡ φωνή τῆς λίμπιντο ὑψώνεται στή «Δυστυχία τοῦ πολιτισμοῦ» γιά νά καταγγεῖλει τούς κινδύνους ἀφανισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας πού τό ἴδιο ἐκεῖνο σύστημα δημιουργεῖ καί πολλαπλασιάζει. Ποιός δέν ἀναγνωρίζει στήν τελευταία σελίδα τοῦ βιβλίου τή σύγχρονη, τή δικιά μας ἀγωνία μπρός στό ἐνδεχόμενο ὀλοκαύτωμα ἐνός πυρηνικοῦ πολέμου; «Οἱ ἄνθρωποι σήμερα, λέει ὁ Φρόντ,¹⁸ ἔχουν τόσο πολύ ἀναπτύξει τά ὄργανα κυριαρχίας τῆς φύσης, ὥστε τούς εἶναι εὐκολο ν' ἀλληλο-εξοντωθοῦν, μέ τή βοήθειά τους, ὥς τόν τελευταῖο. Τό ξέρουν καλά κι ἔτσι ἐξηγεῖται, ὥς ἓνα σημεῖο, ἡ σημερινή ἀναταραχή, ἡ δυστυχία κι ἡ ἀγωνία τους».

Ὡστόσο τό τέλος τοῦ κειμένου, λιγότερο σκοτεινό, ἀφήνει μιᾶ πόρτα ἀνοιχτή στήν «Οὐράνια Δύναμη», στόν Ἑρωτα. Καί μ' αὐτή τή νότα θά κλείσω τά σύντομα προλεγόμενα στήν ψυχαναλυτική ἐπανάσταση πού διαβάσατε, τή νότα τῆς ἐλπίδας, ὅπως στήν ἀρχή τοῦ ταξιδιοῦ, ὅταν ξεκινήσαμε γιά τή χώρα τοῦ ἀσυνείδητου.

Τί λέει λοιπόν ὁ Φρόντ; «Καί τώρα ἄς περιμένουμε ν' ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία στόν ἀγώνα ἡ ἄλλη Οὐράνια Δύναμη καί νά νικήσει τόν ἐχθρό, πού δέν εἶναι καί κεῖνος λιγότερο ἀθάνατος».¹⁹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W., XIII, Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς, κεφ. 6, σελ. 66, ὑποσημείωση.

2. G.W., XIII, Πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς, κεφ. 6, σελ. 57.

3. Βλ. κεφ. 8.

4. Ὁ καθιερωμένος διπλός ἑλληνικός ὅρος Αὐτό, Ἐκεῖνο γιά τήν ἀπόδοση τοῦ Es, ça, Id καί δύσχρηστος μοῦ φαίνεται, πρό πάντων στή γενική «τοῦ Αὐτοῦ», «τοῦ Ἐκείνου» (!) καί, τό σπουδαιότερο, ἐσφαλμένος. Εἶναι παρανόηση τό νά χρησιμοποιεῖται δεικτική ἀντωνυμία πού προσδιορίζει ἕνα συγκεκριμένο ἀντικείμενο — Αὐτό, Ἐκεῖνο, Τόδε, τί, Das — γιά ν' ἀποδοθεῖ τό Ἀσυνείδητο πού ναι ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, κάτι ἀόριστο, ἄχρονο, ἀνώνυμο, ἀπρόσωπο καί πού γι' αὐτό τό λόγο παρουσιάζει ἐνδιαφέρουσες ἀναλογίες μέ τό «Ἀπειρον» τοῦ Πλάτωνος στό «Φίληβον», σ' ἀντίθεση μέ τό Πέρας.

Σωστότερη ἀπόδοση θά 'ταν, νομίζω, τό ἑλληνικότατο «τί», τό κάτι, ἥ τό λατινικό Ἴντ, ἄκλιτο, ὅπως ὀρθότατα, τό χρησιμοποιοῦν οἱ Ἀγγλοι, ἐνῶ ὑπάρχει στή γλώσσα τους τό it, τό ἀντίστοιχο τοῦ Αὐτό - Ἐκεῖνο. Ὅπως υἱοθέτησαν (ἐπίσης ὀρθότατα) τό wish (= εὐχή) ἀντί γιά τό ὀλισθηρό ἐκεῖνο désir(e) τῶν Γάλλων. Γιατί, λοιπόν, νά μήν καθιερώσουμε καί μεῖς τό λατινικό Ἴντ, ἀφοῦ λέμε, ἤδη βέτο, ρέκβιεμ, μάξιμουμ, κόγκιτο κ.λπ., κ.λπ. Ὅπωςδὴποτε, στό κείμενο, γιά λόγους σαφήνειας, παραθέτω κάθε φορά ὅλα τά ἀντίστοιχα τοῦ Ἴντ.

5. G.W., XIII, σελ. 237-289, XV.

6. Georg Groddeck: *Das Buch vom Es*, Βιέννη 1923.

7. G.W., XIII, Τό Ἐγώ καί τό Ἴντ, σελ. 285.

8. P. Ricoeur: *De l'interprétation*, Seuil, 1965.

9. G.W., XIII, Τό Ἐγώ καί τό Ἴντ, σελ. 287. Ἡ παρακάτω σχηματική παράσταση πού βρίσκεται καί στό κείμενο κι ἀργότερα στή Νέα σειρά μαθημάτων γιά τήν ψυχανάλυση, μ' ἀσήμαντες παραλλαγές, δίνει μιὰ ἰδέα τῆς τελευταίας τοπικῆς καί τῶν τριῶν ἐνστάσεων.

Αντίληψη - Συνείδηση

10. G.W., XIII, Τό 'Εγώ καί τό 'Ιντ, κεφ. 5, σελ. 286.
11. Βλ. παραπάνω κεφ. 5.
12. G.W., XIII, Τό 'Εγώ καί τό 'Ιντ, κεφ. 5, σελ. 285.
13. G.W., XV, Νέα σειρά μαθημάτων εισαγωγής στην ψυχανάλυση, 31ο μάθ. σελ. 67, 35ο μάθ. σελ. 176. XIII, Τό οίκονομικό πρόβλημα τοῦ μαζοχισμοῦ, σελ. 380.
14. G.W., XIII, Τό 'Εγώ καί τό 'Ιντ, κεφ. 5, σελ. 287.
15. G.W., XIV, Οἱ λιμπιντικοί τύποι, σελ. 509-513.
16. Τό θυμίζω γιά τίς νέες γενιές, πρόκειται γιά τήν περίφημη «προσάρτηση», Anschluss, τῆς Αὐστρίας στή χιτλερική Γερμανία στίς 11 Μαρτίου τοῦ 1938. Γιά νά φύγει, ὁ Φρόυντ ὑποχρεώθηκε ἀπ' τίς γερμανικές ἀρχές νά ὑπογράψει μιὰ υπεύθυνη δήλωση πώς δέν τόν εἶχε καθόλου κακομεταχειριστεῖ οὔτε ἐνοχλήσει ἡ Γκεσταπό. Τήν ὑπόγραψε, διηγεῖται ὁ βιογράφος του Ἔρνεστ Τζόνς, καί πρίν βγεῖ ἀπ' τό γραφεῖο τοῦ ἀστυνομικοῦ γύρισε καί ρώτησε: «Μπορῶ νά προσθέσω: συνιστῶ εἰς ὅλους ἐκθύμως τήν Γκεσταπό;». Τέσσερις ἀδελφές κι ἓνας ἀδελφός τοῦ Φρόυντ πέθαναν στά κρεματόρια.
17. Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ πώς τό Μηδέν, σάν λογική

κατηγορία, ὁ Χέγκελ τό βρίσκει ἱστορικά πραγματωμένο στό βουδισμό, δηλ. σέ κεῖνο πού ὁ Φρόυντ ὀνομάζει ἀρχή τῆς Νιρβάνας (Λογική, πρῶτο κεφάλαιο), ἐνισχύοντας ὅσα εἶπα γιά τή θανατουργό διάσταση τῆς διαλεκτικῆς.

18. G.W., XIV, *Ἡ δυστυχία τοῦ πολιτισμοῦ*, σελ. 506.

19. Οἱ «Οὐράνιες Δυνάμεις», πού ἐδῶ ἀφοροῦν τόν Ἑρωτα καί τό Θάνατο, εἶναι ἐκφραση τοῦ Γκαῖτε στά «Χρόνια μαθητείας τοῦ Βίλχελμ Μάιστερ» καί σημαίνει τά θεϊκά στοιχεῖα, γενικά. (Αὐτ. βιβλίο 2, κεφ. 13 «Ὁ τραγουδιστής μέ τήν ἄρπα»).

ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΦΡΟΫΝΤ

(Χρονολογία τῆς πρώτης γερμανικῆς ἐκδόσεως)

- 1895 Μελέτες γιά τήν ὑστερία (Σέ συνεργασία μέ τόν ψυχίατρο Γιόζεφ Μπρόουερ).
- 1900 Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων.
- 1901 Ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς.
- 1905 Τρεῖς πραγματεῖες γιά τή θεωρία τῆς σεξουαλικότητος.
- 1905 Ἀπόσπασμα ἀπ' τήν ἀνάλυση μιᾶς ὑστερίας (Ντόρα).
- 1905 Τό ἀστεῖο κι οἱ σχέσεις του μέ τό Ἀσυνείδητο.
- 1909 Ἀνάλυση μιᾶς φοβίας ἐνός ἀγοριοῦ 5 ἐτῶν (ὁ μικρός Χάνς).
- 1909 Ἡ ψυχανάλυση (5 μαθήματα).
- 1910 Ἡ «ἄγρια» ψυχανάλυση.
- 1911 Σκέψεις πάνω στίς δύο ἀρχές τῆς ψυχικῆς μας διαδικασίας.
- 1911 Ψυχαναλυτικές παρατηρήσεις πάνω σέ μιά αὐτοβιογραφική περιγραφή παράνοιας (Ὁ πρόεδρος Σρέμπερ).
- 1912 Ἡ δυναμική τῆς μεταβίβασης.
- 1912 Συμβουλές στούς γιατρούς γιά τήν ψυχαναλυτική θεραπεία.
- 1913 Ἡ ἀρχή τῆς θεραπείας.
- 1913 Τοτέμ καί Ταμπού
- 1914 Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ ψυχαναλυτικοῦ κινήματος.
- 1914 Γιά τήν εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ.

- 1915 Οί όρμές κι ή μοίρα τους.
 1915 'Η άπώθηση.
 1915 Τό 'Ασυνείδητο.
 1916 Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα τής θεωρίας τοῦ όνεί-
 ρου.
 1916 Πένθος καί μελαγχολία.
 1916-1917 Μαθήματα εισαγωγής στην ψυχανάλυση.
 1920 Πέρ' άπ' τήν άρχή τής ήδονής.
 1921 Μαζική ψυχολογία καί άνάλυση τοῦ 'Εγώ
 1923 Τό 'Εγώ καί τό Τί (= "Ιντ, Αὐτό, 'Εκεῖνο).
 1924 Τό οίκονομικό πρόβλημα τοῦ μαζοχισμοῦ.
 1924 'Η διάλυση τοῦ οιδιπόδειου.
 1924 Μικρή έπιτομή τής ψυχανάλυσης.
 1925 'Η άρνηση.
 1925 Αὐτοπροσωπογραφία.
 1925 Ψυχικές συνέπειες τής άνατομικῆς διαφορᾶς τῶν φύ-
 λων.
 1926 Τό πρόβλημα τής άνάλυσης άπό «λαϊκούς».
 1927 'Ο φετιχισμός.
 1927 Τό μέλλον μιᾶς αὐταπάτης.
 1930 'Η δυστυχία τοῦ πολιτισμοῦ.
 1931 Οί λιμπιντικοί τύποι.
 1931 'Η θηλυκή σεξουαλικότητα.
 1933 Νέα σειρά μαθημάτων εισαγωγής στην ψυχανάλυση.
 1937 Τελειωμένη κι άτέλειωτη ψυχανάλυση.
 1939 'Ο Μωυσῆς κι ό μονοθεϊσμός.

Μετά τό θάνατο τοῦ Φρόυντ

- 1953 'Επιτομή τής ψυχανάλυσης. (Γαλλική κι άγγλική
 μετάφραση, 1949).
 1950 Οί άρχές τής ψυχανάλυσης (Γράμματα τοῦ Φρόυντ
 στόν Φλίς + Σχέδιο έπιστημονικῆς ψυχολογίας, χει-
 ρόγραφο τοῦ 1895).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ σελ. 7-13

ΕΙΣΑΓΩΓΗ σελ. 15-23

I. ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ σελ.27-39

Ἡ *via regia* τοῦ ἀσυνείδητου. Σχηματισμός κι ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων. Ὑνας γρίφος πού ἐκπληρώνει μιάν ἀπωθημένη εὐχή. Λογοκρισία, φανερό καί κρυφό περιεχόμενο. Τά ρητορικά σχήματα τῆς «πρωταρχικῆς γλώσσας». Μετάθεση, συμπύκνωση, συμβολισμός.

II. Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ σελ. 40-49

Ἡ θεωρία τῶν ὁρμῶν κι ἡ ἐξέλιξή της. Ὑνστιχτο σεξουαλικό κι αὐτοσυντήρησης. Στοματικό, πρωκτικό, φαλλικό στάδιο. Ἡ πρωταρχία τοῦ φαλλοῦ. «Τό - παιδί - εἶναι ὁ - πατέρας - τοῦ - ἐνήλικου».

III. ΤΟ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ σελ. 50-67

Σχηματισμός κι ἐξαφάνιση. Ὁ πυρήνας τῆς νεύρωσης. Ἡ ἀπειλή τοῦ εὐνουχισμοῦ. Ἡ θηλυκότητα. Ὁπου ἡ ἀνατομία γίνεται μοίρα. «Τοτέμ καί Ταμπού».

IV. ΝΕΥΡΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΤΡΟΦΕΣ σελ. 68-81

Ἡ ἀπώθηση τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς αἴτιο τῆς νεύρωσης. Ὁ ὀπισθοδρομικός της χαρακτήρας κι ἡ ἐμμονή στήν παιδική σεξουαλικότητα. Γενική ταξινόμηση. Ἡ νεύρωση σάν «ἀρνητικό» τῆς διαστροφῆς. Ὁ κοινός παρονομαστής. Διαστροφές σχετικά μέ α) τό

ἀντικείμενο καί β) τό σκοπό τῆς σεξουαλικῆς πράξης. Ὁμοφυλοφιλία, φετιχισμός, μαζοχισμός.

V. Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ σελ. 82*96

Ἡ ἀρχή καί τό τέλος της. Διάρκεια, συχνότητα, ἀμοιβή. Ἡ διδακτική ἀνάλυση. Ἡ μεταβίβαση καί οἱ συνέπειές της. Πρέπει νά ᾿ναι γιὰ τόν ὁ ψυχαναλυτή ἡ ὁ;

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Η ΘΕΩΡΙΑ

VI. ΑΠ' ΤΟΝ ΥΠΝΩΤΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ σελ. 99-112

Οἱ «Μελέτες γιά τήν ὑστερία» καί ἡ θεραπεία τῆς Ἄννας Ο. Ὑπνωτική κάθαρση καί μέθοδος τῶν συνευρισμῶν. Via di porre καί via di levare. Πέντε περιπτώσεις: Ντόρα, ὁ μικρός Χάινς, ὁ ἄνθρωπος μέ τά ποντίκια, ὁ πρόεδρος Σρέμπερ, ὁ λυκάνθρωπος.

VII. Η ΠΡΩΤΗ ΤΟΠΙΚΗ σελ. 113-127

Τό «Σχέδιο γιά μιὰ ἐπιστημονική ψυχολογία» τοῦ 1895. Τό πρότυπο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ποσότητα τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας ἐκφράζει τήν ποιότητα τῆς αἰσθήσεως. Πρωτογενεῖς καί δευτερογενεῖς διαδικασίες. Τό ἀσυνείδητο, ἡ συνείδηση καί τό προσυνείδητό. Ἡ διπλή νομοτέλεια τῆς ψυχικῆς ζωῆς: ἀρχή τῆς ἡδονῆς καί ἀρχή τῆς πραγματικότητος.

VIII. ΜΕΤΑΨΥΧΟΛΟΓΙΑ σελ. 128-144

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσισμοῦ (1914). Λίμπιντο τοῦ ἐγώ καί τοῦ ἀντικειμένου. Τό ἰδανικό ἐγώ. Μεταψυχολογία σάν τοπική, δυναμική καί οἰκονομική περιγραφή τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Χαρακτηρεῖς καί μηχανισμοί τοῦ ἀσυνείδητου. Πρωταρχική καί ὑστερογενής ἀπόθνηξη. Ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀποθνήσκοντος.

IX. ΤΑ ΕΝΣΤΙΚΤΑ ΘΑΝΑΤΟΥ σελ. 145-160

Τί εἶναι πέρ' ἀπ' τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς; Ἡ τραυματική νεύρωση, τό παιχνίδι τοῦ fort-da, ὁ ψυχαναγκασμός τῆς ἐπανάληψης. Ἐνστι-

χτα θανάτου (φθοράς) κι ένστιχτα ζωής. Τό «οικονομικό πρόβλημα
τοῦ μαζοχισμοῦ», έπαλήθευση τῆς θανατηφόρας ψυχικῆς τάσης.
Φιλία καί Νεῖκος.

X. Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΤΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ σελ. 161-175

"Ενα τριαδικό τοπογραφικό σύστημα τοῦ ψυχισμοῦ: τό 'Εγώ, τό
'Υπέρ-ἐγώ καί οἱ ιδιομορφίες τους. Τρεῖς λιμπιντικοί τύποι.

Γενικό συμπέρασμα. 'Επικαιρότητα τῆς ψυχανάλυσης.

Δέκα εισαγωγικά μαθήματα
στην ψυχανάλυση που
επιχορηγήθηκαν πρώτα
γαλλικά, σέ κασέτες, ἀπ' τή
συγγραφέα καί καθηγήτρια
Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο
Παρίσι Χ (Ναντεΐ), τό
ἀκαδημαϊκό ἔτος 1983-6. Καί
τό πρωτότυπο καί ἡ ἑλληνική
μετάφραση ἀναφέρονται σέ
μικρά βασικά θέματα
— ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων,
παιδική σεξουαλικότητα,
ἀναλυτική θεραπεία, ἐνστικτο
θανάτου, πρώτη καί δεύτερη
τοπική, κ.λπ. — μέ στόχο τήν...
«ἐκπαταλαίωση», ὅπως λέμε
σήμερα, τοῦ φρουδιστοῦ ἔργου:
μιάν ἀνάγνωση προσιτή σέ
ὅλους, ὅσο γίνεται πιστότερη,
πέρ' ἀπ' τίς διάφορες
ἐρμηνεῖες. Ἀλλά κριτικές
παρατηρήσεις θά συναντήσετε,
βέβαια, πού καί πού.

